

Liget

2023-6
június

TARTALOMJEGYZÉK [XXXVI. évfolyam 6. szám]

Kiss Lajos András A LUSTÁLKODÁS VÉDELMÉBEN [1]	3
Péter Ágnes KI ÜL A KORMÁNYNÁL?	23
Bíró Béla AZ ÖRÜLTSÉG (ESETLEGES) HOZADÉKAI	60
HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL	
Szirmai Panni TALÁN KÁLMÁN	71
Nacsinák Gergely András SZÉLSZÖRNYKERINGŐ	72
Győri Orsolya ERDŐSZEMEK	93
Inczédy Tamás LÁTOGATÁSFÉLE	95
HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ	
Z. Karvalics László LESZ MÉG IDŐ VAD VIHÁNCOLÁSRA – KOLLÁZS	101
Lányi András MIFÉLE MULANDÓSÁG?	104
Victor András NÉPI IMÁDSÁG – NÖVÉNYEK NEVÉRE	111
Makó Ágnes TÚLZOTT FÓKUSZ	113
Taizs Gergő FELHŐK, FÁK, ASSZONYOK	115

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info[kukac]ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Főmunkatárs | Szirmai Panni
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Kiss Lajos András

A LUSTÁLKODÁS VÉDELMEBEN 1.

2023-06-05 | ESSZÉ

Bevezetés

„Valaha tanítóm így prédikált nekünk:

– A munka szent. A munka boldogít fiaim. A munka az élet célja.

Én ezalatt sunyi tisztelettel lapítottam a padban, s belül konokul ezt ismételtettem:

– A munka undok. A munka boldogtalanná tesz, tanító bácsi. A munka nem enged élni.

Ezért sokáig afféle zendülő, Istentől elrugaszkodott fickónak tartottam magam. Később rájöttem, hogy mindenki egy húron pendül velem. Láttam, hogy a tanító is éppúgy föllélegzik, mint mi, mikor az iskola harangja az óra végét jelzi. ” [1]

ambivalencia

Kosztolányi Dezső sorai először a Pesti Hírlap 1931. november 29-i számában jelentek meg. A hírlapi esszé *A munka és játék* címet viseli, amelyben a költő azt is az olvasó tudomására hozza, hogy gyerekkori élményét

Giuseppe Rensi *A munka ellen* című könyvének olvasása idézte fel benne. „Giuseppe Rensi, (...) a genovai egyetem tanára, a jelenkor egyik legeredetibb gondolkozója, kinek munkáiból úgy árad a napfény, mint nyáron az olasz tengerparti városokból.” [2] A magyar költő valószínűleg olaszul olvasta az akkor már a fasiszta hatóságok által folyamatosan zaklatott filozófus könyvét. Noha Rensit egy ideig vonzotta az olasz fasizmus kezdeti szakaszának „forradalmi szelleme”, csakhamar nyíltan szembefordult Mussolini rendszerével (akinek állítólag tanára is volt), és ettől kezdve haláláig az olasz fasizmus egyik legelszántabb ellenfelének számított. [3] A magyar író képzeletét leginkább Rensi „alaptézise” ragadta meg, hogy munkához való viszonyunk legfontosabb jellemzője a sajátos ambivalencia: aki a munkáról beszél, folytonosan ellentmondásba kerül önmagával. Miért van ez? Mert a munka „(...) a mai kor bálványa. Mindenki isteníti. A munka a társadalom főntartója, a munka az áldás, a munka a becsület. Aki dolgozik, el akarja hitetni velünk, hogy szeret dolgozni, de azt is el akarja hitetni, hogy nem szeret dolgozni. Folyton dicsekszik. Milyen jutalmat kér érte? Azt, hogy kevesebbet dolgozzék, vagy egyáltalán ne dolgozzék, s lehetőleg egy

sorsa jusson a herékkel, az ingyenélőkkel, akiket különben 'mélységesen megvet'. (...) a munka a mai kor átka is, legnagyobb ellenségünk. Dolgozunk, hogy élvezhessük az életet, de nem bírjuk élvezni, mert folyton dolgozunk." [4]

Persze korántsem Giuseppe Rensi volt az első olyan gondolkodó, aki szembefordult a modern kor munkát és pénzszerző tevékenységet bálványozó „új vallásával”, mert már jóval előtte, számos író, esszéista, filozófus, festő stb. vette védelmébe a lustálkodást és érvelt a szemlélődő és töprengő élet értékei mellett. A sor két angol szerző, Samuel Johnson *A tunya ember* című esszégyűjteményével (1758–1760), illetve Robert Louis Stevenson *A lusta emberek dicsérete* című 1888-ban megjelent írásával vette kezdetét. Néhány évvel korábban már Marx Károly veje, a francia Paul Lafargue is publikált egy érdekes pamfletet, amely *A lustasághoz való jog* címmel jelent meg 1881-ben. A lustálkodás joga és hasznossága melletti hitvallás a belga költő és festő, Clément Pansaers *A lustaság apológiája* című dadaista költeményével

folytatódott (1921), és ezzel szinte egy időben jelent meg az orosz festő Kazimir Malevics és a brit filozófus Bertrand Russell egy-egy rövid esszéje, melyek *A lustaság mint az ember hatékony igazsága* (1921), illetve *A lustálkodás dicsérete* (1932) címmel büszkélkedtek. A huszadik század végén a filozófiai, közgazdasági és szociológiai irodalomban megint divat lett megjósolni az unalmas és rutinjellegű munka „közelgő halálát” vagy legalábbis annak folyamatos háttérbe szorulását a szabadidős tevékenységek fokozatos térnyerésével szemben. Az ezredforduló környékén a „lustálkodás-irodalom legismertebb és legtöbbet idézett szerzői” között leggyakrabban a francia Jacques Ellul és az amerikai Jeremy Rifkin nevével találkozhatunk. Az utóbbi *A munka vége* című könyve megkerülhetetlen irodalom lett ebben a témakörben. A szemlélődő vagy lustálkodó élet dicsérete napjainkban is tovább folytatódik, amire bizonyosság Byung-Chul Han *Vita contemplativa, avagy a lustálkodás hasznáról* című könyve, ami 2022-ben jelent meg német nyelven.

oppozíciós fogalompár

Rensi, Kosztolányi és a többi szerző szerint is a munka és a lustálkodás voltaképpen ellenfogalmak, azaz egyiket sem lehet a másik nélkül elgondolni, illetve meghatározni. Éppen

ezért az oppozíciós fogalompár első tagjához, a munkához kapcsolódó filozófiai és társadalomtudományi értelmezések rövid bemutatásával kezdek.

*

A munka (és a „munkátlanság”) összetett gazdasági, szociológiai és erkölcsi kérdéseinek szisztematikus vizsgálata nem választható el a radikális fordulattól, amelynek a modern természettudományok létrejötte, az új protestáns vallási mozgalmak erőteljes „világi orientációja”, az ipari forradalom előidézte technológiai fordulat, illetve az ehhez kapcsolódó életmódváltás a legjellemzőbb ismertetőjegyei. A munkálkodó, tevékeny élet lett a modern ipari társadalom megszületésének és folyamatos fejlődésének motorja, és innentől az aktív, cselekvő élet, a *vita activa* végérvényesen maga alá gyűrte az antikvitás és a keresztény középkor vallási/antropológia szemléletében kitüntetett szerepű szemlélődő-meditáló életet, a *vita contemplatívát*. A 19. és a 20. század számos nagy gondolkodója alaposan

kidolgozott elméleti keretbe illesztette a változásokat. Közülük leggyakrabban Georg Simmel, Max Weber és Ferdinand Tönnies nevével találkozhatunk. Ha szűkítjük a vizsgálódás horizontját, és csak a huszadik század második felében született művekre koncentrálunk, aligha vitatható, hogy a modernitásban végbement radikális fordulat legalaposabb (és legtöbb vitát kiváltó) rekonstrukciójával Hannah Arendt *Az emberi állapot* című munkájában olvashatunk.

Hannah Arendt sokat vitatott modernitáselmélete egyfajta normatív antropológia keretébe ágyazódik. ^[5] Az emberi létezés három alapfogalommal határozza meg, ezek az *élet*, a *világiság* és a *pluralitás*. Ezt a három egzisztenciális feltételt az emberi tevékenység három alapvető formájával kapcsolja össze: a *munkával*, az *előállítással* és a *cselekvéssel*, majd a tevékenységformákat hierarchikusan rendezi. „Ezeket fundamentális tevékenységeknek kell tekintenünk, hiszen mindegyikük megfeleltethető azoknak az alapfeltételeknek, amelyek biztosítják, hogy a földi élet lehetősége egyáltalán adott legyen az ember számára.” ^[6]

Arendt a *munkán* egyfajta ösztönvezérelt tevékenységet ért, amely biztosítja, hogy folyamatosan az ember rendelkezésére álljanak a biológiai szükségletei kielégítéséhez felhasználható erőforrások, hiszen az emberi szervezetnek – legalábbis amíg életben vagyunk – naponta újra kell termelnie önmagát. Ősrégi evidencia, hogy a szervezet működéséhez szükséges étel és ital nélkül csak néhány napig maradna életben az ember. A folyamatos táplálkozás kényszere a növény- és állatvilág fajaira is érvényes, itt tehát szélesebb értelemben vett „természeti szükségszerűségről” van szó, ami alól az ember sem vonhatja ki magát. Ezért abból kell kiindulnunk, írja Arendt, hogy elemi formáiban a munka ember alatti funkciót teljesít, mivel elsődlegesen az egyén és a közösség biológiai reprodukciójához szükséges anyagi javak megteremtésének eszközeként funkcionál. „Az ember munkatevékenységének alapfeltétele maga az élet.” [7] Ezen a ponton érdemes visszatérni Kosztolányi esszéjéhez, aki szinte szó szerint ugyanúgy definiálta a munkát: „A munka rabszolgaság. Minden tevékenység az, melyet nem önmagáért, nem kedvtelésből végzünk, hanem állati létünk biztosítására. Így – bölcséleti szempontból – az amerikai olajkirály, aki éjjel-nappal telefonál, utazik, sápot hajszol, éppoly rabszolga, mint legkisebb alkalmazottja.” [8]

világszerűség

A természettől továbbra is függő emberi egzisztenciának „nem-természeti aspektusa” az *előállításban* (vagy alkotásban) válik láthatóvá, mivel az alkotásban az ember már felülemelkedik a mulandóság, azaz a

születés/meghalás mindenre érvényes biológiai törvényszerűségén, amelyet csak részlegesen tud kárpótolni az emberi nem remélhető halhatatlanságába vetett hit. Az előállítás vagy alkotás mesterséges tárgyi világot hoz létre, amelyet – ellentétben a munkatermékekkel – nem *elfogyaszt*, hanem *felhasznál* az ember. Az előállításnak olyan dimenzióra vagy horizontra van szüksége, amely túlmutat az ember természeti-biológiai kondícióin, és megnyitja a világhoz kapcsolódás lehetőségeit. Az előállító vagy alkotó tevékenység alapfeltétele a *világszerűség*, hogy az emberi létezés „magasabb szintje” az anyagi-dologi világ folytonos reprodukciójára utalt. Az alkotó ember, a *homo faber* önmaga ura, szuverén lény, hiszen az általa előállított termékek, eszközök és dolgok révén uralja a természeti-környezeti világot. [9] Miként Olay Csaba fogalmaz: „Az előállítás Arendt alapvető meghatározása szerint tartós tárgyi

világgal vesz körül bennünket, amely világ otthont adhat életünknek. Csak relatív tartósságról, mégpedig az emberi élet mulandóságához viszonyított tartósságról van szó.” ^[10] Ez biztosan így van, ámbár néha úgy tűnhet, hogy Arendt szemében a kiemelkedő műalkotások szinte „az örökkévalóság magasságába” emelkednek. Ami a munka és az előállítás (illetve alkotás) megkülönböztetését illeti, Arendt is sejtetni engedi, hogy e két tevékenységforma elhatárolása nem könnyű. Az antikvitásban nem is igen különböztették meg a két fogalmat. Az ógörög nyelvben a munka fogalmát leginkább az igavonó állatokhoz hasonló, rendszerint komoly fizikai erő kifejtését igénylő rabszolgamunkák megnevezésére használták, az előállítás vagy az alkotás fogalmát pedig a nagy szakértelmet követelő kézműves mesterségekhez rendelték. De a helyzet még ennél is összetettebb volt, mert például Arisztotelész a birkapásztor és a festő munkáját „alkotásnak” tekintette, arra hivatkozva, hogy ezek a munkatevékenységek nem járnak a pásztor vagy a festő „testének eltorzulásával”, ellentétben a földműves vagy a szobrász tevékenységével, mert ezek a munkaformák komoly testi erő bevetését követelik, és látható nyomokat hagynak az érintettek fizikumán. ^[11] Mégis van némi igazság abban, hogy nem szerencsés a munkát és az előállítást (illetve alkotást) oppozíciós fogalmakként használni – Arendt is folyamatosan pontosítja a két fogalom jelentéstartalmát, ami olykor meggyőző, máskor viszont hiányérzet marad az olvasóban. ^[12] Mindenesetre többször is hangsúlyozza Arendt, hogy a *homo faber* által létrehozott tárgyi világ, vagyis az alkotás eredménye egyfajta „léttöbblet”, ami hozzájárul az univerzum gazdagodásához.

Az előállítás ugyan maradandóbb értéket teremt, mint a munka, ugyanakkor a cél-eszköz reláció rendszerint itt is elkerülhetetlen. „Magának az alkotásnak a szférájában csupán egyetlen olyasfajta tárgy van, ami nem illeszthető az eszközök és célok vég nélküli láncolatába, s ez a műalkotás, tehát a leghaszontalanabb, ugyanakkor a legtartósabb, amit emberi kéz teremthet. Legfőbb sajátossága, hogy távol esik a mindennapi használat teljes körétől, így ha egy nemzedék 'mesterműnek' tekint egy korábbi használati tárgyat, mondjuk egy bútort a régmúlt időkből, akkor múzeumba helyezi, és gondosan megóvjá bármiféle használat lehetőségétől.” ^[13] A tárgyak világa csak akkor lesz igazi otthona az embereknek, ha állandóságot kölcsönöznek a folyton mozgásban lévő világnak, és nem csak funkcionális szerepet töltenek be. Arendt tisztában van azzal is, hogy a kézművesmester alkotása és egy valódi műalkotás között vékony mezsgye húzódik, azaz egy ügyes kezű asztalos által elkészített karosszék idővel akár műalkotássá „nemesedhet”. Ugyanakkor a modern ipari termelés folyamata a *homo faber* – miként az általa megteremtett dolgokat –

egyre inkább eszközzé silányítja, és *animal laborans*-zé redukálja, mivel a felgyorsult technikai fejlődés folyamatosan erodálja az alkotó ember által létrehozott artefaktumok és magának az alkotó embernek az önértékét. A gazdasági utilitarizmus és a vele szoros szövetségben lévő techno-messianizmus csak a dolgok aktuális piaci értékét veszi tekintetbe, s nem igen érdeklődik a munkásember vagy a mérnök „személyisége” iránt.

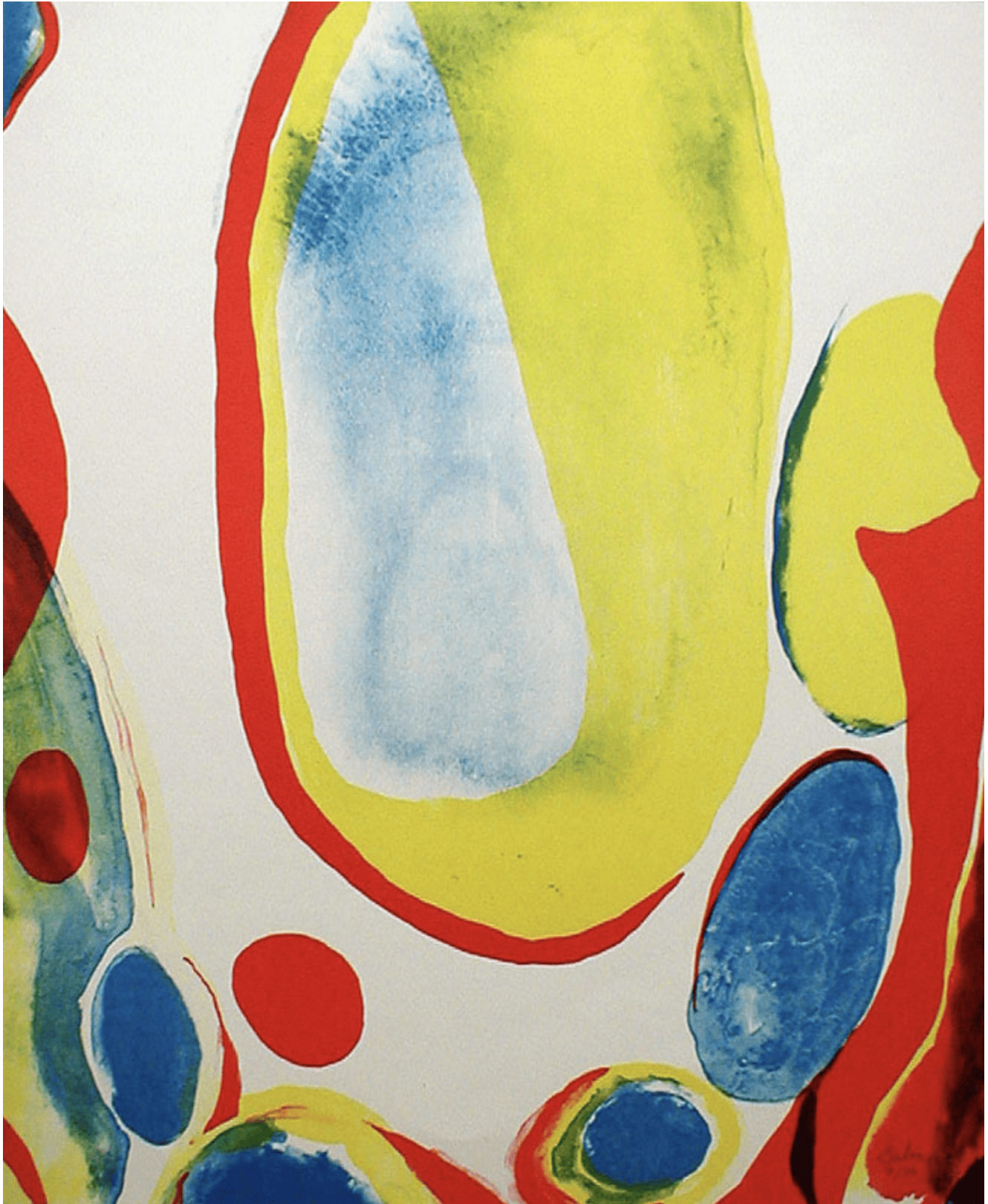
tárgyi közvetítettségek nélkül

A harmadik alapfogalom, a cselekvés, az egyetlen olyan aktív élet (*vita activa*), amely tárgyi közvetítettségek nélkül köti össze az embereket. Arendt a cselekvést a véges emberi élet

legmagasabb rendű megnyilvánulásának tekinti. „A születés és halál között minden egyes embernek megadatott élet nem biológiai értelemben a cselekvésben és a beszédben nyilvánul meg.” ^[14] Ez azt jelenti, hogy amíg az elsőként említett két alaptevékenység, azaz a munka és az előállítás gyakorlásának nem abszolút feltétele, hogy az emberek kommunikáljanak egymással, addig a *cselekvést* interperszonális kapcsolatok nélkül el sem tudjuk gondolni. Vagyis itt a pluralitás, a sokféleség megléte alapfeltétel, mert a cselekvéshez nem elég egyetlen ember, hiszen csak közösségben lehet cselekedni. Igaz, hogy a munka és az alkotás folyamata sem zárja ki az interperszonális kapcsolatokat, de ezekben redukált, instrumentális kommunikációról van szó (szakmai egyeztetések, a technikai részletek megbeszélése stb.), amelyek a hasznosság és a célszerűség praktikus normáinak rendelődnek alá. Ezzel ellentétben a cselekvés elválik a hasznosság és az oksági szükségszerűségek világától, és a szabad emberi kommunikáció „önértékének” magasságába emelkedik, ahol a cselekvő személy – mindenki mással felcserélhetetlen – egyedisége nyilatkozik meg. „A cselekvés és a beszéd között igen szoros a kapcsolat, hiszen az eredendően és sajátosan emberi tettek egyúttal válasszal kell szolgálnia a kérdésre, amit minden újonnan érkezettnek feltesznek: 'Ki vagy te?'”

A 'kicsoda valaki' feltárulkozása értelemszerűen összefügg a ténnyel, hogy nem létezik néma cselekvés, s ha mégis, akkor az nem lényeges; beszéd nélkül a cselekvés elveszíti a cselekvőt, hiszen csak akkor lehet tettek végrehajtója bárki, ha egyúttal

szavak szólója is, aki cselekvőként azonosítja magát, és közli, hogy mit tesz, tett vagy szándékozik tenni.” [15]

Arendt a cselekvésben megnyilvánuló szabadságot elsősorban a politikai szférában zajló kommunikáció világához rendeli, mivel szerinte a közéleti tevékenység, azaz „politizálás során” az ember megszabadul a materiális reprodukció megkövetelte tárgyi és interperszonális kényszerektől. Arisztotelész volt az első olyan gondolkodó, aki megértette, hogy miben áll a politikai cselekvés lényege, írja Arendt. A görög filozófus szerint az „elvileg megalapozott és a kimondott szó” a legmagasabb rendű emberi teljesítmény, amely nem előre meghatározható konkrét cél elérésére irányul, és nem is hagy maga után valamiféle tárgyasult örökséget, hanem a cselekvés értelme magában a kivitelezésben merül ki. Arisztotelész az *energeia* fogalmával illette a *beszéd-cselekvést*, amely nem hagy maga után maradandó művet (*par' autas erga*), „mert minden értelmét maga a megvalósítás adja meg”. ^[16] A modern utilitarista filozófia és gazdaságelmélet viszont bizalmatlan a beszéd és a cselekvés „terméketlen gyakorlatával” szemben, és például Adam Smith a semmilyen tárgyi eredményt nem produkáló foglalkozások művelőit (katonákat, lelkészeket, jogászokat, orvosokat, operaénekeseket stb.) a haszontalan emberek közé sorolja. Pedig az antik gondolkodás számára még éppen az imént említett foglalkozások (gyógyítás, fuvalázás, színjátszás) számítottak a legmagasabb rendű emberi tevékenységeknek.

azonosság és másság dialektikája

A munka és az alkotás a tágan értelmezett *oikosz* (háztartás) szférájában realizálódik, ellenben a cselekvés igazi színtere a *polisz*, azaz a politika világa. A politikai

kommunikáció előfeltételezi a szabadságot, illetve az emberi egyenlőség legalább elemi szintű elismerését. Mert „(...) ha az emberek nem lennének egyenlők, nem lennének képesek megérteni egymást, sem pedig az őket megelőző nemzedéket, sem a jövőt elkészíteni az utánuk jövőknek, illetve előre látni az utánuk következő nemzedékek szükségleteit.” Ugyanakkor: „(...) ha az emberek nem lennének különfélék, az egyik emberi lény nem különböztetné meg magát a másiktól, a jelenben csakúgy, mint a múltban és a lehetséges jövőben, akkor sem beszédre, sem pedig cselekvésre nem lenne szükségük, hogy megértessék magukat.” ^[17] Ember mivoltunk csak a szabad cselekvések világában bontakozhat ki, amelyben az

azonosság és másság dialektikája is kifejeződik. Arendt a közösségben cselekvő ember egyén-specifikus sajátosságát „natalitásnak” nevezi, amely „(...) mint egyediség, minden ember sajátja, a születéssel adódik és a cselekvés-beszédben valósul meg, mintegy második születésként, mint az újat kezdés képessége.” [18]

A szabadság egyben „kontingens természetű”, vagyis a szabad cselekvés nem szükségszerű, de nem is lehetetlen. Szinte az előzmény nélküli semmiből tör elő, és addig létezik, amíg át nem adja helyét egy másik cselekvésnek. „Az előállítást az különbözteti meg a cselekvéstől, hogy határozott kezdete és előre látható befejezése van: célját a kész termékkel éri el, amely nem csupán túléli az előállító tevékenységet, hanem attól kezdve egyféle önálló 'élettel' rendelkezik. Ezzel szemben a cselekvés, amint elsőként a görögök felfedezték, önmagában véve kimondottan hiábavaló; sohasem hagy végeredményt maga után.” [19] De éppen ez a „hiábavalóság” adja a politikai szabadság lényegét! A politikai kommunikációnak csak akkor van értelme, ha semmi sincs eleve eldöntve, ha minden „folyamatos alakulásban” van. Ez körülbelül azt jelenti, hogy **A** cselekvés legfeljebb olyan **B, C, D** stb. cselekvések, illetve cselekvéssorok beindítását eredményezi, amelyek következményeit sohasem lehet előre megjósolni. A politikai szabadság kizárólag a szabad cselekvéseken alapul. Az ugyan igaz, hogy nemcsak a szemet gyönyörködtető szobrok és festmények, de még a tartós használati dolgok, például egy kényelmes karosszék, szintén maradandó értéket képviselnek, hiszen ezek is az ember „déliurgoszi” képességéről tanúskodnak, de hiányzik belőlük a cselekvés dinamikája és mozgósító ereje. Az alkotás és a cselekvés hasonlóságát és különbségét így foglalja össze Arendt: „Minden dolognak, legyen az használati tárgy, fogyasztási cikk vagy műalkotás, formája van, amelyben megjelenik, s csak annyiban nevezhetünk valamit egyáltalán dolognak, amennyiben formával rendelkezik.

Azon dolgok körében, amelyek nem a természetben, hanem csakis az ember által alkotta világban fordulnak elő, használati tárgyakat és műalkotásokat különböztetünk meg, amelyek egyaránt rendelkeznek a közönséges tartósságtól a műalkotások lehetséges halhatatlanságáig terjedő bizonyos állandósággal. A műalkotásokat ennyiben megkülönböztetjük egyrészt a fogyasztási javaktól, amelyek tartóssága a világban alig haladja túl az elkészítésükhöz szükséges időt, másrészt pedig a cselekvés eredményeitől, az eseményektől, a tettektől és a szavaktól, amelyek önmagukban olyan mulandóak, hogy szinte alig maradnak fenn azon az órán vagy napon túl, melynek során a világban megjelentek, ha nem őrizné meg őket egyrészt a meseszövő emberi emlékezet, másrészt az előállító képesség.” [20]

egymásrautaltság

Hannah Arendtről szóló monográfiájában Jean-Claude Poizat is fontosnak tartja az imént idézett gondolatok kommentálását, és ő is úgy látja, hogy a művészi

alkotótevékenység legfontosabb specifikuma, hogy a művész által létrehozott festményekben, regényekben és zeneművekben szinte halhatatlanokká válnak a történelmi idő pusztító erejének kitett mulandó emberi cselekedetek. De a műalkotásban benne rejlik a kinyilatkoztatás különleges ereje is. Mert a művészi alkotás semmilyen külsődleges célnak nem alárendelt azon kívül, hogy a látáson és a halláson keresztül „felkínálja magát” a tiszta szemlélődésnek.

[21] De mielőtt túlzott arisztokratizmussal vádolnánk Arendtet, nem árt emlékeztetni azokra a megjegyzéseire, amelyek a mesterember (és az alkotó művész), a cselekvő ember (politikus), illetve a robotoló kisember egymásrautaltságára figyelmeztetnek. Az e világi élet sikeres működtetéséhez mindhárom szereplőre szükség van. „Az eszközök nélkül, amelyeket a *homo faber* teremtett meg, hogy a munkát megkönnyítse és a munkaidőt lerövidítse, az emberi élet nem lenne más, mint szakadatlan munka és örökös fáradság.” [22] Nagy tetteket megvalósítani, és olyan időtálló gondolatokat leírni vagy kőbe vésni, amelyekre még évezredekkel később is emlékeznek, csak úgy lehet, ha vannak embertársaink, akik az alkotó emberek, azaz a mesterek, a művészek és a közélet szereplői (elsősorban a politikusok) helyett elvégzik a kevésbé elegáns, sokszor nehéz és piszkos munkákat. Vagyis mindenkinek szüksége van az *animal laborans*-re. Azzal a ténnyel is szembesülnünk kell, hogy a jelentős tettek és a kimondott nagy szavak nem hagynak maradandó nyomot azután, hogy megcselekedték vagy kimondták azokat. És ha a nehéz vagy monoton testi munkát végző *animal laborans*-nek szüksége van a *homo faber*-re, hogy az megkönnyítse munkáját, illetve az általa megteremtett szép és hasznos dolgokon keresztül enyhítse fájdalmát, akkor mindezt azzal is ki kell egészíteni, hogy a halandó embereknek általában véve is szükségük van, hogy rövid életük során valamilyen otthont teremtsenek maguknak a földgolyón. A szó és a cselekvés embereinek (azaz a politikusoknak) ugyancsak szükségük van a *homo faber*-re, és – bármennyire kínos beismerni – még a monoton és unalmas munkát végző *animal laborans*-re is. A képlet tehát egyszerű: a cselekvő embereknek, azaz a politikai élet aktív szereplőinek szükségük van a *homo faber*-re, hiszen a mesteremberek, de kiváltképpen a művészek, költők, történészek, írók és építészek nélkül csak néhány pillanatig maradnának fenn a közéleti szereplők „aktivitásának”

termékei: a kimondott szavak és az elmesélt történetek. A művészi alkotótevékenység és a politikai cselekvés azonban annyiban „egylényegűek”, hogy mindkét aktivitás a pillanat meghaladására törekszik, s magában hordozza a jobb jövő ígéretét.

Nehéz volna választanunk Platón és Prótagorasz között, mondja Arendt, vagyis két lehetőség között, hogy az isteneket vagy az embert tekintsük-e minden dolgok mértékének. Az biztos, hogy az emberi lét valódi mértékét önmagában sem a biológiai szükségletek kielégítésében, sem a munkában, sem a javak utilitarista felhasználásában nem fedezhetjük fel. Egyedül művészi alkotások és a közösségi élet jobbítására irányuló cselekedetek mutatják meg, mely tettek és cselekedetek teszik méltóvá az embert, hogy „túllépjen önmagán” és az „istenek társaságában” foglaljon helyet.

Hátravan még egy fontos kérdés, amelyet legalább nagy vonalakban mindenképpen szeretnék megválaszolni. Az eddigiek alapján ugyanis joggal merülhet fel, hogy az Arendt-féle elmélet lebecsüli a „szemlélődő embert”, és kizárólag az „aktív és

cselekvő” élettel azonosítja az értékes „emberi állapotot”. Ezt a gyanút vagy feltételezést nem tudom teljesen megcáfolni, de megkísérlem árnyaltabban bemutatni a német/amerikai filozófus álláspontját.

szemlélődni és töprengeni

Arendt munkájának elsődleges célja valóban arra irányul, hogy a modern világ aktivitást preferáló értékrendszerét igazolja az antikvitás és a középkor tiszta

szemlélődést előnyben részesítő felfogásával szemben. Azaz szembe állítja a *vita activát* és a *vita contemplatívát*. Arendt arról ír, hogy történelmileg a karteziánus fordulattal kezdődött a változás. Ezt nem a munkát könnyítő technikai eszközök megalkotásának vágya inspirálta, hiszen az első valóban hatékony műszaki eszköz, az ingaóra létrehozását sem gyakorlati szükséglet kényszerítette ki. Az óra eredetileg „elméleti” célt szolgált: lehetővé tette a természettudományos kísérletek egzakt ellenőrzését. ^[23] Persze, amikor elterjedt, jelentősen megváltoztatta és szabályozta (egyúttal automatizálta) a mindennapi életritmust. A legfontosabb változást mégis abban az elméleti irányváltásban érhetjük tetten, hogy ettől kezdve az emberek tudásszomját csak az elégítette ki, ha a tudomány valamilyen kézzel fogható eredményt produkált, vagyis „(..) ha nemcsak szemlélhették, de meg is ‘ragadhatták’ az igazságot.” ^[24] Ebben az értelemben a karteziánus kételkedés szükségszerű következménye, hogy a gondolkodás és a cselekvés viszonya és értéke radikálisan megváltozott. A *vita contemplativa* „sarokba szorult”, és a *vita activa* – legalábbis látszólag – totális győzelmet aratott. „Valójában a változás, ami a modern korban végbement, elsődlegesen nem azt jelentette, hogy a cselekvés mint a legmagasabb rendű emberi képesség a kontempláció helyére lépett, hogy innentől az aktív tevékenységért legyen érdemes szemlélődni és töprengeni, vagy mint egykor a *vita activa* minden tevékenységét aszerint ítélték meg, illetve igazolták, hogy ez mennyiben segítette elő a *vita contemplativa* kiteljesedését. Ez a fordulat inkább csak magát a *gondolkodást* érintette, ami innentől a cselekvés szolgájává silányult. A modernitás ugyanúgy leértékelte a gondolkodást, mint a középkor világa, ahol az *ancilla theologiae* felfogása szerint a gondolkodás első számú feladata az isteni kinyilatkoztatás értelmén elmélkedni, vagy mint az antikvitás idején, mikor a

gondolkodás a lét igazságának szemlélését szolgálta. Ami igazán újdonságnak számított, hogy már nem tulajdonítottak semmilyen értéket a kontemplációnak.” [25] Ebből az idézetből úgy tűnik, Arendt a gondolkodást, amin elsősorban a filozófusok kiváltságos tevékenységét értette, nemcsak az *aktív* élettel, de a *szemlélődő* élettel is szembe állítja. Ezt az értelmezést nem egészen osztom. Hiszen már Platón és Arisztotelész is tisztában voltak azzal, hogy a filozófus kontemplációja nem „üres elmejáték”, hanem maga is *gondolkodás*. Itt a bölcs önmagával folytatott „csendes” dialógusáról van szó, még ha a kívülálló ebből nem is vesz észre semmit – ahogy a tiszta fogalmi gondolkodásból sem, hiszen senki sem lát bele a másik ember fejébe. Tehát a szemlélődést, azaz kontemplációt nem lehet passzív lelkiállapotnak tekinteni, ami minden tekintetben mentes a gondolkodástól, sokkal inkább egyfajta lelki/szellemi készenlét, amelyben a gondolati tevékenység aktivitása ugyan időlegesen háttérbe szorult, hogy aztán – valamilyen előre nem kalkulálható impulzus hatására – váratlanul aktivizálja magát, és a szemlélődés a többi ember számára is kommunikálható, fogalmi reflexióba „csapjon át”. [26] Úgy látom tehát, hogy a kontempláció és a gondolkodás nemcsak egymás ellenfogalmai, de legalább annyira egymás kiegészítői is, azaz inkább komplementer fogalmak. Arendt egyik francia kommentátora, Roland Beiner is fontosnak tartja megjegyezni, hogy *Az emberi állapot* végén, illetve *A szellem élete* bevezetőjében Arendt kiszélesíti a kontempláció fogalmának jelentését, és az általában vett „szellemi élet” szinonimájaként használja. S ha ez így van, a szemlélődést és a meditációt is gondolkodásnak lehet tekinteni. A gondolkodás pedig az értelmes cselekvés előszobája, vagyis a kontempláció, a gondolkodás, illetve az aktív cselekvés, tehát az értelemes kommunikáció lehetnek konfliktusban, de össze is tartoznak. Vagyis a kontemplatív képesség már nem csupán a filozófusok privilégiuma, hanem az *emberi állapot* integráns része. [27]

Más szerzők jóval kritikusabb megjegyzéseket fogalmaznak meg Arendt munkájának végső üzenetéről; például Byung-Chul Han azt írja a magyarul is olvasható könyvében, hogy Arendt valószínűleg belenyugodott a ténybe, hogy az *animal laborans* láthatóan győzelmet aratott az alkotó és a cselekvő ember felett, és nem kínál „(...) hatékony alternatívát ezzel a társadalmi irányvétellel szemben. Csupán rezignánsan megjegyzi, hogy a cselekvés képessége alig kevesekre korlátozódik.” Majd némileg ellentmondva ennek a feltételezésnek így folytatja: „De azután a könyv záró oldalain mégis közvetlenül a gondolkodásra esküszik. A negatív társadalmi fejlődéstől legkevésbé a gondolkodás szenvedett sérülést. És annak ellenére, hogy a világ jövője nem tőle függ, hanem az ember tetteire, a gondolkodás mégsem teljesen hatástalan jövőnk szempontjából, mivel tiszta cselekvőképességében felülmúlja a *vita activa* összes többi tevékenységét.” [28]

Hogyan lehet feloldani ezt az ellentmondást?

Arendt látszólag élesen szembe állítja egymással a szemlélődő életet és az aktív, cselekvő életet, de könyve utolsó mondatai mintha azt sugalmaznák, hogy nem reménytelen vállalkozás „harmonizálni” a két eltérő lét- és cselekvésformát. A tiszta gondolkodás, amelynek a kontempláció is a része, nem haszontalan semmittevés, lehet a minden más emberi tevékenységet meghaladó sajátos *aktivitás*. Mert akik valóban megtapasztalták, mit jelent a gondolkodás, nehezen tudják elkerülni, hogy ne értsenek egyet Cato kijelentésével: „Sohasem vagyunk tevékenyebbek, mint amikor látszólag semmit sem csinálunk, és sohasem vagyunk kevésbé egyedül, mint amikor önmagunk vagyunk.” [29]

1. Kosztolányi Dezső: 'Munka és játék'. In: Uő.: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi Könyvkiadó/Fórum Könyvkiadó, 1990. Budapest/Újvidék, 1990. 332. ↑
2. I. m. 332. ↑
3. „1927-ben a fasiszta hatalom megszüntette a genovai egyetem morálfilozófiai tanszékét, és Rensit feleségével együtt letartóztatták. Mivel az egyik barátja hamis nekrológot tett közé róla a *Corriere della Sera* nevű újságban, szabadon bocsátották a filozófust, ugyanis Mussolini attól félt, hogy Rensi bebörtönzésének híre országos méretű felháborodást vált ki. 1934-ben végleg eltávolították Rensit az egyetemről.” Lásd Sanguinetti, Gianfranco: *L'Audace de Giuseppe Rensi*. In: Rensi, Giuseppe: *Contre le travail*. Éditions Allia, Paris, 2017. 8. Ford.: Marie-José Tramuta. ↑
4. Kosztolányi, i. m. 333. ↑
5. Lásd Elbe Ingo: 'Zu Hannah Arendts konservativer Theorie wirtschaftlichen Wachstums'. (zusammen mit Sven Elsens). In: Elbe, Ingo: *Gestalten der Gegenaufklärung*. Untersuchungen zu Konservativismus, politischem Existentialismus und Postmoderne. Königshausen & Neumann, 2. überarbeitete Auflage, Würzburg 2021. ↑
6. Arendt, Hannah: *Condition de l'homme moderne*. Calmann-Lévy, Paris, 1983. 41. Ford.: Georges Fradier; németül: Arendt, Hannah: *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. R. Piper & Co Verlag, München, 1992 (7. Auflage), 14. ↑
7. Arendt, *Condition...*, 41. Arendt, *Vita activa...* 14. ↑
8. Kosztolányi, i. m. 333. ↑
9. Ugyanakkor továbbra is izolált lényként van jelen a világban, mert embertársaihoz szinte kizárólag az árucserén keresztül kapcsolódik. ↑
10. Olay Csaba: *Hannah Arendt a politika értelméről*. Kellék 51. szám, 15. ↑
11. Arendt, *Condition...*, 124-126; *Vita activa...*, 77-78. ↑
12. Arendt szokatlan terminológiájával kapcsolatban igen erős kritikákat fogalmaz meg Ingo Elbe (i. m. 88-110). Olay Csaba szerint is „Bizonyos értelemben gondot okoz, hogy sem az arendti értelemben vett munka nem határolható el a könnyen az előállítástól, sem az előállítás a cselekvéstől.” Olay, i. m. 15. ↑
13. Arendt, Hannah: 'Munka, előállítás, cselekvés'. In: Balogh László Levente – Bíróné Kaszás Éva (szerk.): *Fogódzó nélkül. Hannah Arendt olvasókönyv*. Kalligram, Pozsony, 2008. 187. Ford.: Horginszki Éva. ↑
14. I. m. 188. ↑
15. I. m. 189. ↑

16. Lásd Arendt, *Condition...*, 267. Arendt, *Vita activa...*, 201. ↑
17. Arendt, *Condition...*, 231-232; Arendt, *Vita activa...*, 164. ↑
18. Lásd Joó Mária: *Embernek lenni sötét időkben: Butler és Arendt nyomán*. TNTeF (2019) 9.1. 8. Arendt így fogalmaz: „(...) A szavak és a tettek révén beilleszkedünk az emberi világba, mintha csak másodszor születnénk, s ezzel megerősítjük és magunkra vállaljuk eredeti fizikai megjelenésünk pusztá tényét.” Arendt, *Fogódzó nélkül...*, 188. ↑
19. Arendt, Hannah: 'A történelem fogalma. Ókori és modern'. In: Arendt, Hannah: *Múlt és jövő között. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén*. Osiris Kiadó, Budapest, 1995. 68. Ford.: Módos Magdolna. ↑
20. Arendt, Hannah: 'A kultúra válsága. Ennek társadalmi és politikai jelentősége'. In: Arendt, *Múlt...*, 216. ↑
21. Poizat, Jean-Claude: *Hannah Arendt, une introduction*. Pocket/La Découverte, Paris, 2003. 104. ↑
22. Arendt, *Condition...*, 230. Arendt, *Vita activa...*, 162. ↑
23. Lásd Arendt, *Condition...*, 363; Arendt, *Vita activa...*, 281. ↑
24. I. m. 363; i. m. 282. ↑
25. I. m. 365-366; i. m. 284. ↑
26. Arendt utolsó nagy munkájában, *A szellem élete. Az akarat. Az ítélet* címmel megjelent trilógiája bevezetőjében megemlíti, hogy a *vita activa* problematikájának kidolgozása során folyamatosan kellett szembesülnie a nehezen megoldható paradoxonnal. „Nagyon kényelmetlenül éreztem magam, mert ezt a szakifejezést olyan emberektől kölcsönöztem, akik maguk is szemlélődő életben merültek el, és ebből a perspektívából figyelték az élet minden eseményét.” Arendt, Hannah: *La vie de l'esprit*. Presses Universitaires de France, Paris, 1981. (2005.), 23. Ford.: Lucienne Lotringer. ↑
27. Lásd Beiner, Roland: 'Hannah Arendt et la faculté de juger'. In: Arendt Hannah: *Juger. Sur la philosophie politique de Kant*. Éditions du Séuil, Paris, 1991. 182-183. ↑
28. Han, Byung-Chul: *A kiégés társadalma*. Typotex Kiadó, Budapest, 2019. 41. Ford.: Miklódy Dóra. ↑
29. Arendt, *Condition...*, 404. Arendt, *Vita activa...*, 317. ↑

kép | Alice Baber művei, wikiart.org

Péter Ágnes

KI ÜL A KORMÁNYNÁL?

MARY WOLLSTONECRAFT A RÁCIÓRÓL ÉS A KÉPZELETRŐL

2023-06-28 | **ESSZÉ**

Mary Wollstonecraft (1759–1797) az elmúlt két évtized brit-amerikai társadalomtudományi vizsgálódásai és irodalomtörténeti áttekintései által megkonstruált narratívák főhősének nevezhető. Az 1980-as évektől a feminista kutatások jóvoltából kiemelkedett a teljes feledésből, mára pedig a modern feminizmus első kezdeményezője, a kora modern, progresszív nőnevelés

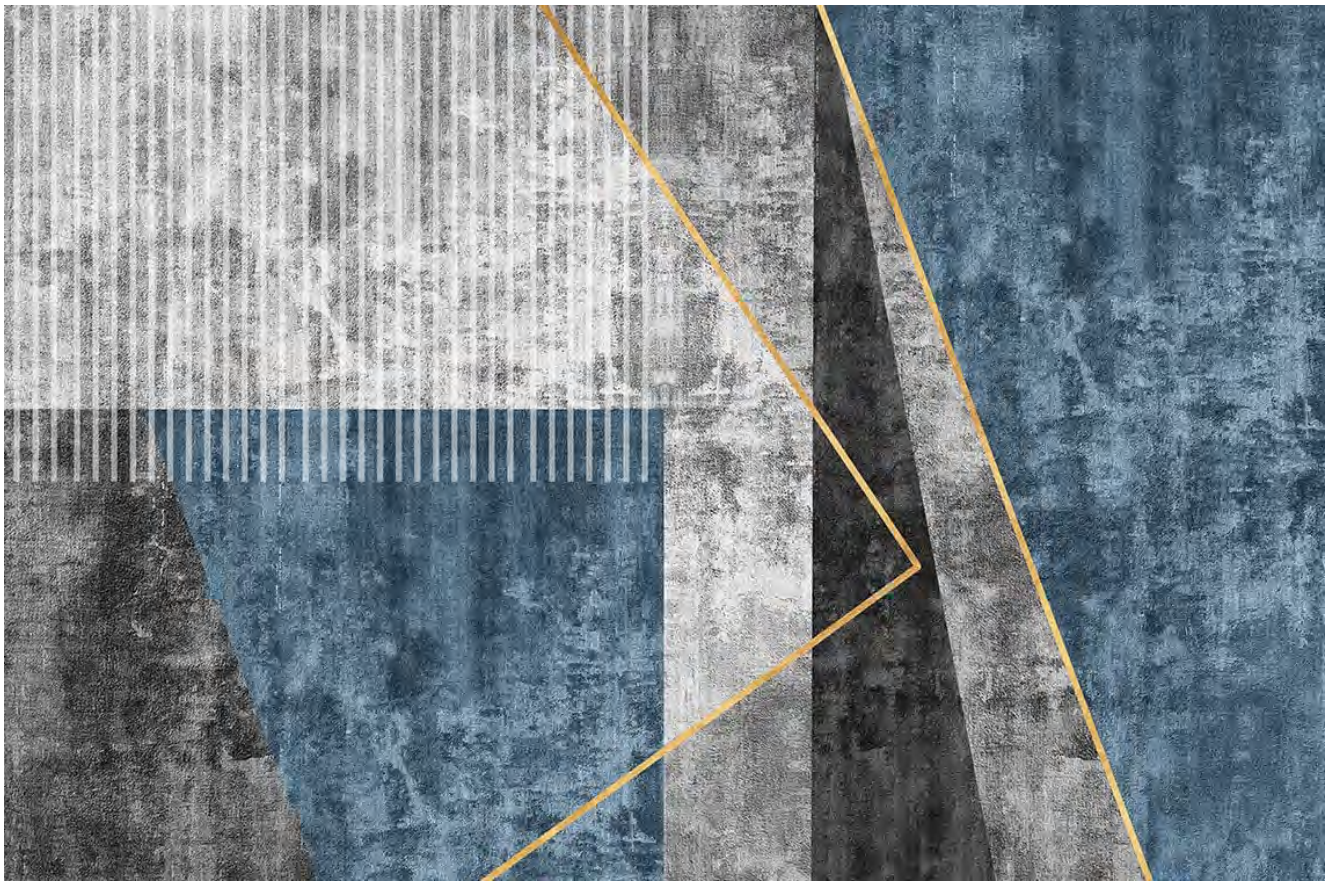
programjának meghirdetője és a francia forradalom értelmezésével kapcsolatban kialakult angliai nyilvános polémia egyik legradikálisabb résztvevőjének számít. A kutatás eddig szinte kizárólag a politikai írásaira koncentrált, társadalom- és morálfilozófiája lefedte szépírói teljesítményét. Szeretném most bemutatni jelentőségét a kora romantika esztétikájának kialakulásában.

A tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben kialakult a brit felvilágosodás történetében egy sajátos, teológiai alapokon nyugvó irányzat, az ún. *rational dissent*. A mélyen hívő Wollstonecraftra nagy hatást gyakorolt a racionalista protestánsok teológiája és morálbölcselete. Többek között ezért írta felül a felvilágosodás hagyományos ész fogalmát: hozzárendelte a képzeletet, és meghaladva a racionalista protestáns teológia érvényességi körét, a felvilágosodás észelvű pozíciójából átlépett egy kora romantikus álláspontra. Megelőzve a hagyományos irodalomtörténetekben a romantika megalapozóiként számontartott Wordsworth-t és Coleridge-et, náluk valamivel korábban meghatározta a romantikus képzeletet, és megtalálta a költői beszédmódot, amelynek segítségével panteisztikus tájleírásaiban meg tudta fogalmazni sajátos spirituális élményeit.

autonóm ész

Wollstonecraft először *Az emberi jogok védelmében* című vitairatában tárgyalta antropológiájának, ezen belül erkölcsfilozófiájának alapkérdését: mi garantálja, hogy az autonóm ész képes helyes erkölcsi döntéseket hozni. A

pamflet 1790 november végén jelent meg, pár héttel azután, hogy Edmund Burke közreadta *Töprengések a francia forradalomról* című, a franciaországi eseményeket a történelmi folytonosság nevében elítélő konzervatív helyzetelemzését. Wollstonecraft többek között „infantilis érzelgősséggel vádolja” Burke-öt, Marie Antoinette és általában az arisztokraták iránti szimpátiáját és a forradalmi események során a tömegek elszabadult agresszív ösztöneivel kapcsolatos ellenszenvét hozva fel példának. A racionálisabb polgári berendezkedésbe vetett hitét alátámasztandó Wollstonecraft kijelenti: „a szenvedélyek seregét alá kell rendelni az észnek [...], az észnek kell a kormányt tartania, különben akármerre fújjon is a szél, a hajó nem fog simán eljutni a neki rendelt kikötőbe” (Wollstonecraft 1993, 60, 31).

A szimbolikus hajó Platón lélekről szóló himnuszát idézi a *Phaidrosz*ból (243E–257). Platón a lelket két szárnyas ló húzta fogat és a fogathajtó együtteseként írta le. A lovak közül az egyik „szép és derék”, a másik „ellenkező jellemű”. A „derék” ló a lélek (erotikus) vágyakozását szemlélteti az örökkévaló lét felé, az „ellenkező jellemű” ló a fogatot visszahúzza a föld, a testi „étvágy” felé. A fogathajtó pedig „a lélek kormányosa: az ész” (Platón 1984, 2. 746–747).

Mikor 1792-ben Wollstonecraft *Az emberi jogok védelmében* című vitairatát írta, már atyai jó barátjának tekinthette a matematikus, teológus és morálfilozófus Richard Price-t. A tizenhetedik századi polgárháborút lezáró ún. dicsőséges forradalom századik évfordulójának megünneplésére 1788-ban alakult londoni Forradalmi Társaság felkérésére 1789. november 4-én ünnepi prédikációban méltatta a száz évvel korábbi brit eseményeket, de lelkesen köszöntötte az az év júliusa óta zajló franciaországi történéseket is, amelyekben a dicsőséges forradalom eszmeiségének beteljesülését és a világszabadság előhírnökét üdvözölte. Price jóslata készítette Burke-öt a politikai helyzet konzervatív értékelésére. Wollstonecraft, aki éppen Price

védelmében, az elsők között szállt be a forradalommal kapcsolatos angliai pamfletháborúba, minden bizonnyal olvasta Price *A moralitás alapkérdéseinek vizsgálata* (*A Review of the Principal Questions in Morals*) című erkölcsbölcseleti tanulmányát is, amely a tizennyolcadik század közepén az erkölcsiség racionalista felfogásáról a legteljesebb és legmeggyőzőbb mű (Rivers 2005, 172), s amelynek harmadik kiadása öt évvel korábban, 1787-ben jelent meg. Price a moralitás ismeretelméleti megalapozásában közrejátszó kognitív képességek hierarchiájának vizsgálata során szintén a hajózásból veszi a képeket. Nála a szenvedélyeket a vitorlák jelzik, az érzékelést a szél, a kormánynál pedig nála is az ész ül. „Nem azon kell [...] gondolkodnunk, hogyan tudnánk a szenvedélyektől megszabadulni, [...] hanem azon, hogyan tudjuk az ésszt éberén és mozdulatlanul a kormányrúd mellett tartani, és hogyan érhetjük el, hogy az ész minél könnyebben irányítsa a szenvedélyeket és ösztönöket, s azok minél teljesebben szolgálják az ésszt” (Price 1787, 391–2).

a művészet igazságának természete

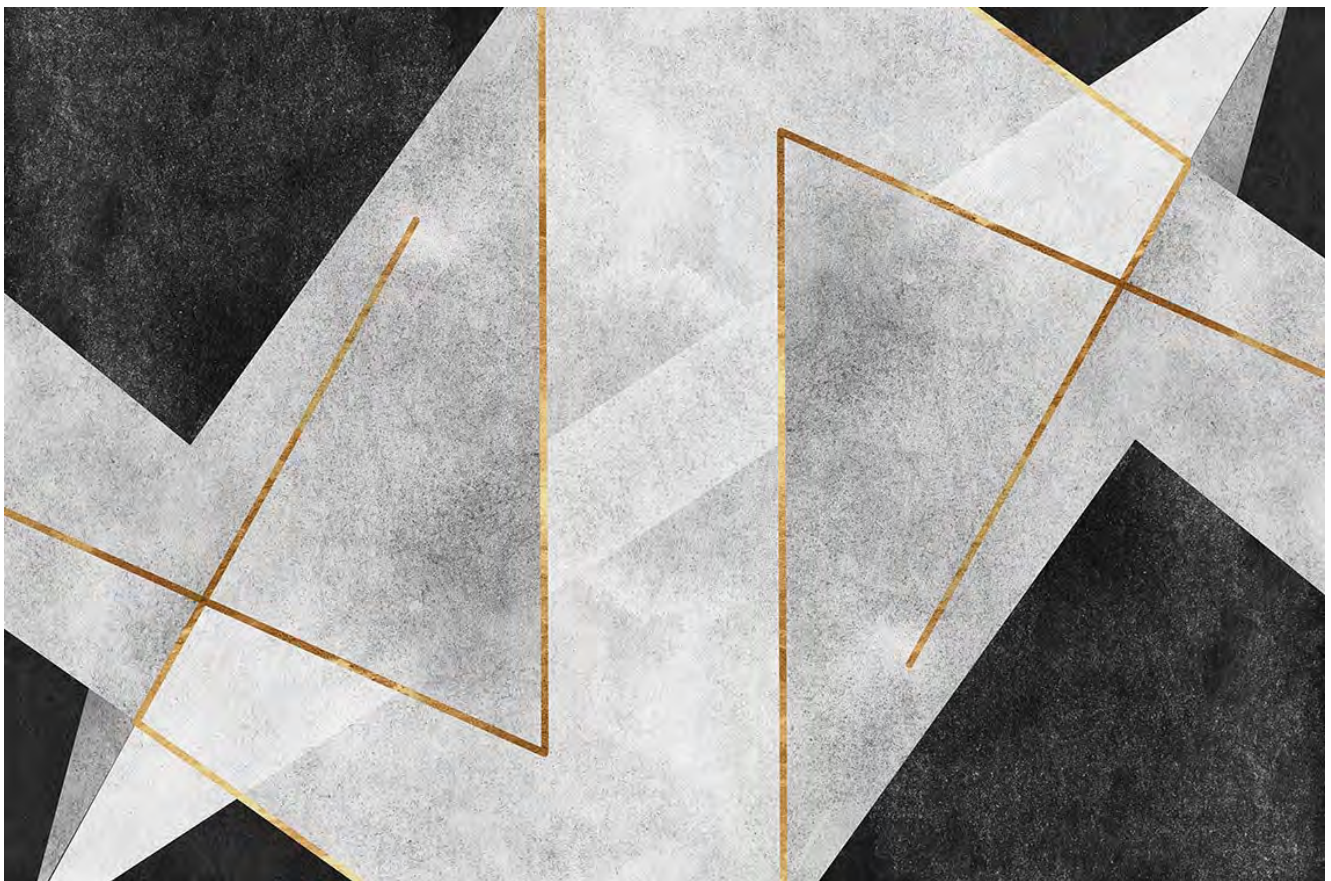
Feltételezem, úgy huszonöt évvel később John Keats és Percy Shelley ugyanerre a hajóra utal, amikor azon gondolkodik, hogyan lehet meghatározni a művészet igazságának

természetét. Az *Endümión* című mitologikus költeményének befejezésén dolgozott Keats, amikor barátjának írt levelében kijelentette: „... a hosszú vers az Invenció próbája, amit én a költészet Sarkcsillagának tekintek, mint ahogy a Fantázia a vitorla, a Képzelet pedig a kormánylapát” (Keats 2010, 39). Alig két évvel később, 1819 elején, Percy Shelley *A megszabadított Prometheus* II. felvonását Asia dalával fejezi be, amely egy rejtélyes hajó útját írja le; a lelket (Asia) szállító hajót az erotikus vágy vezérelte képzelet (Prometheus) kormányozza:

„A lelkem elbűvölt hajó
Mint alvó hattyú suhanó,
Édes zengés ezüst hullámcsapásán;
Tiéd miként angyal lebeg

A kormányrúdnál és vezet,
Amíg dallam csendül szellő futásán.”
(Shelley 1963, 167. Weöres Sándor fordítása)

Két-három évtized alatt a kormány melletti helyet átvette az észtlől a képzelet. A helycsere a modernitás kialakulásában nagy szerepet játszó folyamat eredménye. Ennek a folyamatnak a mozgatórugója többek között a tizennyolcadik század második felében aktív teológusok és természettudósok azon igyekezete volt, hogy a felvilágosodás észelvűségének kiigazításaként helyreállítsák a kapcsolatot a valóság megismerését célzó intellektuális és érzelmi mozzanatok között. Hogy feloldják az ellentétet tudás és hit, rend és szabadság, törvények és az egyén morális integritása között.

Racionalista disszenterek

A racionalista disszenterek a tizenhetedik századi polgárháborúban vezető szerepet játszó puritánok leszármazottai és az anglikán hittételeket valló teológusok és természettudósok voltak, akiket egy platformra állított a közös ambíció: úgy gondolták, a reformációt tovább kell vinni, hogy a teológia az új természettudományos világnézetet éppúgy tükrözze, mint a hitet egy transzcendens istenségben. Bár vallásukat kinyilatkoztatott vallásként hirdették s éltek meg, legfőbb elvük a *sola scriptura* volt (Hickman 2017, p. 20). A Szentírást tekintették minden hittétel forrásának, és azt vallották, hogy hite mindenkinek felhatalmazást ad a Biblia saját meggyőződése szerinti értelmezésre. Egyes irányzatok olyan messzire mentek, hogy a minden hívőre kiterjedő egyenlőség szellemében a nőknek is megadták a jogot, hogy igehirdetőként működjenek (Holt 1952, pp. 245, 38). Minden hagyományt és irracionális elemet elvetettek, hogy létrejöhessen „a tudomány és a hit szent szövetsége” (Willey 1950, p. 168). Teológiájukat megtisztították a bibliai szöveggel nem alátámasztható misztikus szentháromság tételétől és minden olyan dogmatikai hagyománytól, mely ellentmond az ész ítéletének. Magát a 4. század óta újra és újra felbukkanó antitrinitarianizmust az államegyházak szigorúan üldözték: Szervét Mihályt Kálvin egyetértésével Genfben 1559-ben máglyahalálra ítélték, s még 1648-ban, amikor a polgárháború során a presbiterianizmus rövid ideig államegyházként működött, a presbiteriánusok javaslatára a Parlament megszavazta a halálbüntetést a szentháromságot tagadó eretnekek ellen. Az antitrinitarius gyülekezetek csak 1813 óta működtek törvényesen elismert felekezeti formában Nagy Britanniában.

a politikai rend kritikája

Ezek a modern antitrinitáriusok, akiknek egyik ágát hamarosan unitáriusoknak nevezik, a többi protestáns nonkonformista felekezettel együtt szilárdan hittek az alkotmányos

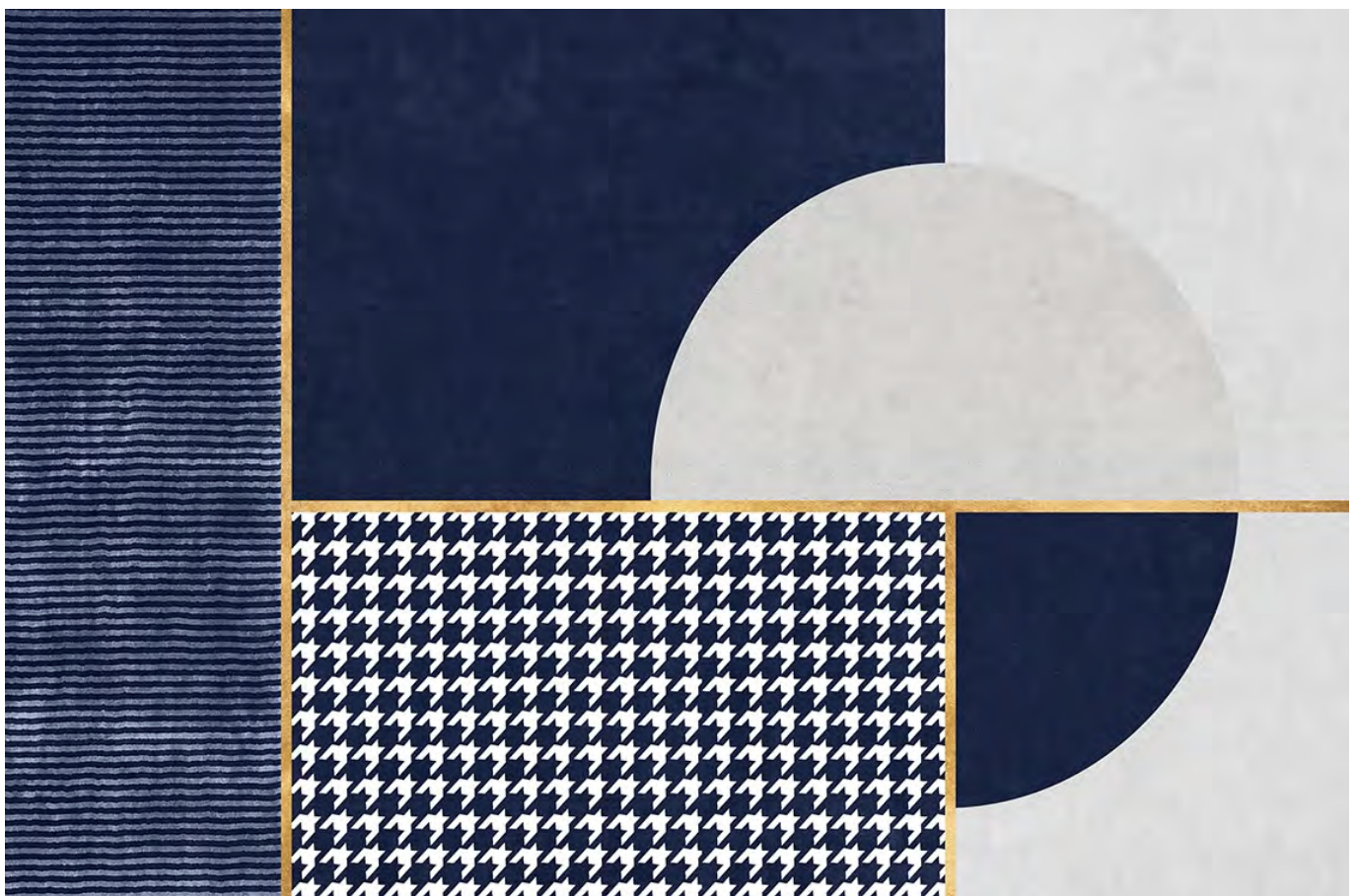
rendben, amely a dicsőséges forradalom kompromisszuma jóvoltából lépett életbe (Holt 1952, p. 76), de sérelmezték polgári jogaik korlátozását. A vallási toleranciáról szóló 1689-es törvénycikk (*Toleration Act*) biztosította a szabad vallásgyakorlat jogát a protestáns disszentereknek, bár kizárta őket a felsőbb oktatásból és nem viselhettek köztisztviseléseket. Tíz évvel később azonban a Parlament elfogadta az istenkáromlás büntetésére benyújtott törvényjavaslatot (*Blasphemy Act*), ami kriminalizálta az

antitrinitárius eszmék hirdetését mind arminianizmus formájában (az Atya és a Fiú konszubsztancialitásának tagadása: a Fiút az Atya teremtette, hogy ő teremtsen meg a világot), mind szocinianizmusként (Jézus istenvoltának tagadása). A racionalista teológia két legfontosabb hirdetője Joseph Priestley (1733–1784) lelkész, liberális politikai gondolkodó, fizikus és kémikus, valamint a matematikus, teológus és morálfilozófus, Richard Price (1723–1791) volt. Mindketten kálvinista családban nevelkedtek, majd disszenter akadémiát végeztek, természettudományos és teológiai elkötelezettségük harmonizálására tett igyekezetük során mindketten antitrinitárius meggyőződésre jutottak, s Priestley szociniánus, Price pedig arminiánus lett. A század végén mindketten a radikális értelmiségi kör meghatározó alakjai voltak. A fiatal és antitrinitárius Coleridge Priestley teológiájában a reformáció beteljesülését látta. [1] 1787 és 1796 között a brit politikai életet meghatározta a racionalista disszenterek befolyása: felerősödött a harc a tizenhetedik század végének korlátozó törvénykezése ellen (Ryan 1997, p. 27): a mozgalmat az anglikán egyházzal szembeni ellenérzés épp úgy meghatározta, mint a politikai rend kritikája. „A vallási nonkonformizmus a tizennyolcadik század végén számtalan kérdésre kiterjedő, meglehetősen jól körülírható politikai identitással rendelkezett: parlamentáris reformot követeltek a kiegyensúlyozottabb társadalmi képviselő érdekében, [...] támogatták az amerikai gyarmatokat, és ellenezték a forradalmi Franciaországgal szemben a háborút”. (White 2006, p. 9) Raymond V. Holt az angliai unitarianizmus történetéről írt könyvében bizonyítja, hogy az unitáriusok élen jártak abban a gazdasági, társadalmi és szellemi folyamatban, melynek eredményeként kialakult a modern civilizáció Nagy-Britanniában (Holt 1938, 13). Olyan meghatározó szellemek, mint Newton, Milton és Locke is antitrinitáriusak voltak, ahogy haláluk után előkerült írásaik bizonyítják.

A természettudományok előtörése és az amerikai gyarmatokon, majd Franciaországban a forradalom kezdeti szakaszában a demokrácia eszméjének térhódítása a tizennyolcadik század végén a racionalista disszentereket millenniumi reményekkel töltötte el. Az 1782-ben megjelent *History of the Corruptions of Christianity* (A kereszténység megromlásának története) című munkájában, amelyben az egyháztörténet során az apostoli hagyományra rakódott hamis hittételeket elemzi és cáfolja az ész nevében, Priestley kijelentette: „Már látszik, hogy oszlik a szent

hitünket évszázadokon át elhomályosító durva sötétje az éjnek, és hogy hamarosan felkel a nap”. (idézi Willey 1950, 89) A dicsőséges forradalom évfordulójának tiszteletére tartott prédikációjában a szabadság diadalát azonosította a ráció diadalával, a lelkiismereti szabadság diadalát a dogmatikus teológiai kötöttségek eltörlésével:

„[I]me látom, ahogy a szabadságvágy egyre szélesebb körben jelentkezik és szerez érvényt magának, általános javulást hozva az ember dolgaiban. A királyok uralmát hamarosan felváltja a törvények uralma, s a papok uralma átadja helyét az ész és a lelkiismeret uralmának”. (Price 1991, 195)

Price meghalt, mielőtt a francia események nyomán a közvélemény polarizálódott volna. A jakobinus diktatúra és a tömegek elszabadult indulatai 1793-94-ben megingatták a ráció végső győzelmével kapcsolatos reményeket. A francia inváziótól való félelem és a háborús helyzet közepette a kormányintézkedések visszaszorították a forradalmi propagandát, ezzel a ráció mindenhatóságába vetett hit is

megkérdőjeleződött. A 90-es évek második felében a racionalista disszidentekben és egyéb progresszív gondolkodókban, akik nem akartak lemondani a felvilágosodás eredményeiről, felmerült, hogy kapcsolatot teremtsenek az erkölcsi imperatívuszok felismeréséhez vezető ráció és az ember érzelmi kötődései között, hogy az irracionális ösztönöket sikerüljön kordában tartani. A protestáns disszidentek, akár anglikán háttérrel rendelkeztek, mint Mary Wollstonecraft és Coleridge, akár kálvinista környezetben nevelkedtek, mint Priestley és Price, felismerték, hogy az ész kultusza az ember személyiségének egyéb aspektusait ignorálja, s a szemlélet tarthatatlanságával fenyeget.

1802-ben *Anima Poetae* című jegyzetfüzetében Coleridge Priestley-t „világiassnak” nevezte, Price-t pedig „hidegnek”: „Szocinianizmus – holdfény; metodizmus – kemence. Ő bár felkelne a nap, amely egyesíti a forróságot és a fényt!” (Coleridge 1895, 48, 49, 183) Vagyis, bár meglelnénk a módját, hogy a tizennyolcadik század végére kialakult két szélsőséges mentalitást, a racionalista unitáriusok és a rajongó metodisták mentalitását közelíteni lehetne egymáshoz, bár az ész fogékonnyá lehetne tenni az együttérzés melegségére!

az egyén erkölcsi megigazulása

Price már három évtizeddel korábban tisztán látta, amit Coleridge diagnosztizált. 1770. június 17-én egyik levelében nővérének írta: „Tudod, a vallás, amely kedvemre van, nem

mogorva és nem is érzelmileg túlfűtött, hanem minden bigottságtól, babonáságtól és szívtelenségtől mentes, amely a jó cselekedetekben és szeretetreméltó tulajdonságokban éppúgy megnyilatkozik, mint a hitünk által előírt kötelességek teljesítésében” (id. Thomas 1977, 4) Az ész és az érzelmek közötti kapcsolat felbomlása aggasztotta Price-t is, ő is kereste, mi teremthetne szorosabb kapcsolatot az embert a környező világhoz fűző intellektuális és érzelmi kötődése között. Családja vallását, a kálvinizmust elvetette, amely az eredendő bűn, a predesztináció, az Isten kegyelméből történő újjászületés és az emberi természet romlottságának tételét hirdetve megszüntette az egyén erkölcsi megigazulására irányuló akaratának jelentőségét. Saját teológiáját mint „középutat” határozta meg a „kálvinizmus és a

szocinianizmus között” (Price 1816, 106). De a szociniánusok Jézusa helyett, aki a legmagasabb erényeket megtestesítő ember volt, Price Jézusa Istentől elküldött „próféta és hírnök”, rendkívüli képességekkel felruházva több volt, mint ember, „dicsőségben és méltóságban” létezett, mielőtt testileg megjelent ebben a világban. Price szerint „egyetlen tárgya van vallásos hitünknek, mégpedig a Legfőbb Lény, aki Jézust elküldte, bárki máshoz imádkozni bálványimádás”. Price feltétel nélküli toleranciát hirdetett. Egyik prédikációjában, amelyben a helyes életvitel elsőbbségéről beszélt az ortodox hitvallással szemben, kijelentette: „Nincs semmi alapvető a vallásban azon túl, hogy őszintén óhajtjuk megismerni és híven teljesíteni Isten akaratát.” Sőt, egy másik prédikációjában egyenesen kijelentette: „Szigorúan véve nincs más, ami alapvető volna hitünkben, mint az egyenes szív”. (Price 1816, 110, 106–7, 56, 84)

Wollstonecraft 1784 és 1786 között leányiskolát vezetett Newington Greenben, az akkoriban Londontól északra fekvő kis településen, amely a tizenhetedik század eleje óta a radikális protestantizmus fészke volt. A nonkonformisták nem tanulhattak az anglikán egyetemeken, s minthogy a disszenterek a tudást nagy értéknek, a tanulást az ember Istennek tetsző kiteljesedésében fontos ösztönzésnek tartották, egymás után alapítottak egyetemi szintű képzést nyújtó akadémiákat. Az egyik leghíresebb éppen Newington Greenben működött. Ezek az intézmények nagy számban vonzottak tanulni és tanítani vágyó, szabadgondolkodású, reformpárti nonkonformistákat. Ez a radikális protestáns közösség adta Wollstonecraftnak a végső ösztönzést saját társadalomfilozófiájának, vallási és erkölcsi nézeteinek kialakításához. Meleg baráti kapcsolatba került Richard Rice-szal is, aki ezekben az időkben Newington Greenben lakott, s rendszeresen prédikált a helyi presbiteriánus imaházban. Egyes történészek szerint Wollstonecraft gondolkodása a radikális protestantizmus feminista fordulatát képviseli (O'Brian 2009, 180).

Egyik levele alapján (Wardle 1979, 170) bizonyítottan vehetjük, hogy Wollstonecraft olvasta Price legfontosabb műveit, s tudjuk, eljárt igehirdetéseire. De nincs pontos filológiai adat arról, milyen mértékű hatást gyakorolt gondolkodására Price morálfilozófiája és teológiája. A közvetlen utalások Price-ra Wollstonecraft műveiben a szeretet és a tisztelet kifejezései. Egyetlen mondat gondolati rokonságuk elismeréseként értelmezhető. *Az emberi jogok védelmében* című vitairatában Wollstonecraft Price tanácsára emlékszik: „azok, akik nem értenek egyet hitvallásunkkal és egyházunkon kívül sem találnak saját hitük megvallásához olyan felekezetet, amelynek keretei között jó lelkiismerettel gyakorolhatnák hitüket, alapítsanak maguknak új felekezetet.” (Wollstonecraft 1993, p. 18). Wollstonecraft is megfogadta Price tanácsát. Férje, az anarchista filozófus, William Godwin pár héttel felesége halála után megírta emlékeit róla, s vallásos hitével kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „az szinte teljes egészében saját maga által meghatározott vallás volt. Szinte semmiben nem kötődött egyetlen hagyományos teológiához sem. Ami nem jelenti, hogy kevésbé lelkiismeretesen teljesítette volna a kötelességeit, amelyek

szerinte vallásos hitéből következtek” (Godwin 1798, 13). Louise Hickman szerint, amikor Wollstonecraft első, *Mary, A Fiction* című regényét írta 1787-ben, tipikus felvilágosult értelmiségi álláspontot képviselt: a vak hitet elvetette a racionalista teológia és a vallási tolerancia nevében. Később nézetei radikális átalakuláson mentek keresztül, s mikor 1796-ban a skandináv leveleit írta, vallásos világszemléletét panenteizmusnak tekinthetjük (Hickman 2017, 156, 174). A panenteizmus rokonságot teremt Wollstonecraft és a kora romantika költői, Blake, a fiatal Wordsworth és Coleridge között, akik pályájuk fontos szakaszában szintén az ún. *en kai pan* (egy és minden) teológiáját vallották: az Egy (*en*) egyszerre transzcendens és a természet minden partikuláris jelenségében (*pan*) jelen való (Engell 1981, pp. 251–252). Hangsúlyozni kell, ahogy Godwin is tette visszaemlékezésében, hogy az elvont teológia ellenére Wollstonecraft Istenbe vetett hite mélyen átélt, személyes élményben gyökerezett.

felismerni Isten jóságát

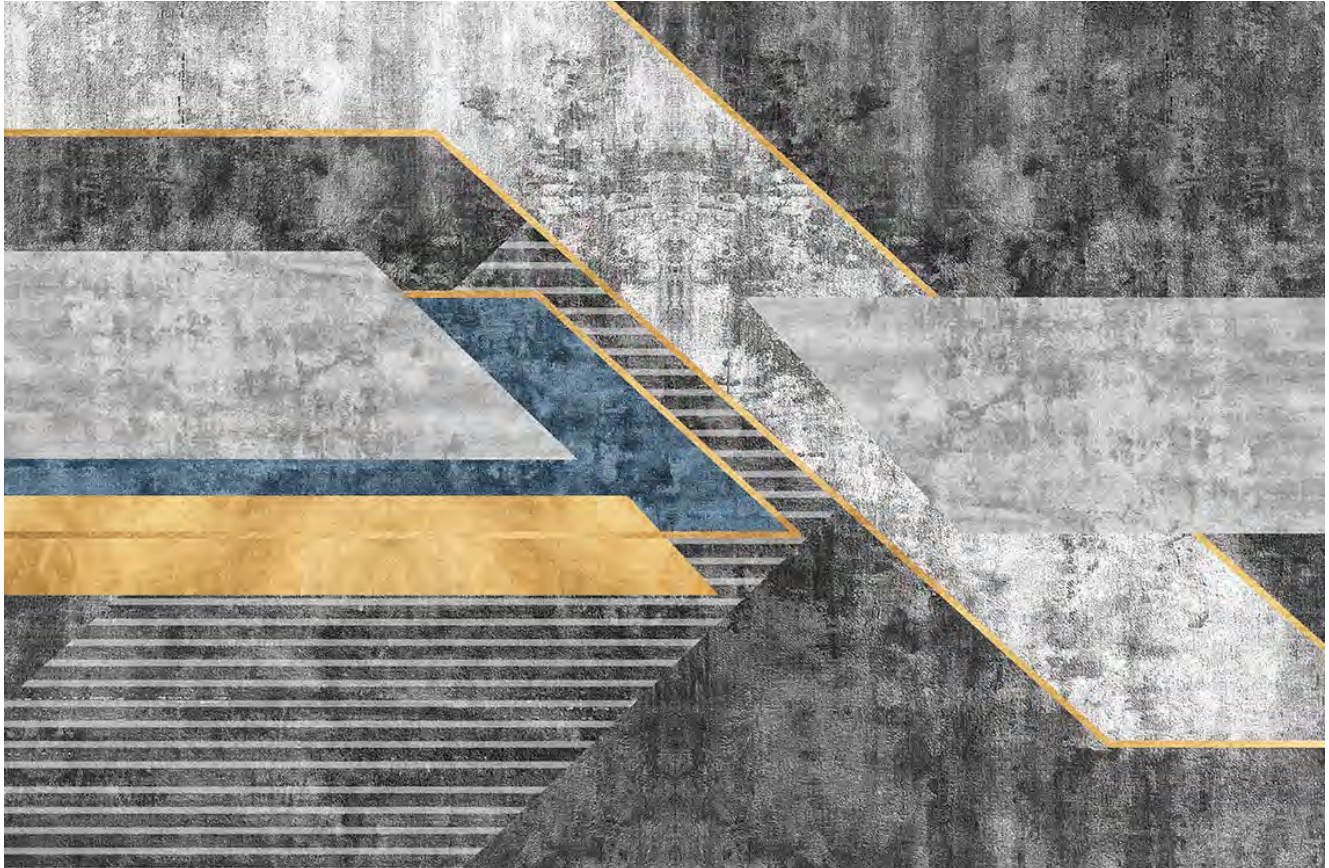
Visszaemlékezésében Godwin rámutat Price és Wollstonecraft teológiájának egyik legfőbb sajátosságára: Isten és ember kapcsolatának erkölcsi vonatkozására helyezték a hangsúlyt.

Isten legfőbb attribútumát mindketten a jóságában látták: a hívő ember legfontosabb feladata felismerni Isten jóságát és igyekezni megközelíteni erkölcsi tökéletességét. Képessége Isten jóságának megismerésére és törekvése annak utánzására a lélek halhatatlanságnak egyszerre előfeltétele és garanciája. Egyik prédikációjában Price így tagadta a kárhozattal, örök büntetéssel fenyegető vallástörténeti téveszmét:

„Ha Isten jó, nem fenyegethet örök gyötrellem, de teljes megsemmisülés igen. [...] Adja az ég, hogy eltántoríthatatlanul ki tudjunk tartani [a vallásosság erényének eléréséért folytatott küzdelmünkben], nehogy alámerüljünk s elnyeljen bennünket a teremtés előtti éjszaka sötét méhe!” (Price 1816, 49)

A ráció kiművelése, a *Bildung* (a *Bildung* Isten bennünk lakozó képének – *image, Bild* – kibontakoztatását jelenti, Lengyel 2019, 346) Price-nál is hangsúlyos szerepet kap. A felvilágosodás optimista tételét az emberi gondolkodás és társadalmi állapot tökéletesíthetőségéről úgy határozza meg, mint a ráció képességét, hogy

tapasztalatok árán kiteljesedjen: „ez a világ úgy lett megalkotva, [...] hogy az erény iskolája legyen”, mivel az „ember... nem úgy jelenik meg a teremtésben, ahogy az isteni terv szerint lennie kell. Létezése progresszív, lépésenként kell előre haladnia a terv szerint egy sor állapoton át, melyek közül mind előkészítése a következőnek”. (Price 1816, 45, 37)

Wollstonecraft is a lélek halhatatlanságának bizonyítékát látta a rációnak abban a képességében, hogy felismeri Isten természetét és igyekszik utánózni jóságát, a lélek halhatatlanságának bizonyítéka. Amit ehhez hozzátesz, feminista álláspontjából fakad: az erkölcsi tökéletességhez vezető utat, az előrejutás vágyát a nők a férfiak irányítása nélkül is képesek felismerni, amint megfelelő neveltetésben részesülnek. A ráció ugyanis születéskor csak egy lehetőség – hogy isteni adományként működjék, fejlesztésre szorul:

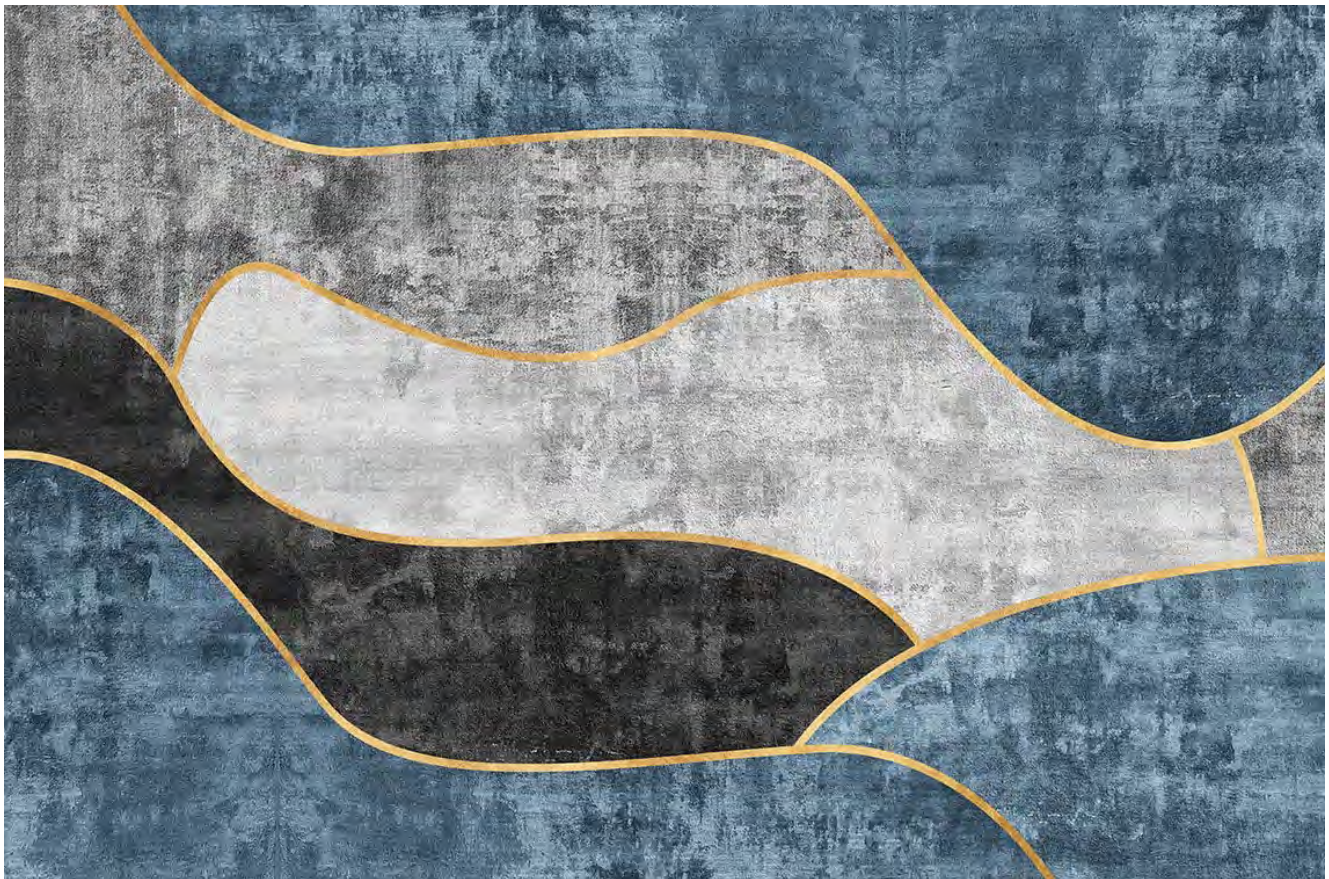
a nő és az ész

„Az emberi ész tökéletesíthetősége a halhatatlanság porzószála, ha szabad ezt a kifejezést használnom. Mert ha az ember eleve tökéletesre teremtetett volna, vagy ha, mikor eléri az érett kort, minden erőfeszítés nélkül tévedhetetlen mindentudás birtokába jutna, kételkednék, hogy a test felbomlása után is folytatódik léte. Minden nehézség a moralitás terén, amelyet az emberek közötti viták nem tudnak megfejtetni, és amelyek a gondolkodók mély tekintetének épp úgy ellenállnak, mint a lángész villámlásszerű felismerésének, számomra a jelenlegi körülmények között érvként szolgál, amely alátámasztja a lélek halhatatlanságába vetett hitemet. Az észnek ennek fényében a tudásban való előmenetelre, helyesebben az igazság megismerésére szolgáló képességnek tekinthetjük. Ez a képesség minden egyént önmagában teljes világgá tesz. Ha az ész, legyen bár ez az egyik ember esetében nyilvánvalóbb, mint a másikéban, valóban az istenség emanációja, a kötelék, amely a teremtményt a Teremtőhöz kapcsolja, természetének mindannyiunkban egyformának kell lennie. És vajon gondolhatja-e, hogy magában hordja a mennyei tökéletesség képét az, aki saját esze működtetésével nem tökéletesíti önmagát? A nő aprólékos gondnal, tetszetős külsejűnek lett megformálva, hogy a férfi „nagyobb örömét lelje benne”, fel lett ékesítve, hogy „ölelése méltóságot adjon a férfi szerelmének”. (Milton, *Paradise Lost* VIII. 576–577. Milton 1978. 263) A lelketől viszont elvitatják ezt az isteni adományt. A nő és az ész közé mindig beiktatják a férfit, a nőt mindig úgy ábrázolják, mint aki a teremtés szándéka szerint csak durva közvetítőn át lát, és aki vakon elfogadja, amit mondanak neki. De ha eltekintünk ezektől a légből kapott elméletektől, és megpróbáljuk a nőt önmagában teljes egésznek látni, [...] felmerül a kérdés, vajon a nő rendelkezik-e önálló ésszel vagy sem. Ha igen, [...] akkor nem csupán arra teremtetett, hogy a férfi vigasztalására legyen: nem szabadna, hogy nemi hovatartozása elnyomja ember-voltát”. (Wollstonecraft 1993, 121–2)

Az ész, Wollstonecraft kifejezésével „az ég által gyújtott szikra bennünk” (Todd 1993, 30), Isten emanációja. Megfelelő neveléssel a nők értelme épp úgy eljuthat oda, hogy felismerje önmagában az isteni lehetőséget. Tehát nemcsak Wollstonecraft teológiájának, de társadalmi programjának is sarkalatos pontja, hogy az ész képes megközelíteni az isteni tökéletességet.

Richard Price-nak erkölcsfilozófiája kidolgozása során alaptéziseinek két olyan következményét kellett konstatálnia, amely, ha nem orvosolja, alapjaiban ingatja meg racionalista teológiáját. Az egyik Isten státuszának kérdése, minthogy ebben a racionalista erkölsbölcseletben Isten úgy jelenik meg, mint az erkölcsi tökéletességről alkotott emberi fogalom legmagasabb mintája. Price szerint a jó és a rossz egyszerű ideák a locke-i értelemben, vagyis sem az érzékeléstől, sem a reflexiótól nem függnnek, hanem egy archetipikus valósághoz tartoznak, s így univerzálisak és állandóak. Az erkölcsi törvények archetipikus státusza azonban problematikus következményekhez vezethet:

„Az erkölcsiséget szükségszerűnek és állandónak tételeztük. Ezzel szemben felmerülhet az ellenvetés [...], mi szerint vezettünk be így valamit, ami Istentől elkülönül, de épp oly örökkévaló és szükségszerű, mint ő.”

Ennek alapján kimondható, hogy Isten feleslegessé válik, s máris az ateizmus csapdájában vagyunk. A másik probléma az emberi gondolkodás tökéletesíthetőségéből fakadt, mert felmerül az isteni és az emberi közötti határvonal eltűnése, s ez a panteista világlátás megfosztja jelentésétől a felelősség és a szabadság fogalmát. Hogy ezeket a csapdákat elkerülje, Price-nak meg kellett erősítenie a Legfőbb Lény abszolút transzcendenciáját, az észhez pedig olyan képességet kellett rendelnie, amely túllép az érzékelés és a reflexió határán. A ráció fogalmát felül kellett vizsgálnia és az empirikus kiindulópontot nem feladva olyan képességgel kellett felruházni, amely a spirituális valóság felismerésére alkalmas. Price ezt a korrekciót a tizenhetedik századi cambridge-i platonisták hagyományának felélesztésével valósította meg.

Cambridge-i platonisták

A tizenhetedik században Cambridge-ben a keresztény hittételek és a modern természettudományos eredmények összehangolása érdekében néhány teológus – a legjelentősebbek elismert természettudósok is, pl. Ralph Cudworth és George More a Royal Society tagja volt – felélesztette a platonikus és neoplatonikus hagyományokat és kidolgozott egy új platonikus vagy plotinikus teológiát. Mint száz évvel később a racionalista protestánsok, kiszűrték minden irracionális dogmatikus elemet a keresztény tanításokból, de elzárkóztak a vallási „rajongás” érzelmi túlfűtöttségétől is. „A római egyház szemérmetlen pompája és a fanatikus konventikulumok tisztátalan cédasága között” kerestek középutat, ahogy egy korabeli megfigyelő mondta (Patrides 170, 7, 10). Felelevenítették az európai gondolkodás középkori skolasztikus kötöttségei alóli kiszabadulásában olyan nagy szerepet játszó tizenötödik századi firenzei platonikus akadémia világlátását, és segítségével korrigálták Descartes racionalizmusát. Marsilio Ficino *Phaidrosz*-kommentárjában a lélek platóni fogatának allegorikus értelmezése során a fogathajtót azonosította a rációval, amelynek kettős természetet tulajdonított:

„Egyik aspektusát már elégségesen leírtam, annak segítségével képes a princípiumhoz kapcsolódni, a másik viszont, a közvetlen mellette levő, képes teljesen egyesülni az ésszel felfogható világgal. Ez a megértés legmagasabb formája, a közvetlen intuíció”.

(Allen 1981, 100)

intellektuális belátással

Nagyon hasonló Price eljárása: létrehozta a saját tizennyolcadik századi neoplatonizmusát. Feltételezte, hogy az empirikus értelmezéssel ellentétben a ráció

képes túllépni az érzékelés és a reflexió hatáskörén és közvetlen intellektuális belátással felismerni az erkölcsi igazságot, amely az Istennel egyidős, archetipikus valóságból származik. Ez a platóni alapozású erkölcsfilozófia nemcsak azt implicálta, hogy az ember racionális képességével kinyilatkozás nélkül is meghatározhatja az erkölcsi törvény tartalmát, de „azt a kálvinizmussal radikálisan ellentétes pozíciót is, hogy az erkölcsi törvény Isten akaratát is köti, mégpedig tökéletessége erejénél fogva”. (Thomas 1977, 26)

Price tehát az erkölcsi törvényt objektívnek, változhatatlannak és univerzálisnak tekintette, és ezzel mintegy cáfolatát adta „Hutcheson morális érzék elméletének, David Hume episztemológiai, morális és vallási szkepszisének, John Locke episztemológiájának és morális, illetve törvénykezési voluntarizmusának, valamint a mechanikus és materialista irányzatok fizikai hipotéziseinek”. (Zebrowski 1994, p. 17)

Price Platón *Theaetetus*-ára és Ralph Cudworth *Treatise Concerning Eternal and Immutable Morality* (Értekezés az örökkévaló és változhatatlan erkölcsről, 1631) című értekezésére utal, amikor saját ráció fogalmának definícióját fogalmazza: „[...] úgy tűnik, az érzékelés és a megértés két teljesen külön képessége az emberi léleknek. Az egyiknek csak a partikuláris, a másiknak csak az univerzális jelenségekkel van dolga. Az egyik nem különböztet meg, hanem passzív, a másik aktív, megkülönböztet és a léleknek azt az erejét jelenti, amely minden dolgot felmér és megvizsgál, hogy ítéletet mondjon. Ezen utóbbi képességet aligha lehet Platónnál jobban meghatározni: ez a κατάληψις τοῦ ὄντος, vagyis az IGAZ belátása”. (Price 1787, pp. 21–2)

Price meghatározása szerint tehát a rációnak van olyan képessége is, amely intuitíve felismeri az erkölcsi jó és rossz eszméjét. Ehhez egy jegyzetben hozzáteszi: „Dr. Cudworth szerint az absztrakt eszmék benne foglaltatnak a megismerő képességben, amely tartalmazza mindenek általános fogalmát (ahogy a magban benne van a későbbi növény vagy fa), s e fogalmat a megismerő képesség előhívja, vagy felmerül benne, vagy felfedi magát, ahogy a helyzet megkívánja, vagy amikor a megfelelő szituáció bekövetkezik. Cudworth szerint Platón erre gondolt, amikor minden tudást *emlékezésnek* nevezett”. (Price 1787, pp. 38–9)

Nem világos, Price elfogadta-e a lélek testbe költözést megelőző létezését vagy a velünk született eszmék platóni tézisét. Az viszont egyértelmű, hogy az egyéni gondolkodás méltóságának mérhetetlen fontosságot tulajdonított. Az erkölcsi törvény objektív, melyet az ember képes intuitíve felismerni, így kiiktatódik Price morálfilozófiájából az isteni akarat, amelyet az egyház közvetít, de kiiktatódnak a pozitív törvények is, melyeket az államhatalom szentesít. „Price filozófiájának

vonzereje, hogy sok-sok morálbölcseleti rendszert követően, melyek mind lefokozták, ő felmagasztalta, majdnem isteni státuszba emelte az embert”, írja Henri Laboucheix Price-monográfiájában. (Laboucheix 1970, 84)

Az ész és az érzelem összekapcsolása

Price morálfilozófiai értekezésében kortársainak még egy aggodalmára reagált. A ráció elsődlegessége, sőt kizárólagos tekintélye, vagy – teológiai kontextusban – a Szentháromság eszméjének elvetése a ráció nevében azt a veszélyt rejtette magában, hogy megbomlik a kapcsolat ember és ember, ember és természet, ember és Isten között. És szétesik a megismerő énben a világ, önmaga s az Isten megtapasztalásának összetettsége is. Price úgy válaszolt, hogy az ész érzelmi energiával ruházta fel, amely a megismerést az intuitív belátás felé hajtja. A ráció ugyanis önmagában nem lenne elég, hogy az embert a jó felé irányítsa, de úgy vagyunk megalkotva, hogy a helyes erkölcsi magatartás felismerését öröm kíséri:

megfelelő egyensúly

„[...] a racionális gondolkodásmódot, vagy a helyes és helytelen intellektuális megkülönböztetését ösztönös felismeréseknek kell kísérniük. A ráció lassan hozza meg utasításait, fontolgat és

önmagában túl gyöngye a hatása. A körülmények, amelyek között az embernek lennie adatott, szükségszerűen sok sürgető szenvedélyt támasztanak benne, s ezek gyakran megzavarják a helyes magatartás meglátásában. Az ész, akármilyen fontos is számunkra, egyedül semmiképpen nem elégséges, hogy megvédjen a veszélytől, amelynek ilyen körülmények között ki vagyunk téve. Teremtőnk éppen ezért bölcsen gondoskodott róla, hogy az ész korlátozottságát orvosolja azzal, hogy megfelelő egyensúlyt hozott létre alkatunkban, az intellektuális belátások mellé érzületeket és ösztönöket rendelve, melyektől azok nagyobb súlyra és befolyásra tesznek szert.

Röviden: helyesen mérlegelve a kérdést azt látjuk, hogy egy morális cselekedet megítélésében az intellektuális belátás mellett a szív érzelmei is jelen vannak”. (Price 1787, pp. 95-6)

Még egy neoplatonikus mozzanatot vett Price a cambridge-i platonisták értelmezése szerint vett át, és feltételezhető, hogy Wollstonecraft-hoz Price közvetítésével jutott el: a tevőleges szeretet parancsa. Ismerni és megérteni Istent nem elégséges, az igazi erény tevékeny szereteten át kapcsolódik a világhoz. C. A. Patrides, a cambridge-i platonisták értelmezésének legnagyobb szaktekintélye szerint a legkedvesebb passzus a 2. Enneasz 9.15 paragrafusa volt, amelyben Plótinosz kifejti, hogy nem elég Istenre figyelni, a „jó életvitel nélkül Isten nem több, mint egy szó, amit szánkra veszünk.” Egyetértve Plótinosz felszólításával, de elutasítva a másik plótinoszi hagyományt, hogy az Istenről való misztikus tudás az érzéki világból való kivonulás és a benső valóságra koncentráció jutalma, a cambridge-i platonisták tevékeny jóakaratot és szeretetet hirdettek. Benjamin Whichcote szerint, „a *cogito ergo sum* helyett helyesebb lenne azt mondani, „tevékenykedem, tehát vagyok”. A vallásos élet végső célja az általános jóakarat tevékeny gyakorlása (Patrides 1970, p. 15).

Wollstonecraft osztotta Price optimizmusát a haladás, a tökéletesedés kérdésében. A disszenter hagyomány humanista szellemében morálfilozófiáját arra a meggyőződésre építette, hogy a kiművelt értelmű egyén egyházi/teológiai és polgári törvénykezés ellenőrzése nélkül képes engedelmeskedni az univerzális és örökérvényű erkölcsi törvényeknek. A francia forradalom eseményeiről írt *An Historical and Moral View of the French Revolution* című helyszíni beszámolójában az elszabadult indulatok és diktatórikus politikai kontroll kapcsán is kifejezi reményét, hogy az események végső kimenetele a ráció és az erény győzelmét hozza (Hutton 2021, 185). „Szilárdan hiszek abban, hogy be tudom bizonyítani, az emberek alapjában véve jók, és a tudás sebesen halad a tökéletesség felé, amikor is a hamis érvekre hivatkozó ostobaság fenntartotta gőgös megkülönböztetéseket elhomályosítják majd a filozófia szelíd sugarai, és az embert egyszerűen embernek nevezik – aki minden tettében egy intelligens lény méltóságával fog fellépni”. (Wollstonecraft 1993, p. 319 A ráció diadalának következtében a közösség tagjait „felvilágosultabb morális szeretet” fűzi egymáshoz. Ez a folyamat szükségszerűen elűz minden babonáságot, az eredeti bűn koncepcióját is beleértve.

abszurd hagyomány

Teljesen meg kell szabadulnunk minden olyan fogalomtól, amely az eredendő bűn abszurd hagyományából fakad, az almaevésből, Prométheusz lopásából, Pandora szelencéjének

kinyitásából s mindazokból a mesékből, amelyeket elsorolni unalmas volna, s amelyekre a papok az emberiség befolyásolására szolgáló hatalmas építményeiket emelték, hogy elhitessék velünk, természetünk eredendően hajlik a rosszra. Akkor majd megnyílik a tér, amelyben szívünk kiteljesedik, és biztos vagyok benne, hogy az ember észrevétlenül egyre boldogabbá teszi embertársát, amint ő maga egyre bölcsebb lesz”. (Wollstonecraft 1993, 294)

„Ha megszabadul a büntetéstől való félelmétől, megfelelő képzés mellett az egyén képes lesz teljességgel megvalósítani szellemi lehetőségeit. Wollstonecraft a képzés (*Bildung*) kérdését olyan fontosnak tartotta, hogy újra és újra visszatért a nevelés problémájához. A nevelés fogalma az ő filozófiájában locke-i eredetű: hogy a gondolkodás elérje teljes érettségét, tapasztalatoknak kell kitenni. *A nők jogainak*

védelmében című értekezésében kifejtette, hogy a férfiak látszólagos intellektuális fölénye abból adódik, hogy sokkal szélesebb körű tapasztalattal rendelkeznek az élet dolgaiban, mint a nők: „az ő életükben sokkal tágabb teret kapnak a nagy szenvedélyek, és azzal, hogy gyakrabban tévelyednek el, gondolkodásuk hajlékonyabbá válik”. (Wollstonecraft 1993, p. 185) A szülők nevelési módszere és célja következtében a lánygyermek gyakorlatilag nem kerülnek soha kapcsolatba a való élettel, s így félő, hogy soha nem érik el az érzelmi, az intellektuális és az erkölcsi érettséget:

„A világot nem lehet egy szenvtelen szemlélő szemével meglátni; bele kell vegyülnünk a nyüzsgésbe, s éreznünk kell, amit az emberek éreznek, mielőtt megítélhetnénk érzéseiket. Röviden, ha igazán élni akarunk a világban, ha bölcsőbbekké és jobbakká akarunk válni, s nemcsak élvezni akarjuk mind a jót, amit az élet kínál, azzal együtt, hogy megismerjük önmagunkat, el kell jutnunk mások megismeréséig is. Bármilyen más úton megszerzett tudás megkeményíti a szívet és megzavarja az értelmet. Lehet erre azt mondani, az így szerzett tudásért túl nagy árat kell fizetni. Erre csak azt tudom felelni: erősen kétlem, hogy hozzá lehet jutni bármiféle tudáshoz anélkül, hogy megharcolnánk és megszenvednénk érte”. (Wollstonecraft 1993, 187–88)

Ahogy Price mondta, a világ „az erény iskolája.” Mary Wollstonecraft számára a *Bildung*, saját magunk és mások megismerése olyan fontos volt, hogy a *Maria, or the Wrongs of Woman* (Maria, avagy a nő sérelmei) című regénytöredékében a főhősnő elveszettnek hitt leányának írt leveleiben arra biztatja gyermekét, hogy minél több tapasztalatot gyűjtsön, mert csak akkor lesz elég okos, hogy ne kövesse el ugyanazokat a hibákat, melyeknek következtében anyja élete oly kilátástalanná vált: „Szerezz tapasztalatot – ó! kérlek, szerezz – addig, amíg érdemes tapasztalatot szerezni. És keményítsd meg magad, hogy legyen bátorságod közvetlenül a saját boldogságodat keresni, s ha sikerül, hasznossá is tudod tenni magad”. (Wollstonecraft 1980, 153)

Meglehetősen provokatív kijelentés abban a civilizációban, ahol elvárták a nőktől, hogy „tartózkodóak” és „kifinomultak” legyenek (vagyis szűziesek és gyermetegek), és ellenkezés nélkül vessék alá magukat apjuk, férjük vagy fivérük ítéletének.

Feltételezhető, hogy Wollstonecraft a felvilágosodott értelem fogalmától a képzelet esztétikai és erkölcsi ítéletek terén betöltött központi szerepének felismeréséig szintén Richard Price teológiájának és morálfilozófiájának segítségével jutott. Hogy az ész morális autonómiájának gondolatát fenntarthassa, feltételezte, hogy a rációnak van egy attribútuma, amellyel túlléphet a tudáson, amely az érzékelésből és a reflexióból származik, vagyis az empirikus megismerés határain: intuitív meglátással megismerheti az abszolút jót, s ahhoz igazodva dönt morális kérdésekben. Ez az intuitív belátás adja a művész kreatív képzeletét, hogy felismerje a jót, az igazat és a szépet.

A price-i örökség meghaladása

Price, hűen az empirikus hagyományokhoz, az érzékelést passzív folyamatnak tekintette. Wollstonecraft felülbírálja, s megindul a romantikus szemlélet felé; Wordsworth-t és Coleridge-et megelőzve az érzékelést is produktívnek írja le. Ahogy pár év múlva majd Wordsworth fogalmaz a *Lírai balladák* záró versében: az érzéki benyomásainkat „félig ők (a szem és a fül) teremtik” (*Sorok a tinterni apátság fölött*, 1798).

az abszolút jó

Először egy 1787 április 16-án kelt, lelkészbarátjának, Henry Dyson Gabellnek címzett levelében fogalmazza meg – nyilvánvalóan önelemzés alapján – feltételezését, hogy a ráció, az abszolút jó, vagyis az Isten iránti szeretet és az erény utáni vágy, tehát az intellektuális, az érzelmi és az erkölcsi késztetések szoros kapcsolatban állnak. Ír a mentális állapotról is, az örületről, amikor az ész önmagában működik, az érzelmek és az erkölcsi ítélet kontrollja nélkül:

„Időnként annyira megerőltettem az eszemet, hogy szinte az örület határán imbolyogtam. [...] Miért volna belénk táplálva az ellenállhatatlan vágy, hogy gondolkozzunk – ha nem volna a gondolkodásra szükség, hogy bölccsé tegyen az idvességre (2Tim 3:18). Intellektuális és morális fejlődésünk, nekem úgy tűnik, olyannyira összekapcsolódik, hogy elméletben sem vagyok képes elválasztani az egyiket a másiktól. Az értelem munkálkodása megtisztítja a szívet, méltóságot ad az

érzelmeknek, minthogy a gondolkodás elemző mérlegelésének veti alá azokat - és akik megértik embertársaik iránti szeretetük értelmét, Őt is igyekeznek majd értelemmel szolgálni - és ők majd meglátják szentsége szépségét, és a szerelem kötésével kötődnek hozzá. Hogy tudná az értelem ellenőrzése alatt tartani a testet, ha nem fejlesztik megfelelőképpen. [...] ha tökéletesebbek lennénk, a minden jó Teremtőjének való tetszés vágya elegendő volna, hogy erényesek legyünk - de úgy vagyunk megalkotva, hogy állandó változatosságra vágyunk - és akinek a feje üres, azt az étvágy igazgatja. Igaz, hogy gondolkodásunk gyakran félresiklik, hogy tudásunk legtöbbször csak sejtelem - de ezek a behatolások a homály birodalmaiba felébresztik a lélek képességeit". (Wardle 1979, 149)

Wollstonecraft nemcsak azt állítja, hogy a szív és az értelem párhuzamosan fejlődik, és ha felborul a gondolkodás egyensúlya, vagy örület szállja meg az embert, vagy eluralkodik rajta a testiség. Kiemeli az önismeret, az önelemzés fontosságát az Istenhez vezető úton. Valószínűleg Rousseau hatására megjelenik az ókori neoplatonizmus, Plótinosz a befelé forduló lélekről szóló tanítása is.

„Vonulj vissza önmagadba s ott láss, vagy ha magadat még nem látnád szépnek, tégy úgy, mint a szobrászművész, [...], távolítsd el lelkedből azt, ami túlságos, egyenesítsd ki, ami görbe, s megtisztítva tedd fényessé azt, ami sötét [...] amíg csak az erény isteni fénye nem sugárzik rólad”. (Plótinosz I. Enneasz 6.9, Plotinos 1998, 22–23)

Ezen a ponton Wollstonecraft gondolkodói útja elválik Richard Price morálbölcseletétől, amelyben a belső szemléletnek nincs szerepe.

A belső szemlélet nagy hatással volt a reneszánsz szellemiségére, majd a modern angol neoplatonizmus központi etikai tétele lett (Cassirer 1950, p. 28). Plótinosz központi tétele, hogy a belső szemlélet termékeny út az isteni természet felismeréséhez. Ezzel együtt a hangsúlyeltolódás Plótinosz Platón értelmezésében, hogy nem a jó, hanem a szép az isteni legfontosabb aspektusa, újra felbukkan Ficino *Phaidrosz*-kommentárjában, ahol Ficino kimondja: amennyiben az egyén lelke eljut „teljességébe” (vagyis tökéletessé válik), istenivé lesz:

„... minden racionális léleknek akkora a hatalma, hogy egyetlen lélek egy egész univerzummal felérhet. Amikor visszavonul a maga teljességébe, önmagában a mozgások és erők minden fajtáját működtetni tudja, és úgy követi az univerzális gondviselést, mintha bármely égi léleknek, sőt, magának a világ-léleknek társa (collega) volna”. (Allen 1981, 92)

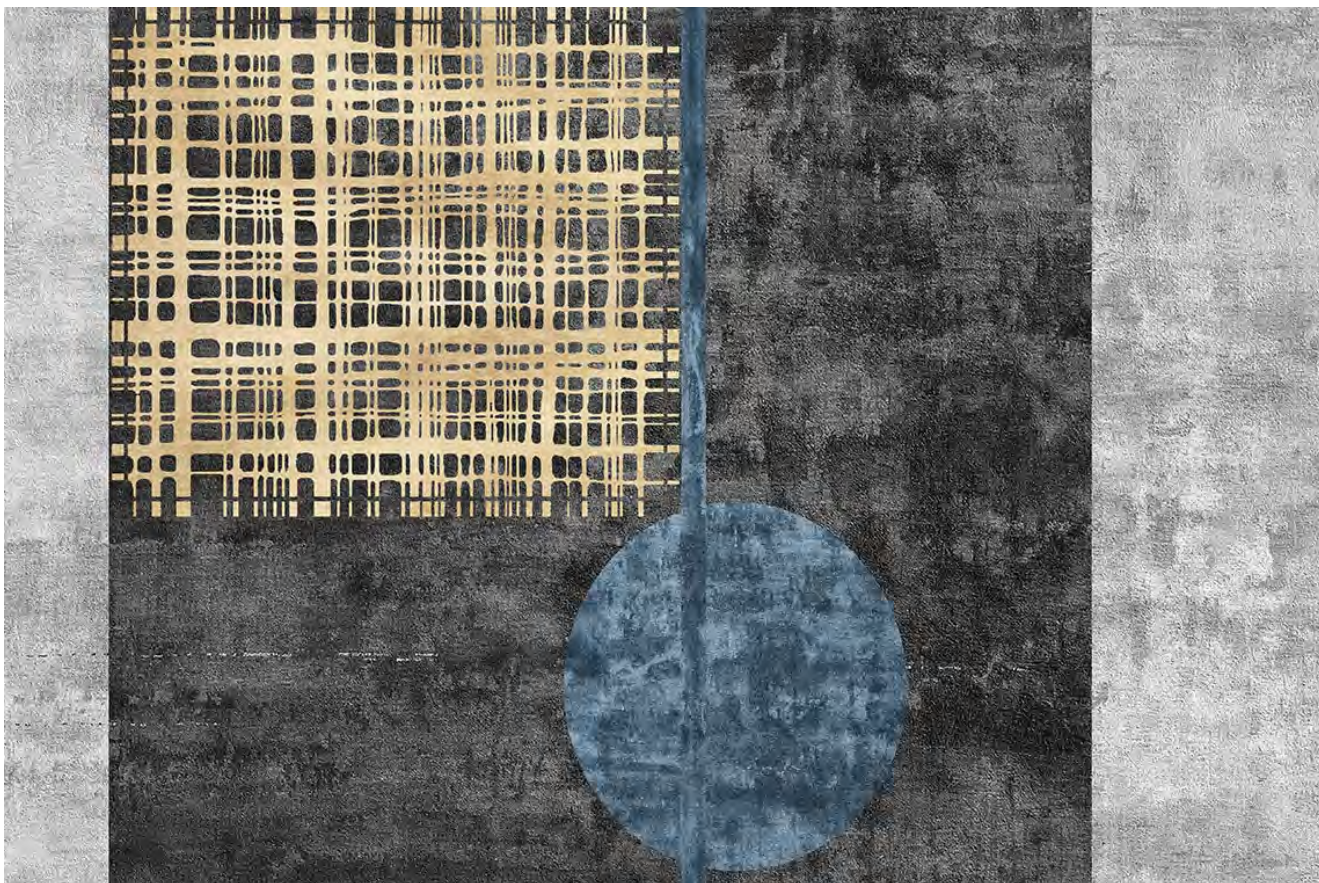
erotikus dinamizmus

Ficino a szépség utáni vágyban vélte megtalálni az erőt, amely a lelket a jó felé irányítja. Cassirer szerint a reneszánsz mentalitásra és a modern gondolkodásra Ficino *Lakoma*-kommentárja volt

a legnagyobb hatással, azon belül a platonikus Erósz fogalom értelmezése. Ficino összekapcsolta Platón Erószát a keresztény *agapé*val, s ezt helyezte saját vallásának centrumába. Ez a koncepció az univerzumnak az isteni és emberi lélek közötti szerelmes vonzalommal fenntartott erotikus dinamizmusáról széles körben elterjedt a reneszánsz idején, majd a tizenhetedik században a cambridge-i platonisták elevenítették fel, s ezzel magyarázták az eltéphetetlen köteléket Isten és az ember között.

Price ugyan hangsúlyozta a szükségszerű kapcsolatot a morális döntések során a ráció és az érzelmek között, de soha nem idézte a neoplatonikusok erotikus szeretet fogalmát. Wollstonecraft számára pedig egyre fontosabb az erényhez vezető folyamatban az erotikus mozzanat. 1794-ben, amikor Gilbert Imlay-vel folytatott bonyolult szerelmi kapcsolata válságba került, talán éppen érzelmi megpróbáltatásainak hatására, felismerte, hogy az ész, érzékek és szenvedélyek hármasságát ki kell egészíteni a képzelettel, amely most már nem az ész egyik attribútuma, hanem a gondolkodás önálló mozzanata, és képes felismerni a mentális jelenségek és az elvont ideák kapcsolatát. 1794. szeptember 22-én kelt Imlay-hez írt levele mutatja a radikális elmozdulást:

„Higgye el, nagyokos uram, Ön nem tiszteli eléggé a képzeletet. Egy perc alatt bebizonyítom, hogy minden érzelem anyja, természetünk megkülönböztető jegye, szenvedélyeink megtisztító ereje a képzelet. Az állatokban is van némi értelem, érzékszerveik meg ugyanolyan jók, ha nem jobbak, mint a mieink. De viselkedésükben nyoma sincs képzeletnek vagy ízlésnek, ami a képzelet sarja. Az érzékek indíttatása meg a szenvedélyek és az ész megfontolásai hozzák össze az embereket – de a képzelet a valódi tűz, az égből lopott láng, mely fellelkesíti ezt a hideg agyagot, amik vagyunk, s felkelti benne azokat a finom szimpátiákat, melyek az elragadtatásig fellelkesítik, és kitágítva szívét, társadalmi lénné teszik. És nem hagynak időt arra, hogy számolgassa, milyen örömeket nyújt számára a társas együttlét.” (Wardle 1979, p. 262)

Nemcsak arról van szó, hogy Wollstonecraft immár a ráció, a szenvedélyek és az érzékelés platonikus hármassága mellé állítja negyedikként a képzeletet, amely az ember egész személyiségét mozgásba hozza. Egyenesen kijelenti, hogy a képzelet az ember megkülönböztető jegye. Tehát a ráció helyét a kormányrúdnál átveszi a képzelet. Kilenc hónappal később, egy 1795. június 12-én kelt levelében Wollstonecraft részletesen leírja a képzelet működését, s meghatározza a szerepét az ember erkölcsi és művészi látásmódjában:

„Tudom, hogy a kikezdhetsen egészségű, nagyétkű férfiaknak szükségük van a változatosságra, hogy kivédjék az *ennui* támadását, mert a képzelet az ő esetükben sose jelenik meg varázspálcájával, hogy az étvágyat szerelemmé változtassa, s azt a vele harmóniában összekapcsolódó rációval megerősítse. Ó, Barátom, Te nem ismerheted azt a kimondhatatlan gyönyörűséget, a kifinomult örömet, amely a szeretet és a vágy összekapcsolódásából fakad, amikor élénk képzelet uralja az egész lelket és az összes érzékeket, mi által minden érzélem megtisztul, és az ember az ekstázis állapotába emelkedik. Ezek olyan érzelmek, melyeken nem fog a csömör, és

még a csalódás sem hervasztja el emléük varázsát. Ilyen érzelmeket azonban csak az tud átélni, aki képes önmagát korlátozni. Azt gondolom, hogy ezek az ilyen vagy olyan intenzitású érzelmek a génius megkülönböztető jegyei, belőlük nyeri el az ízlés a fundamentumát, s belőlük ered az a kifinomult áhítat a természet szépségei iránt, amelyről az eszem-iszom-*gyereket-csinálok* csordának fogalma se igen van.”

A képzelet képes idealizálni a szeretet/szerelem tárgyát és állandósítani a vágyat. A vágy így a képzelet erejénél fogva méltóságot kap, s az isteni szépség és jószág utáni vágyhoz lesz hasonló. Wollstonecraft szerint az ösztönöknek/ szenvedélyeknek ez a szublimációja a nagy szellemek és a művészek megkülönböztető jegye.

minden romlás forrása

Barbara Taylor hívta fel rá a figyelmet, hogy Wollstonecraftnál a képzeletet „Erész vezeti” („eros-inspired”: Taylor 2003, 108 ff). A platonikus ihletettségű, egyszerre pogány és

keresztény wollstonecrafti képzelet-fogalom sajátosságos, tizennyolcadik századi neoplatonikus képződmény, amely, mint Richard Price racionalista teológiája, megőrzi az empirikus ismeretelméletet kiindulási pontként, de a képzelethez hozzárendeli az erotikus vágyat, mely Platón fogatát annak idején felemelte az Örökkévaló szemléletéig. Taylor természetesen azt is hangsúlyozza, hogy a képzelőerőnek ez a fogalma hosszú évszázadokon át androcentrikus volt. Nagy merészségre vall, hogy a nemek egyenlőségét, egyenlő rangját hirdető filozófiájában Wollstonecraft megtisztította a „vágyakozó ész” nemi meghatározottságától, holott a nőiség a platonikus és a keresztény hagyományban egyaránt minden romlás forrásaként jelenik meg (Taylor 2003, p. 113). Wollstonecraft állandó vitában áll Miltonnal, aki a protestáns hagyománynak megfelelően nemi meghatározottságot ad az észnek, illetve a testi szépségnek: „a férfi erőre, eszmélésre termett, / Szelídségre a nő, csinos varázssra” (Milton, 1978, 146). A nő a férfi szexuális vágyának tárgya, a bűnbeesést követően halandóvá lett emberiség fennmaradásának biológiai garanciája. A platonikus kultúrában, ahogy *A lakomában* Pauszaniász állítja, a nő iránti vágyat Aphrodité Pandemos irányítja. Wollstonecraftnál maga az ész kap erotikus töltetet, s a nő nemcsak arra tarthat igényt, hogy értelmét pallérozza, de arra is, hogy erotikus vágyat tápláljon az égi és a földi szerelemre.

A romantikus természetszemlélet megjelenése

Wollstonecraft a fent idézett levelet pár héttel első öngyilkossági kísérlete után írta: a képzelet szerepének megértéséhez nagy érzelmi feszültségben jutott el, feltehetően intenzív önelemzés útján. De nemcsak arról van szó, hogy a szerelmében keservesen csalódott nő, akit méltatlan szeretője közös gyermekükkel magára hagyott, felismeri a képzelet morális és/vagy esztétikai szerepét – a képzelet meghatározásával egyidőben radikálisan megváltozott Wollstonecraft írásművészete is. Ennek legnyilvánvalóbb jelét a *Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark* (Rövid svédországi, norvégiai és dániai tartózkodás alatt írt levelek, 1796) című útikönyve mutatja.

Az első perctől kiadásra szánt levelekben rendkívül sikeres irodalmi kísérletet hajt végre. Felszámolja a választóvonalat a nyilvános és a magán beszédmód, az objektív beszámoló, valamint az intenzíven személyes vallomásos hangnem között, így merészen kevert előadásmód jön létre, amelynek során hirtelen megvilágosodásként

bonyolult erkölcsfilozófiai dilemmák és esztétikai kérdések tárulnak fel.

Wollstonecraft beszámol az angol olvasó számára akkoriban teljesen ismeretlen országok társadalmi berendezkedéséről, történelméről, kulturális hagyományairól, viselkedési szokásairól, éghajlatáról és természeti jellegzetességeiről – és saját reakcióiról. Ugyanakkor hűtlen szeretőjéhez írja a sorait, s a nyilvánosság előtt megfogalmazza vallomását odaadásról, hűségről, csalódásról, reményről, s mindezen túl a pár hónapos közös gyermekhez való, felelősségtudattól és a bizonytalan jövőjük miatt érzett aggodalomtól súlyos kötődéséről.

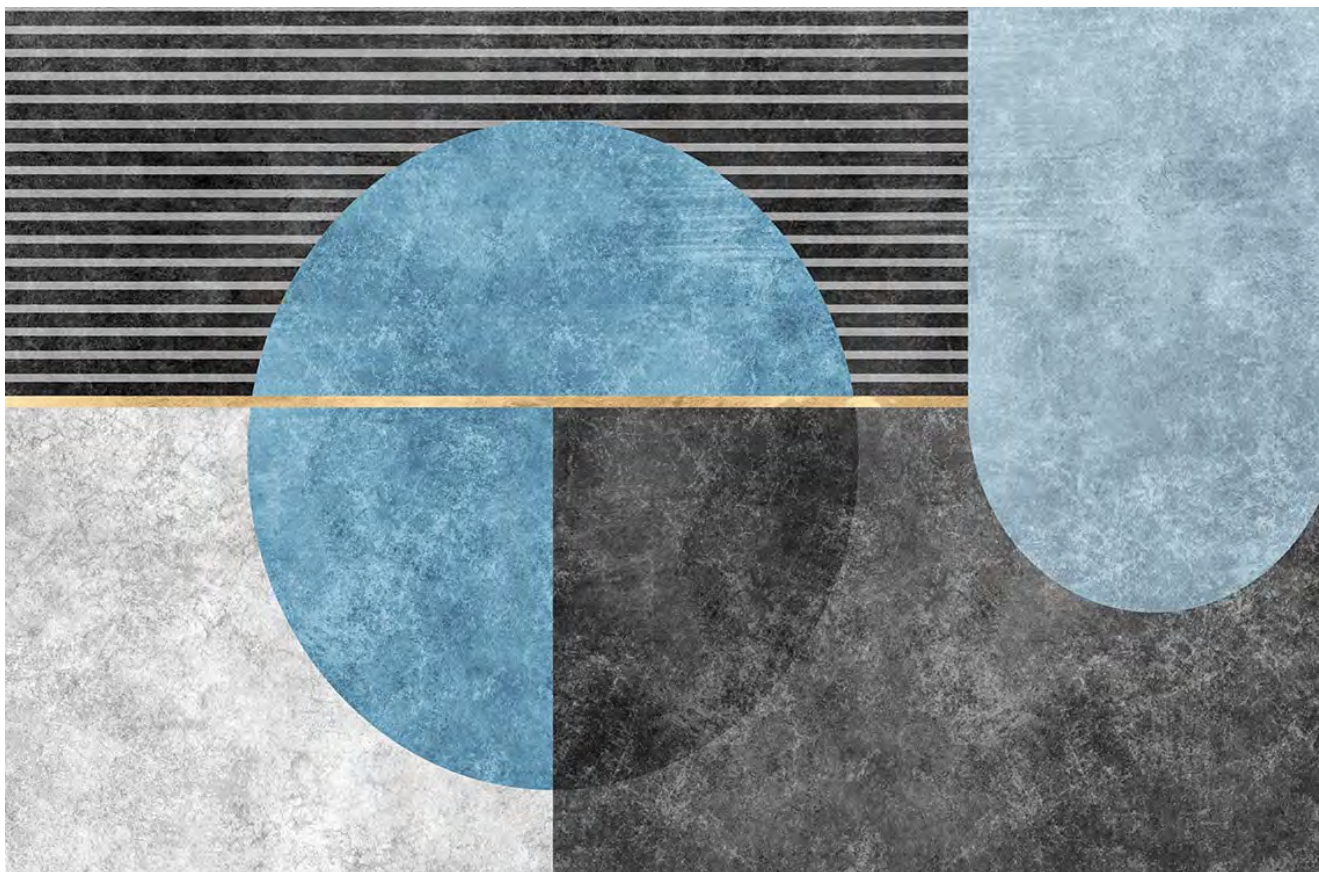
„Igazán semmi nem hasonlítható az itteni, északi nyári esték és éjszakák szépségéhez – ha egyáltalán éjszakának lehet nevezni egy olyan napszakot, amelyből csak a néha olyan tolakodó nap vakító fénye hiányzik – ugyanis nagyon jól tudtam írni még éjfélkor is gyertya nélkül. Bámultam a Természetet, ahogy körös-körül megpihent; a sziklák még sötétebbnek tetszettek, s úgy tűnt, mintha ők is elaludtak volna, mint minden a tájban, s még súlyosabban nehezedtek a talapzatukra. „Vajon mi ez az aktív erő – kérdeztem magamban –, amely engem még mindig ébren tart? Miért röpködnek ide-oda a gondolataim, mikor köröskörül minden rég elnyugodott?” Gyermekem békésen aludt mellettem, mint az egész világ – oly ártatlanul és édesen, mint a becsukódott virágok. Otthoni emlékek keveredtek bennem a társadalom állapotáról szövődő gondolatokkal, s egy könnycsepp hullott a rózsás arcocskára, melyet épp most csókoltam meg, és az eksztázis meg a kétségbeesés partjára sodró érzelmek olyan élessé tették az érzéseimet, hogy sokkal elevenebbnek éreztem magam, mint általában.”

a képzelet intuitív sejtelme

A tájleírások érzelmileg felfokozottan intenzív pillanataiban Wollstonecraftnak sikerül összekötnie az empirikus valóság érzéki benyomásait az Örökkévalónak a

képzelet intuitív sejtelme által megragadott jelenlétével. Ezekben a passzusokban megteremtette az empirikus hagyományokra épülő angol romantikus természetábrázolás első változatát; a halhatatlanság sejtelmének, a panenteizmus spirituális élményének megfogalmazásához Wordsworth-t megelőzve megtalálta a megfelelő költői formát és nyelvet.

„Gyakran mondtam erről-arról, milyen méltóságos látvány, de nem hiszem, hogy szavakkal érzékeltetni tudnám a szépséget és harmóniát, ahogy a tájban toronyként emelkedő fenyők teteje érő magok terhét tartja a magasban és a napfényben világoszöld ragyogásuk felizzik, majd bíborra vált, ahogy a fák egymástól eltérő ütemben haladnak az érettség felé. A Természet oly bőkezűen ruházta fel őket földre tekintő díszekkel, hogy nincs mit csodálkozni azon, ha a résekben mindenütt újabb és újabb hajtásokat látni, ahogy a létért küzdve utat törnek maguknak a levegőre. Nagy tömeg kő körül vagy a viharos szél által kifordított gyökerek között talál óvóhelyet az ifjú nemzedék. A különböző fajta fenyőerdők, ha csak a Természet gondjaira vannak hagyva, végtelen változatosságot mutatnak, s az ösvényeken a fák között nem gabalyodik bele az ember lent összegyűlt lehullott levelekbe, melyek csak addig érdekesek, amíg élet és halál között lebegnek. A szürke pókhálószerű vén fenyők sokkal gazdagabban érzékeltetik az elmúlást: ahogy a rostok kifehérednek, mert elvesztik a nedvességüket, szép csendesesen megszökik a beléjük zárt élet. Nem tudom, miért, de rám a halál minden formában úgy hat, mintha börtönéből szabadulna ki az élet, és végre kinyújtózhat valahol valamilyen elembe, sőt, azt érzem, hogy egy tudatos lényről van szó, akinek meg kell szabadulnia bilincseitől, fel kell reppennie, mint a szárnyas gondolat, hogy végre boldog legyen.

Amikor elértem a zubogóig, jobban mondva a vízesésig, amelynek robaja már jóval korábban jelezte, hogy a közelében vagyunk, az alázuhanó víztömeg gondolataimat azonnal más irányba terelte. A kutakodó szemet megcsúfoló sötét résekből kiáradó, lezuhanó, majd felcsapódó megzabolázhatatlan ár látványa felkorbácsolta az én szellememet is. Gondolataim a földről az égre szöktek, és azt kérdeztem, miért vagyok én az élethez és az élet nyomorúságához láncolva. De az érzelmekbe, melyeket e fenséges látvány váltott ki belőlem, öröm is vegyült, s ahogy a hatalmas vízesést néztem, lelkem megújult méltósággal szomorúsága fölé emelkedett. Megragadtam a halhatatlanságot – úgy tűnt, gondolataim sodrását éppoly lehetetlen feltartóztatni, mint a mindig változó, de mindig egyforma víztömeg zuhanását a szemem előtt –, és átugorva a kis fekete foltot, a rám váró életet, kinyújtottam a kezem az örökkévalóság felé.” (Wollstonecraft 2009, 88–89)

A beszélő érzelmi meghasonlottságát tükröző energiáktól felszaggatott természeti táj bódítóan gazdag érzéki hatása – a színek, a hangok, a mozgás által megelevenülő élő világ, melyben az idő hajt mindent

bódítóan gazdag érzéki hatás

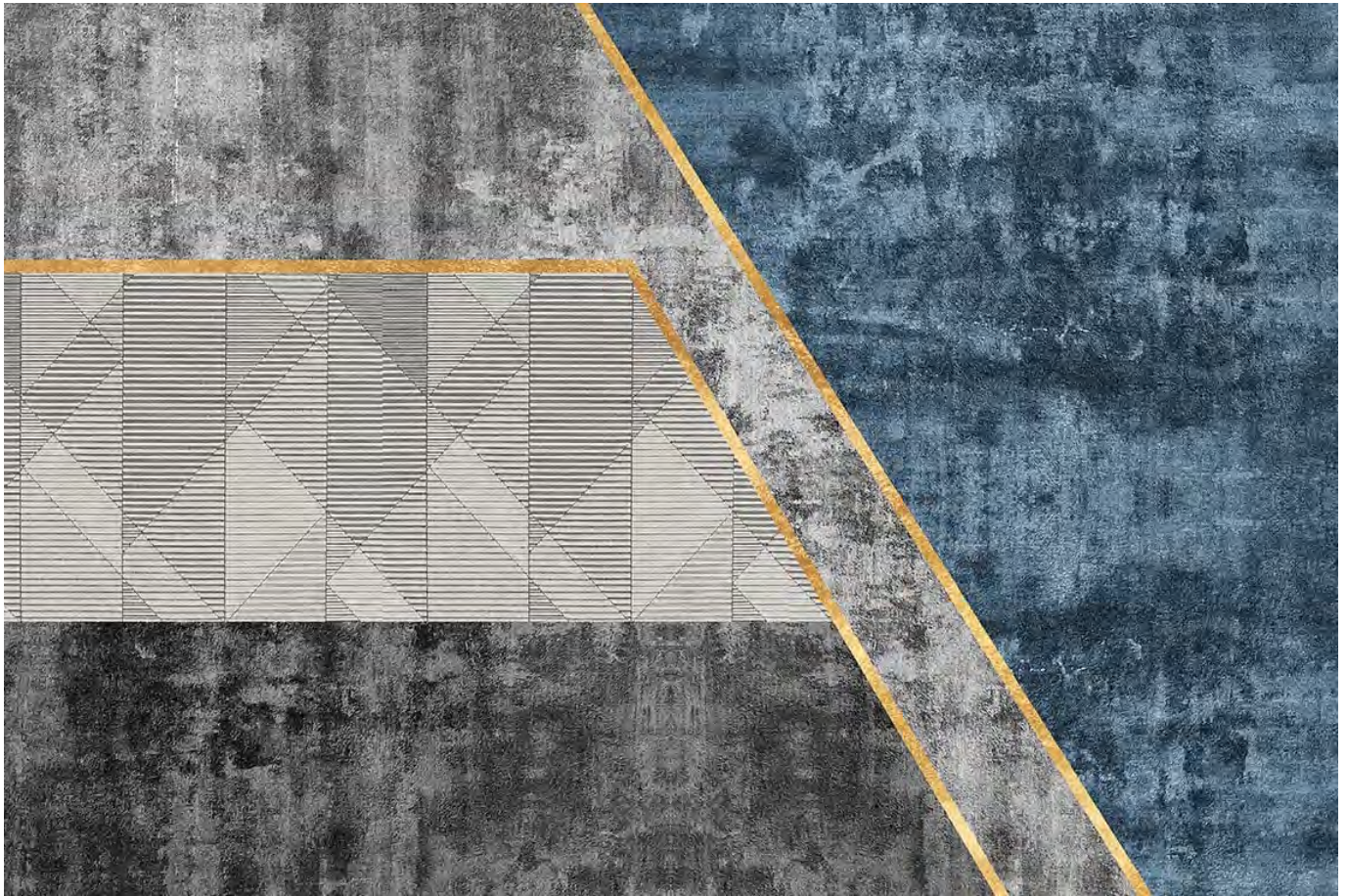
előre születéstől az érésig és a pusztulásig, a friss hajtasok gazdagsága és a vén fenyők időtlen fenséges világa, a szabadság és a megkötöttség szimultán jelenléte a

tájban – a létezés teljességének illúzióját kelti az olvasóban s megszünteti az egyéni fájdalmakat: „lelkem megújult méltósággal szomorúsága fölé emelkedett”. A hatalmas vízesés, mely „mindig változó és mindig egyforma” elfedi a konkrét, véges személyes létet („a kis fekete foltot, a rám váró életet”), s átlépünk a személytelenbe, az örökkévalóságba.

Hasonlóan vezeti el Wordsworth is az olvasóját a halhatatlanság sejtelméig pár évvel később a *The Prelude* (Előhang) című önéletrajzi költeményének egyik korai, 1805-re elkészült változata híres epizódjában (*The Prelude*, 1805. VI. 525–549):

„... A patak és az út
vándor-társunk volt a borús szorosban,
órákon át haladtunk velük együtt,
lassú ütemben. Irdatlan magas fák
vadona, mely nem hervad teljesen,
változatlan robajú vízesések,
keskeny hasadékok a fordulóknál,
hol magányos szelek torlanak össze,
a tiszta kék ég zuhatagai,
sziklamoraj a fülünk közelében,
nyirkos, komor szirtek jobb s bal felől,
belőlük mintha hangot hallanánk, a torz, kergült ár s minden távlata,
a bilincstelen felhők, mennyei
régioók, káosz s béke, fény, sötétség:
mintha egy Elme műve volna mind,
egy Arc vonása, közös Fa virága;
egy Apokalipszis alakjai,

jelképei az Örökkévalónak,
mely egyetlen, s nincs közepe, se vége.”
(Wordsworth 1982, 159. Tandori Dezső fordítása)

Wordsworth is ragaszkodik a hétköznapi szituáció rögzítéséhez, és ugyanúgy vezeti az olvasót az érzékeléstől a látomásos élményig, mint Wollstonecraft. A természetnek ugyanazokat az elemeit emeli ki, a vízesés robaját, az időtlen fákat, a keskeny hasadékot, a bilincstelen felhőket, a végtelen eget és a résekben összetorlódó szeleket, hogy a féktelen energiát, s hozzá mérten az ember kicsinységét és földhöz kötöttségét érzékeltesse. Majd a képzelet túllép az érzékelhetőség határán és eljut az Egy sejtelméig. A kaotikus és fenyegető természeti erők a képzelet olvasatában jelképekként olyan mintázattá állnak össze, amely kirajzolja az Örökkévaló jelenlétét.

törékeny egyensúly

Wollstonecraft tájképéhez hasonlítva Wordsworth leírása absztraktabb és aszketikusabb.

Wollstonecraft végig merészebben érzi. Ő az

érzékelés tartományában marad, nem lép át az

elvont beszédmódba: nem reflektál arra, amit leír, nem lép túl a személyes és érzéki élmény adatain. Az utolsó pillanatban is a test közvetíti a felismerést, nem a gondolkodás: „*megragadtam a halhatatlanságot*”, „*kinyújtottam a kezem az Örökkévaló felé*”. Az egymással közeli rokonságot mutató panteisztikus természetélmény rögzítésekor Wollstonecraft az ellentétes érzéki benyomások törékeny egyensúlyából hozza létre a látomást, Wordsworth pedig átlép a konkrét érzéki tapasztalatok világából a gondolati absztrakció eltávolító síkjára.

A felvilágosodás és a romantika közötti átmenet legelismertebb kutatója, James Engell az 1981-ben megjelent *The Creative Imagination. Enlightenment to Romanticism* (A teremtő képzelet: a felvilágosodástól a romantikáig) című könyvében máig érvényesen a két világlátás között a folytonosságra helyezi a hangsúlyt. Alaptézise szerint a tizennyolcadik század utolsó évtizedeiben „a felvilágosodás transzformálta önmagát”, és a romantikát a század utolsó évtizedeiben „elsősorban a képzelőerő fogalmának kidolgozása révén a felvilágosodás teremtette meg” (Engell 1981, IX). Engell Wollstonecrafttól még nem tudhatott (nem hivatkozott a racionalista disszenterek irányzatára sem), de ma már világos, hogy Wollstonecraft pályája ennek a folyamatosságnak a legtisztább példája. A képzeletről alkotott fogalmát mély és összetett vallásos érzékenységetől vezetve dolgozta ki a racionalista protestánsok gondolkodásában szintetizált filozófiai hagyományok mentén, majd túllépve a racionalista disszenterek álláspontján, a pályája végén, a leveleiben és a skandináv útikönyvében figyelemreméltó eredetiséggel határozta meg a romantikus képzeletet. Gondolkodásának sajátos, teológiai megalapozott, morális megfontolások által irányított fejlődése újabb árnyalattal gazdagítja az angol romantika fogalmát, s átrajzolja a romantikus képzelet tizennyolcadik századi intellektuális előzményeiről és a brit felvilágosodásról eddig készült képeket.

Bibliográfia

Allen, J. B. (1981). *Marsilio Ficino and the Phaedran Charioteer*. University of California Press.

Cassirer, Ernest (1903). *The Platonic Renaissance in England*. Transl. James H. Pettegrove. Nelson.

Coleridge, Samuel Taylor (1895). *Anima Poetae: From the Unpublished Notebooks of Samuel Taylor Coleridge*, ed. by Ernest Hartley Coleridge. William Heinemann.

Engell, James (1981). *The Creative Imagination. Enlightenment to Romanticism*. Harvard University Press.

Ficino, Marsilio (1944). *Marsilio Ficino's Commentary on Plato's SYMPOSIUM*. Transl. Sears Reynolds, Jayne. University of Missouri.

Godwin, William (1798). *The Memoirs of the Author of the Vindication of the Rights of Woman*. J. Johnson.

Hickman, Louise (2017). *Eighteenth-Century Dissent and Cambridge Platonism*. Routledge.

Holt, Raymond V. (1952). *The Unitarian Contribution to Social Progress in England*. The Lindsey Press.

Hutton, Sarah (2021). „Radicalism, Religion, and Mary Wollstonecraft,” *Intellectual History Review*, vol. 31, issue 1. 181–198.

Keats, John (2010) *Ievelei*. Válogatta, fordította Péter Ágnes. 2. kiadás. L'Harmattan.

Laboucheix, Henri (1970). *Richard Price: théoricien de la révolution américaine, le philosophe, et le sociologue, le pamphlétaire et l'orateur*. Didier.

Lengyel Zsuzsanna Mariann (2019). „Tradíció és emancipáció – a német *Bildung* hagyományban. A Gadamer-Habermas diszkusszió margójára. Dienes Dénes-Kegyes Erika-Veres Ildikó, *A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben*. Hernád Kiadó. 343–370.

Milton, John (1978). *Elveszett Paradicsom*. Ford.: Jánosy István. *John Milton válogatott költői művei*. Európa

Könyvkiadó.

O'Brian, Karen (2009). *Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain*. Cambridge University Press.

Patridges, C. A. (1970). *The Cambridge Platonists*. Harvard University Press.

Platón (1984). *Phaidrosz*. Fordította Kövendi Dénes. *Platón összes művei*, 3 köt. Európa Könyvkiadó. 2. köt. 711–808.

Plótinós (1998). *A szépről és a jóról. Istenről és a Hozzá vezető utakról*. Ford.: Techert Margit. Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó.

Price, Richard (1816). „Of the Pre-existence and Dignity of Christ”. *The Works of Richard Price with Memoirs of His Life by his Nephew, William Morgan*. Richard Roes (2nd ed.). XI. 176–196.

Price, Richard (1991). *A Discourse on the Love of our Country*, D. O. Thomas (ed.). *Richard Price: Political Writings*. Cambridge University Press. 176–196.

Price, Richard (1787). *A Review of the Principal Questions in Morals*. T. Cadell.

Rivers, Isabel (1991). *Reason, Grace, and Sentiment: A Study of the Language of Religion and Ethics in England, 1660–1780, vol. 1. From Whichcote to Wesley*. Cambridge University Press.

Ryan, Robert M. (1997). *The Romantic Reformation: Religious Politics in English Literature*. Cambridge University Press.

Shelley, Percy Bysshe (1963) *versei*. Szerkesztette Kardos László és Kéry László. Magyar Helikon.

Taylor, Barbara (2003). *Mary Wollstonecraft and the Feminist Imagination*. Cambridge University Press.

Thomas, D. O. (1977). *The Honest Mind: The Thought and Work of Richard Price*. Clarendon Press.

Todd, Janet (ed.) (1993). *Mary Wollstonecraft: A Vindication of the Rights of Men, A Vindication of the Rights of Woman, An Historical and Moral View of the French Revolution*, Oxford University Press.

Wardle, R. M. (1979) (ed.). *Collected Letters of Mary Wollstonecraft*. Cornell University Press.

White, Daniel E. (2006). *Early Romanticism and Religious Dissent*. Cambridge University Press.

Wiley, Basil (1950). *The Eighteenth-Century Background: Studies in the Idea of Nature in the Thought of the Period*. Chatto & Windus.

Wollstonecraft, Mary (1993). *A Vindication of the Rights of Men* (VRM), Todd 1–62.

Wollstonecraft, Mary (1993). *A Vindication of the Rights of Woman* (VRW), Todd 63–284.

Wollstonecraft, Mary (1993). *An Historical and Moral View of the French Revolution* (FR), Todd 285–371.

Wollstonecraft, Mary (2009). *Letters written in Sweden, Norway, and Denmark*. Oxford World's Classics.

Wordsworth (1982). *Wordsworth és Coleridge versei*. Válogatta Szenczi Miklós. Lyra Mundi. Európa Könyvkiadó.

Zebrowski, Martha K. (1994). „Richard Price: British Platonist of the Eighteenth Century”. *Journal of the History of Ideas*, vol. 55, no. 1. 17.

1. L. az 1794 decemberében írt *Though rous'd by that dark Vizir Riot rude* kezdősorú szonettjét. ↑

kép | shutterstock.com

Bíró Béla

AZ ŐRÜLTSÉG (ESETLEGES) HOZADÉKAI

2023-06-22 | ESSZÉ

A Princetoni Egyetemen töltött utolsó éveiben Einstein gyakorta tett hosszabb kirándulásokat a század legjelentősebb matematikusa, Gödel társaságában. Egyszer azt kérdezte Gödeltől, hogy: „Mit tesz az idő, amikor múlik?” Efféléket a kisgyerekek szoktak kérdezni, de Gödel rögtön értette, hogy a gyermeknek tűnő kérdés korántsem az. Társa az idő lényegére kérdez rá...

Ma már közhely, hogy a „leggyermetesebb” kérdések vezethetnek a legbámulatosabb felfedezésekhez. Olyanok, amelyek kezdetben akár örültségeknek hatnak. A fizikusok néha azzal utasítanak el örültnek tűnő ötleteket, hogy nem eléggé örültek, hogy

igazak legyenek.

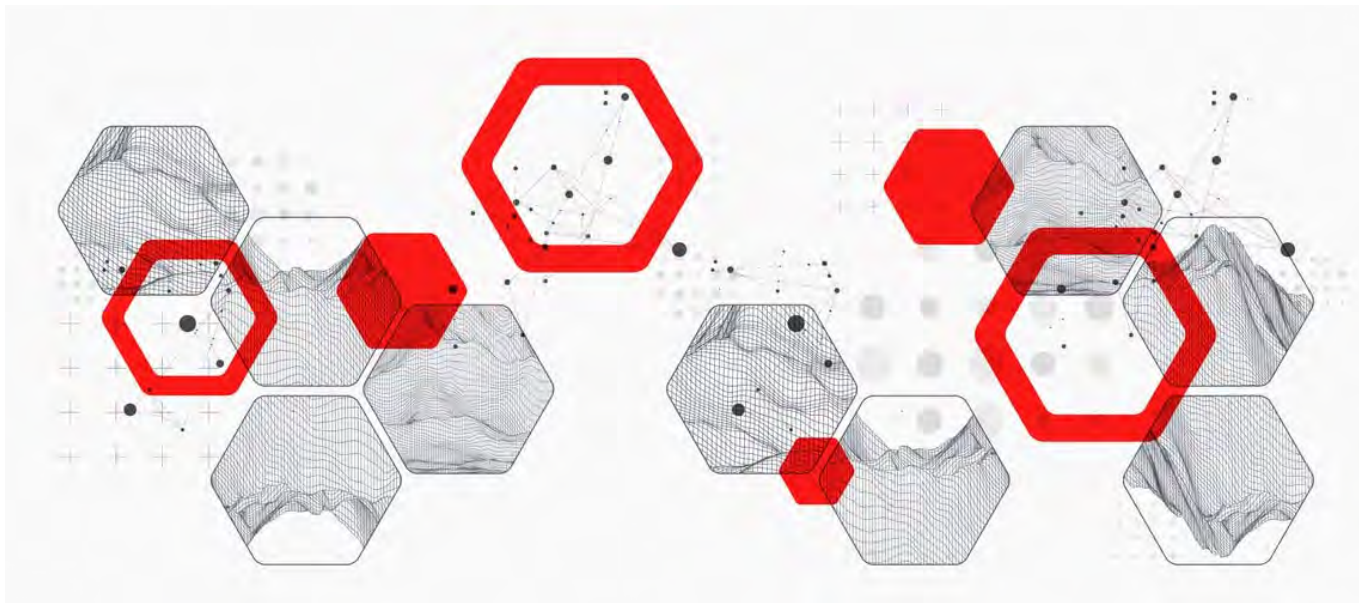
meghökkenem

Egyik tanítványom József Attila verse kapcsán tette fel a különös kérdést: „Tanár úr, a kívül-belül – vagy ahogy József Attila írta: *kívül-belől* – térirány? A lexikonokban sehol nem találom így. A jelentés, melyet megadnak 'kívül is, belül is', nem jelentheti ugyanakkor, hogy 'kívülről befelé'?” „Nyilván nem, hiszen a kívül és a belül nem irányok, hanem helyek” – vágtam rá reflexszerűen. De utána magam is meghökkenem. A háromdimenziós térnek ugyanis három tériránypárja van: a jobbra-balra, az előre-hátra és a le-fel. (Térbeli pozíciókként: jobb-bal, elől-hátul, alul-felül). A kívül-belült valóban nem szoktuk önálló tériránynak tekinteni. Mintha csupán az *előző három összefoglalása* volna.

Csak hogy a sík is két egymásra merőleges egydimenziós *tériránypárt* ölel fel, ahogyan a hagyományos értelemben vett térfogat is három egymásra merőleges *tériránypár* *halmazt* összesít.

Mi a különbség akkor a sík vagy a térfogat mint *tértartomány* és a komplementer kifelé, illetve befelé mint *térirány* között?

A választ – a „belül”-re mint határozószóra vonatkoztatva – már az értelmező szótár is megadja: valami belül van, ha egy „zárt(nak tekintett) tér, terület határai között, illetve határfelületeinek befelé néző oldalán” található. És „kívül”, ha ugyanezek határain túl, illetve határfelületeik túloldalán fekszik.

A sík és a térfogat tehát *nem térirány*. A *bent-kint*, illetve *kint-bent* határozószókat nyelvi konvencióink nem irányok, hanem *helyek* gyanánt rögzítik. Amit az is jelez, hogy a hagyományos térirányok esetében hiányzik a kívül-belül, illetve a belül-kívül definíciójában a nélkülözhetetlen „zárt” megszorítás. Márpedig a zártság ideális – mert *tökéletesen szabályos* – megnyilvánulásai a körkörös idomok, azaz a kör és a gömb. Ami tovább bonyolítja a helyzetet. A hagyományos értelemben vett térirányok egymás *tükörképei*. De itt nem a szó szoros értelmében vett tükörképekre, hanem ellentétes irányokból egymást tökéletesen átfedő kiterjedésekre kell gondolnunk. (A fénytani értelemben vett tükör ugyanis bizonyos mértékig mindig perspektivikus képet produkál, azaz a jobb és a bal felcserélésén túl is torzít. Hiszen mi *kívül* vagyunk a tükörfelületen, képmásunk és a minket körbevevő világ viszont *belül*.) Egy kör vagy gömb esetében a kint nem tükörképe a bentnek, hiszen a kör síkja vagy a gömb térfogata befele *összezárul*, kifelé *szétnyílik*. Tehát merőben más relációról van szó, mint a lent-fent, az elöl-hátul vagy a jobbra-balra esetében. A tőlem jobbra eső öt méter tükörképe a tőlem balra eső öt méter pontos mása, átfedhetik egymást. A körkörös idomok esetében a kint és a bent legfeljebb egymás *reciprok* (azaz kint-bent irányban *fordított*) tükörképei.

Mivel alapvetően irodalommal foglalkozom, antik és modern műalkotások elemzésével, és az ezeket megalapozó filozófiai elméletekkel, újra meg újra a körköröség kategóriájába ütközöm, így felmerült bennem a kérdés, hogy akik egykor

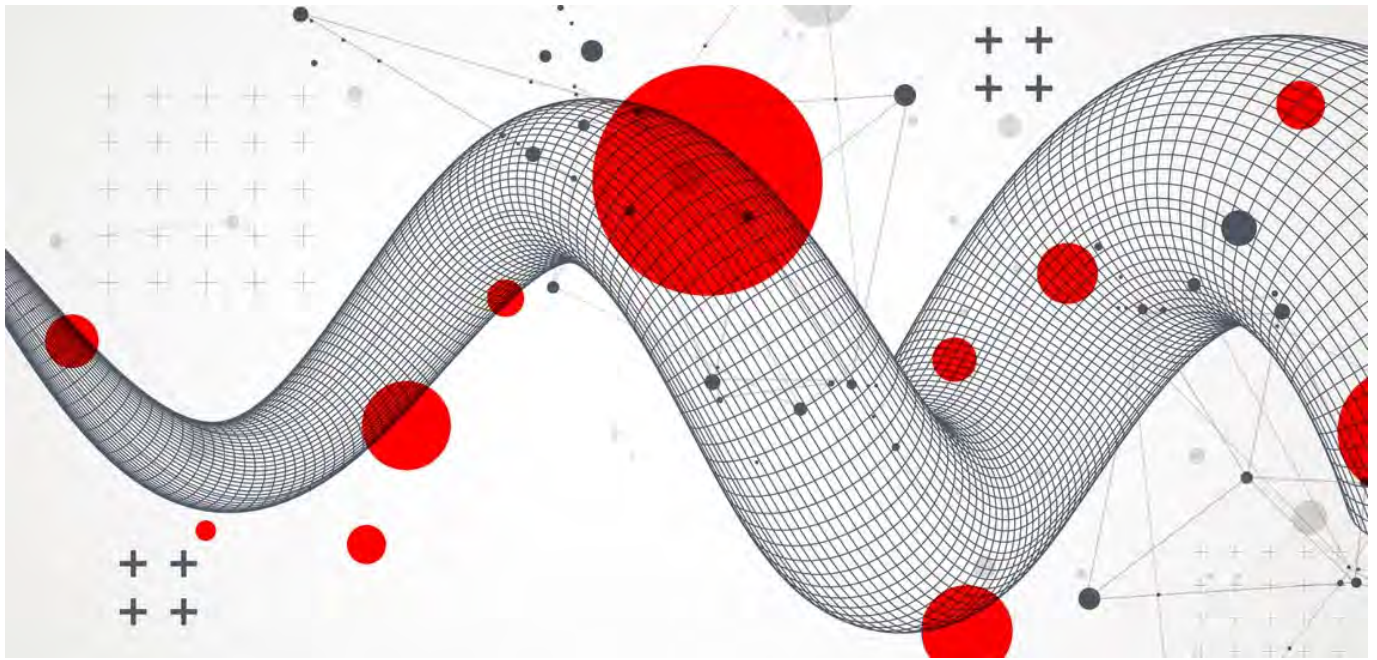
a teret és az időt is (!) körkörösnek érzékelték, nem álltak-e (vagy nem állnak-e ma is) közelebb a valósághoz, mint mi, most élők.

Mi történne tehát, ha – a régieket *továbbgondolva* – a téridőt *minden dimenzióban* körkörösnek tekinteném? Ez az értelmetlennek tűnő kérdés egész életemen végigkísért. Irodalmi elemzéseim jelentős része is a lehetséges válaszokat próbálgatta.

Meghökkenően szembesültem a kérdéssel, hogy a kifelé–befelének és a befelé–kifelének vajon nem egy – a harmadiknál magasabb – dimenzióhoz (azaz egy negyedikhez) kellene-e tartozniuk.

Lüktetés

Az is zavarba ejtőnek tűnt, hogy az Univerzum mint az Egész tere kizárólag tágulni látszik. Tudunk ugyan gravitációs kollapszusokról és szupernova-robbanásokról is, melyek *befelé*, illetve *kifelé* zajló folyamatokon alapulnak, de azok csupán lokálisak, az expanzió azonban univerzális. Vannak, akik úgy vélik, a Nagy Bummnak egy idő után Nagy Összeomlásba kell átfordulnia. (S történhetne ez újra és újra...) Ez azonban – ha valóban lehetséges – csupán a lüktetéshez (például szívverés) hasonló ciklikus (végső fokon valamiféle körkörös) folyamatként képzelhető el. A húrelmélet képviselőinek gondolatvilágában, akik ezekkel a kérdésekkel vívódnak, a körmozgás effajta változata föl sem merül. Annak ellenére sem, hogy ez a feltevés ismét azt sugallhatná, hogy a befelé–kifelének és a kifelé–befelének mint *ellentétes iránypároknak* valóban negyedik dimenziósoknak és a fentiekből következően *körkörösnek* kell lenniük...

Márpedig, ha körköröseknél gondolnánk el, a körkörös dimenzióknak (és a rájuk jellemző alakzatoknak) *magából az adott dimenzióból szemlélve* inkább euklideszieské (görbületnélküliekké) kell lapulniuk.

A kétdimenziós kör tekintett kör ugyanis saját síkjából nézve egyenes szakasznak (a körtől mintegy függetlenedett) sugarakból álló átmérőnek látszik. A harmadik dimenziós kör tekintett gömb a harmadik dimenzióból szemlélve (per definitionem egyenes sugarak által „kitöltött”) körsíkká laposodik, melyet azonban már egy körkerület határol. Egy negyedik dimenziós kör tekintett körkörös idom, melynek nemcsak a felszíne, de a térfogata is körkörös (azaz átmérői is önmagukra zárulnak), a harmadik dimenzióból szemlélve olyan hagyományossá lapult térfogatnak bizonyulna, melyet körkerületekből álló gömbfelszín határol. Manapság ezt az idomot tekintjük (a hagyományos értelemben vett térfogatot is tartalmazó) gömbnek. (A feltevés azt is implicálná, hogy elménk, akárcsak a minket övező fizikai világ, voltaképpen négydimenziós, de léteznie kell egy ötödik dimenzióknak is, melybe dimenzióink integrálódnak.) Persze az Antivilágnak (később tisztázom mit is értek ezen) azonos számú idődimenzióval kell rendelkeznie – ez összesen tíz. Ezt a feltevést közvetlenül én sem bizonyíthatom, csak az intuícióm sugallja. De vannak érveim.

agyzsibbasztó gondolat

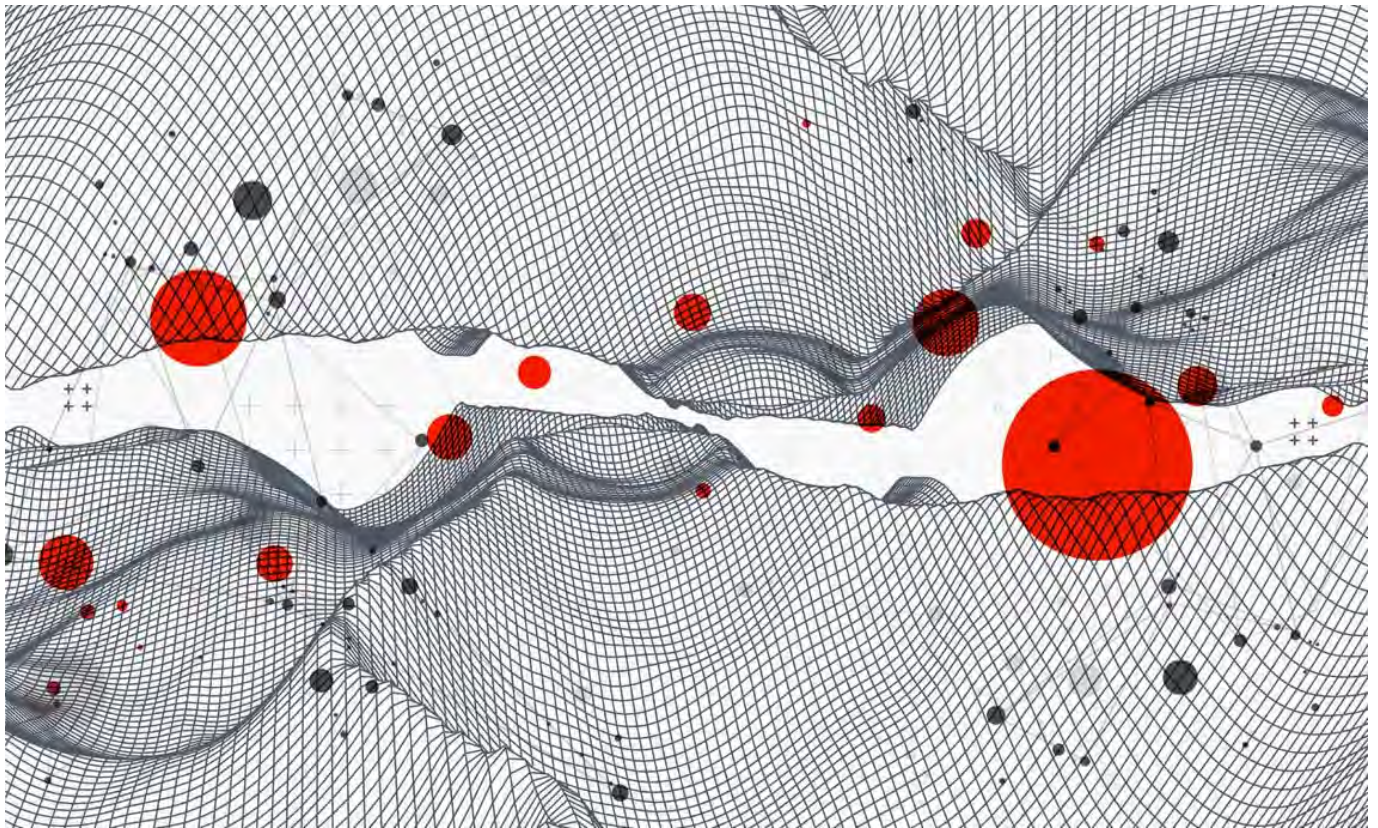
A környező világ egyetemes körkörösségnek gondolata az intuíció számára fölfoghatatlan, ahogyan Kopernikusz korában a tanult emberek számára is agyzsibbasztó gondolat

volt elképzelni, hogy a Föld kering a Nap körül, amikor mindennapi, *kétségbevonhatatlan* tapasztalat, hogy a Nap fordul meg naponta körülöttünk. Ennél, sajnos, még „kép”-telenebb gondolat, hogy az asztallap síkja is pusztán valami gömbfelület puszta vetülete.

Ma már el tudjuk képzelni, hogy a Föld kering a tengelye körül. Engem azonban évtizedek óta kínozt a kérdés, hogy az asztallap lapossága – bizonyos értelemben – nem hasonló látszat-e...?

Lehetséges, hogy a téridő *minden dimenzióban* körkörös? Úgy tűnik, igen. Csakhogy akkor az önmagukra záruló, azaz körkörös sugarak által kitöltött negyedik dimenzió egészében fekete lyuknak, azaz olyan kozmológiai objektumnak tekinthető, melynek gravitációs vonzása minden környezetébe kerülő objektumot visszavonhatatlanul rabul ejt, elnyel. Sőt, a negyedik dimenziós (azaz körkörös) idomok maguk is mind-mind fekete lyukak. Ahogyan a szupernóvák is negyedik dimenziós alakzatoknak (fehér lyukaknak) minősülhetnek.

Mi következne mindebből? Nyilván az, hogy minden egyenes (görbületnélküli kiterjedés) magasabb dimenziós körkörös (azaz kerületekből felépülő) kiterjedések alacsonyabb dimenziós vetülete *csupán*. Vagy: minden görbületnélküli egyenes, sík (s a számunkra valóságosan is csak görbületnélkülinek elképzelhető) térfogat puszta *illúzió*. Olyan rögzített helyet foglalunk el a négydimenziós térben, amelyből a körkörös Mindenség nagyobbik része lapultnak látszik. Ahogyan híres barlang-hasonlatában Platón is gyanította: a természet minket, embereket is „székeinkhez” kötözt. S valóban, a feltételezett negyedik dimenzióban sem kifelé, sem befelé nem tudunk „elmozdulni”. Ez az elmozdulás ugyanis – a hipotézisek helyessége esetén – testünk korlátlan mérvű zsugorodását, illetve feldagadását eredményezné. Mindkettő pusztulásunkkal járna.

A körkörös idomoknak azonban van egy másik különös vonásuk, melyre alapozva az idő fogalma is elmélyíthető, sőt, voltaképpen (antivilági) természete is tisztázható, Einstein elméletével lényegi összhangban. *A körkörös idomok általunk látott oldala a mögötte lévő mindig eltakarja előlünk.* Ez a második, illetve a harmadik dimenzióban – melyekben szabadon mozoghatunk – nem jelent gondot, hiszen a kört és a gömböt körüljárhatjuk és ott – legalábbis *geometriai* szempontból – ugyanazt kell találnunk, amit az ellentétes oldalon találtunk, hiszen a kerület vagy a gömbfelszín pontjai tökéletesen egyenértékűek. Minden pontjuk középpont, amennyiben ugyanakkora utat kell megtennünk rajtuk, hogy a kiinduló pontba visszajussunk. A negyedikben effajta körüljárás nem lehetséges. Világunk mögött tehát egy Antivilágnak kell rejlenie, mely a mi Világunk tökéletes mása, azzal a lényegi különbséggel, hogy ott – hozzánk viszonyítva – minden (talán többszörösen is) *fordított*. Ez a reláció *a közönséges körnek* (tágabb értelemben magának a körkörösségnek) is *immanens* tulajdonsága. Ha egy körkerületen jobbra indulunk el, a szembeeső pontban mozgásunk iránya is megváltozik. Addig a pontig távolodtunk a kiindulóponttól, onnantól közeledünk hozzá. Ami már *nem mennyiségi* különbség, mint az „egyenes” úton haladás, hanem *minőségi*. Valószínű, hogy amit a fizikusok időnként Antivilágnak vélnek, ez a

számunkra hozzáférhetetlen „Másvilág”, melynek létformája *nem a tér, hanem az idő*. Csakhogy az utóbbi – azaz a fizikusok és főként a filozófusok többsége szerint „nem is létező” idő – közvetett *hatásaiban* a mi Világunkban is megnyilvánul, akárcsak az Antivilágban az ottani fizikusok és filozófusok szerint feltehetően szintén „nem létező” tér. Hogy mindezt megpróbálhassam tisztázni, a körmozgásra is jellemző holtpont, illetve a vákuum fogalmát kell alaposabban átgondolnom. Ha feltevéseim helyesnek bizonyulnának, újabb nehéz kérdés vetődne föl: az Antivilág elvi érzékelhetetlensége esetén hogyan szerezhethetünk tudomást *egyáltalán* az időről? A választ a számunkra szintén érzékelhetetlen negyedik dimenzió sugallja. Ez ugyanis bizonyos értelemben *áttetsző*. Az időt antivilági hasonmásunk (az antiember) elméjében „pillanthatjuk meg”. (Ő meg a mienkben bukkanhatna a térre, mely számára, az ő „nézőpontjából” egyfajta időként funkcionálna.) Az elme mindkettőnk esetében bent, világaink mikrofizikai szféráiban található, tehát valóban érintkezhetnek.

akár igaz is lehet

Kezdetben magától értetődőnek tekintették, hogy a Föld lapos, a Nap körülötte kering és a csillagos ég (néhány közelebbi égitest szeszélyesnek tűnő imbolygásától eltekintve) örök időkre változatlan. Kész

őrültségnek tűnt a gondolat, hogy ez ne így legyen. Jó ötven évvel ezelőtt én is úgy véltem, hogy a fenti gondolatmenettel sikerült eljutnom egy akkora őrültséghez, amely akár igaz is lehet. Mert mi lehetne őrültebb gondolat, mint hogy egy gömb *térfogata* hagyományos sugarak helyett ugyanolyan, a térfogatot hiánytalanul kitöltő *kerületekből* áll, mint a gömbfelszín maga? Hiszen az már tényleg fekete lyuk! Az pedig, hogy a világ, amelyben élünk, egészében egy globális (mindent átfogó) fekete lyuk, valóban őrült gondolat.

Elmélkedéseimben kezdettől annak próbáltam utánajárni, mi következne abból, ha ez az őrültség (a téridő egyetemes körkörösségének hipotézise) mégis igaz. Hiszen az egyben azt jelentené, hogy az Univerzum expanziója örökkévaló lüktetésszerű „körmozgás”, melynek mi csupán felénk eső jelenségeit, pozitív görbületű, a Világ félkerületszerű „forgómozgását” (az „expanziót”) érzékelhetjük, a negatív görbületű Antivilágét (az „impanziót”, azaz a túlnani félkerület – a mi képzeletbeli „nézőpontunkból” – befelé irányuló mozgását) soha.

Egy efféle új geometriának a lehetségességét számításaim, úgy tűnik, igazolják. (Hangsúlyozom: pusztán a hipotézis felvázolása a célom.)

Nekem egyébként nem kellett mérnem, mert a mikrofizika méréseiben megbízhatok. Azokat (főként az azonos mértékegységekben mért, tehát dimenzió nélküli arányokat) kétségtelen tényeknek, a természet félreérthetetlen üzeneteinek tekintem. S ami még megdöbbentőbb, a Planck-állandóból származtatott Planck-hosszból az Univerzum méretadatai levezethetőnek tűnnek. Világunk sugara ekként a körkörösség dinamikájának megfelelően a negyedik tizedesig egyezik. Ahogyan az is kiderül, hogy az Univerzum feltehetően nem tágul, hanem magasabb dimenziókban (jelesül a negyedikben) kint-bent irányban önmaga körül kering. (Érthetőbben: oszcillál, azaz szimultán – elektromágneses és gravitációs hullámok egymást átfedő nyomására – tágul és zsugorodik.) Mindez persze science-fictionnak tűnhet, de különös, hogy milyen pontosak az egyezések a tudományos mérésekkel.

Bevallom, egy idő után az is meghökkentett, hogy éppen a matematikusokat nem gondolkodtatja el a számértékbéli koincidenciák hosszú sora. Szerencsére akadt, aki figyelmeztessen: a matematikusokat nem a számértékek, hanem a köztük lévő *matematikai* összefüggések érdeklik. A *koincidenciák* inkább a fizikusokra és kozmológusokra tartoznak.

Mellesleg az elektromágneses hullám felfedezőjét, Maxwellt is egy koincidencia vezette. Egyenletei alapján ugyanis a fénysebesség értékét kapta. Én nyilván nem próbálkozom maxwelli egyenletekkel – az efféle nem esztétáknak való, hanem a matematikát is mélységeiben értő fizikusoknak vagy kozmológusoknak. De legmélyebb felismeréseikben éppen Maxwell és Einstein is esztéta. Mert a lényeg mindig a felismerésben rejlik. A matematikai megalapozás tiszteletre méltó munka, de csak ritkán forradalmi. Valójában Kopernikusz, Kepler, Newton és Einstein is intuícióik alapján alkottak modellt, amellyel azt követően léptek a nyilvánosság elé, hogy modelljükéről mérési eredményeken alapuló számításokkal igazolták: bizonyos szempontból jobban írják le a valóságot a korábban elfogadott modelleknél. Eredményeik azért fontosak évszázadok múlva is, mert az igazoló mérések és számítások azóta is gyarapodnak.

itt is fogok lehorgonyozni

A tudománytörténet tanúsága szerint az igazán nagy örültségeket kezdetben „maguktól értetődően” nem cáfolni, hanem negligálni szokás. Így, ha gondolataim

tényleg eléggé örültek, nekem is (számomra fontos kivételektől eltekintve) ennél a fázisnál kell tartanom, és hátralévő napjaim valószínű számából ítélve – „a kívül-belül leselkedő halál elől” magam sem menekülhetvén – nagy valószínűséggel itt is fogok lehorgonyozni. *De földadni addig sincs jogom.* Ami hiány, az az egyetemesen körkörös terek geometriájának kidolgozása. De ez – ismétlem – már nem egy irodalommal foglalkozó ember feladata.

Saját „eredményeim” számomra is hihetetlennek, s egyben lenyűgözőnek bizonyult. *A fenti feltevésekből kiindulva ugyanis minden alapvető fizikai állandó szerkezete (a tízes számrendszer kivételezett státusára is alapozva) tisztázhatónak tűnik, s (a fénysebességet is beleértve) a mérési pontosságig egyezik az empirikus értékekkel vagy a 7–8. tizedesig közelít hozzájuk. Még a dimenzió nélküliek (vagyis az ugyanazokban a mértékegységekben mértek) is. Az utóbbiak, mind puszta arányok, tiszta (a mértékrendszerek által értékükben nem befolyásolt) számok. A szó szoros értelmében a Természet üzen általuk. Megdöbbentő precizitással!*

Nagyon köszönöm Hegedűs Gábor matematikus rengeteg segítségét, baráti figyelmét és türelmét.

Szirmai Panni

TALÁN KÁLMÁN

2023-06-04 | HÁTTAL – VÁLOGATÁS A FORTEPAN KÉPEIBŐL, NOVELLA

Nahát, ez én vagyok! Nem emlékeztem, hogy fényképeztek a szünetben is. Épp csak ledőltem egy kicsit napozni, amikor ott termett ez a fiú. Hogy is hívták? Zoli vagy Laci? Talán Kálmán? Teljesen mindegy, jóképű volt. Azért elég kellemetlen, hogy pont akkor heveredett mellém, amikor már levettem a felsőrészt. A hátamat akartam süttetni, hogy ne látszódjon a pánt. Olyan hirtelen került oda, már késő volt visszavenni. Feküdtem a szúrós fűben gyakorlatilag egy szál bugyiban, és ez a pali meg odajött dumálni. Nem tudom felidézni, miről beszélt, csak hogy mérnökhallgató. De hogy

milyen mérnök? Műszaki Egyetem, Budapest. Ez persze imponált, én is szívesen mentem volna egyetemre... Akkor érettségiztem, a koleszban volt egy plakát a szépségversenyről. Mit veszíthetek, gondoltam, megpróbálom. Nem mintha olyan nagy önbizalmam lett volna. Még a téglavörös bikinit is kölcsön kaptam egy osztálytársamtól. Nyugatról kapta persze, volt neki egy rakás. Azt mondta a végén, megtarthatom. De ez csak a verseny után derült ki, nem számítottam rá. Erre a cipőre viszont emlékszem, nagyon kényelmes darab volt, anyukám hordta évekig, aztán végre nekem adta. Nem volt elég elegáns a versenyre, de jobbat nem találtam. A hajammal is mennyit bajlódtam. Eredetileg be akartam sütni. A lellei strandon volt a verseny. Ott, a kabinban készülődtem a fürdőruhás számra, persze a többi lány már készen, csinosan érkezett. Én a reggeli vonattól rohantam, kicsit késett. Besütésről szó sem lehetett, végül valahogy felcsavartam a fejemre, de folyton azon izgultam, hogy leborul a konty, amíg a zsűri előtt billegek. Visszagondolva elképesztő, hogy bele mertem vágni. Az úszás miatt jobb formában voltam, mint a legtöbb lány, de a szépség máshol kezdődik. Ahogy a nagymamám mondogatta, a természet egyensúlyra törekszik. Nem lehet a családban mindenki szép. Nem örökölhetsz mindenki a legjobb géneket. A húgom volt a szép, én a sportos. Ahol a természet ad, ott máshonnan elvesz. Volt ebben igazság, de meg akartam mutatni, hogy én is érek annyit, mint a húgom. Tizennyolc évesen még elhiszi az ember, hogy van mit mutatnia. És végül megnyertem a versenyt. Balatonlelle szépe. A kirándulásról nem szóltam senkinek a családban, igencsak meglepődtek, hogy nyertem. A húgom is büszke volt. A nagymamám két évvel korábban halt meg.

A fiúval aztán nem lett semmi. Hogy is hívták?

kép | Fortepan / Konok Tamás id.

Nacsinák Gergely András

SZÉLSZÖRNYKERINGŐ

2023-06-08 | NOVELLA

Kora hajnalban érkezett, és azóta úgy jár-kel a városban nyugtalanul, mint aki keres valamit – az északi szél. Beleskel a kéménylukakba, megzörgeti a szélkakasok fémtaraját, cibálja a kóbor ebek kajla fülét. Tarka levélbuckákat halmoz a kapuk elé. A távíró-drótok között nyugtalan dallamot fütyörész. Talán elhagyott valamit, amikor legutóbb erre járt, még ifjonc déli szél korában, és most az után kajtat: máskülönben miért fésülné végig ugyanazokat az utcákat, tereket, egyre ingerültebben, egyre hevesebb nekiiramodásokkal? Korán van még: a város lakóinak többsége behúzott függönyök, beriglizett zsalugáterek mögött hallgatja félálomban, mint berzenkedik, huhog, nyögdécsel odakint északi szél. Nekiveselkedik az ajtóknak, hátha nyitva találja valamelyiket; nyikorgatja-nyekeregteni a cégéreket. Akik már ébrednek, a fejüket csóválják és azon töprengenek, hová is teheték el a sálat még tavasszal, melyik fiókba vagy sublótba sülyesztették, mintha soha többé nem jönne november. Való igaz: március magas egeiből nézvést csak múltó lidércnyomás az ősz végi cüg és latyak.

kiküzdött harmónia

Egyvalaki akad csupán, aki ilyenkor nem húzza-halasztja az utcára lépést: az Anemonárium tulajdonosnője. Nemhogy nem halasztja – már iparkodik is kifelé. Amint félálomban megneszeli a hívatlan vendég érkezését, rögvest szedelődzködik, hogy mihamarabb találkozzanak. Amíg mások illatos teagőzben párolják elő aznapi gondolataikat vagy lefőzik a kotyogósban az elmúlt éjszaka vállalhatatlan álmait, ő már odakint jár. Bő szoknyáját, könnyű sálját megcibálja a rakoncátlan északi, lódenkabátjába csimpaszkodik, szeméből könnyeket présel, néha még a lélegzete is elfúl, de nem bánja. Siet, hogy minél hamarabb kicsiny üzletéhez, az Anemonáriumhoz érjen. Derékból nekifeszül a szélnek, s ha amaz egy váratlan csellel kikapja kezéből a zsebkendőt és messzire röpíti, hangosan felkacag. Ujjával játékosan megfenyegeti a szelet: te, huzat! – mondja neki rosszállóan, de azért kedvesen. Az persze rá se hederít: bukfencezik tovább. Végtére elér az üzletéig: két helyiségből álló bolt egy saroképületben, emerről is van bejárata, meg amarról is. Egy zöldségáruda üzemelt itt annak idején, amelynek bajszos-borostás tulajdonosa kofához képest szokatlanul szenzitív alkat volt: festőművésznek készült, de valami nem klappolhatott, mert zöldséges lett. A művészet iránti fogékonyságát mégsem tudta levetkőzni, s ezért több figyelmet szentelt portékája színharmóniáinak, mint esetleges vevőinek. Vitán fölül mesteri kompozíciókat alkotott: meghökkentő, ihletett, szürreális pultokat. Mind a zöldségek fajtáira, mind az áraikra fittyet hányva nap mint nap új kreációkkal lepte meg az arra járókat, és egy-egy sikerültebb installációnál kerek-perec megtagadta, hogy akár csak egyetlen szál zeller vagy póréhagyma elmozdításával is megbolygassa a kiküzdött harmóniát. A háziasszonyok eleinte pöröltek vele, de egy idő után belátták, hogy nem érdemes olyas földhözragadt igényeket számon kérni a magasabb művészetén, mint a pucolt leveszöldség, reteklevél a nyúlnak vagy a friss édeskömény: csendesen átszoktak a póriasabb konkurenciához. Ellenben felfedezték maguknak a helyet a műkedvelő plein-air festők, tavasztól ősziig ott lebzseltek állványaikkal, kisszékeikkel, palettáikkal, naphosszat akvarelleztek, satíroztak, pepecseltek: másolták a ládák és rekeszek tartalmának pointilista kavalkádját. Néhányan közülük befutottak és jó áron adták el képeiket a fővárosi szalonoknak. Amikor aztán a zöldséges egy galéria kirakatában látta viszont egyik – szó szerint – sokáig érlelt kompozícióját a más neve

alatt, s hozzá felháborítóan tetemes összegért, összeomlott, és intézetbe kellett zárni. A bolt hónapokig üresen állt, elfonnyadtak a karalábék, megfoltosodtak az almák és összetöppedtek a retkek, a maradékot meg leleményes éhenkórászok hordták szét az éj leple alatt – aztán egyszer csak megnyílt helyén az Anemonárium.

Ahová tulajdonosnője éppen most érkezik meg nagy sietve, és miután kibajlódta magát az öreg lakattal, sálját-kabátját egy székes karfájára veti és sarkig tárja az üzlet mindkét ajtaját. Az északi se rest, tüstént benyomakszik, emitt be, amott ki, mintha fogócskázna önmagával, és közben komisz süvölvényként felforgat, széthajigál mindent: papírokat hessint szerteszét, képeslapok kelnek szárnyra, újságok verdesnek, mint röpképtelen madarak, a négykaros csillár keringőzni kezd. És a tulajdonosnő csak áll ennek a felfordulásnak a közepén, kitért karral, összekócolt hajjal, mely fátyolként takarja most az arcát – és mosolyog, miközben halkan így szól: Isten hozott.

Még mielőtt elhamarkodott véleményt alkotnánk: nem, az Anemonárium tulajdonosa nem bolond. Csak éppen más szemszögből közelít a dolgokhoz, mint mi, többiek. A *széltoló* vagy a *széllélelt*-kifejezések mindenesetre kimondottan pozitív csengésűek

a számára. Ha elmekórtani eset volna, mit sem tudna erről – ő azonban nagyon is tudatában van különbségének, és a jelek szerint megbékélt vele: alighanem ennek tanúja az Anemonárium.

tetemes kollekció

Amely egyszerre galéria, bolt és magángyűjtemény. Városunk polgárai éppúgy odavannak érte, mint az átutazók; ezek is, azok is be-betérnek, ügyelegnek a polcok között, néha vásárolnak is egy-két apróságot.

De sohasem azt, amit igazán szeretnek itt: az ugyanis a bolt légköre, és mint ilyen, nem eladó. Legalábbis nehéz volna összecsomagolni. Mert miből is áll ez a légkör? Csak részben az itt fellelhető holmiból. Persze azok sem utolsók: a tulajdonos tetemes kollekciót halmozott föl olyan könyvekből (a legkülönbébb nyelveken) és színes nyomatokból (az olajképektől a rézmetszetekig), amelyeknek így vagy úgy a szélhez van közük, legyenek azok fuvallatok, forgószelek, tájfunok, ciklonok, valamint ezek összes egyenes- és oldalági rokonai. Viharos ég alatt kushadó jegenyék, derűsen fodrozódó vagy pezsgő tajtékot köpő vizek, hófúvástól ostromlott kunyhók, dombháton sorjázó szélalmok, és persze hajók: dagadó, megtépázott, szélbe feszülő fehér vitorlák. Emitt egy talányos nyelvű album, szélkakasok és egyéb, tornyokra biggyesztett, forgó kreatúrák képeivel. Amott tengerészeti térképek, az uralkodó légáramlatokkal. Akvarellek az athéni Agoráról, közepén a Szelek Tornyával, melyen reliefek rajzolják ki Boreász, Zephürosz meg a többiek arcélét.

Csak hogy ez csupán a bolt atmoszférájának egyik összetevője. Mert ott van még az ősztől tavaszig egyenletesen duruzsoló kis vaskályha, a tetején telente alma sül, gesztenye pattog, hársfatea párolog; ott van továbbá két vagy három, merőben össze nem illő fotel, az egyik kacskalábú és öblös, a másik billegős, a harmadik jelentéktelen; és a másik helyiség végében van még egy ütött-kopott rekamié; mindezek keletiesen tarka szőttesekkel letakarva. És persze ott a tulajdonosnő maga is, talán a legtitokzatosabb összetevőként, kíváncsi, töprengő szemével és rakoncátlan hajfürtjeivel. Melyek alkalmasint összeülnek már, de ezt, érdekes módon, nem veszi észre soha senki.

Aki életében először lép be az Anemonáriumba, némi tanácstalan téblábolás után rendszerint megadja magát a varázsnak: a paszpartuk és salabaktetek közt matatva azon tűnődik, hogy a bizonyára hibbant antikváriusnő a szél szerelmese, és megfoghatatlan kedvesét vágyik viszontlátni mindenütt. Ha vannak imádóik az egzotikus pillangóknak és megszállott rajongói a porcelán bulldogoknak, miért ne lehetne valaki a szelek menyasszonya – vonják meg a vállukat –, már csak azért is, mert ha jobban belegondol az ember, alapvetően minden kedves illékony, és minden szerelem leginkább légnemű. Ám ennek a szegény hölgynek itt, súgnak össze, kétségkívül nehezebb dolga van, mint a lepkék vagy nippek kedvelőinek: óraszám ül egymaga roppant gyűjteményének közepén, eladhatatlan szerelmének foglyaként. Vagy iszonyút csalódott valamikor, és megfogadta, hogy körülhatárolt testtel rendelkező gavallérokkal sose kezd többé? És amíg így töprengenek és matatnak, sokszor észre sem veszik, hogy már bealkonyult, záróra közeleg. Persze senki nem is figyelmezteti erre őket, hacsak a toronyóra hét tapintatlan kondulása nem. Akkor aztán észbe kapnak, sietve vásárolnak valami csekélységet, egyrészt lelkiismeretük megnyugtatóására, másrészt emlékebe, hogy ahányszor csak akarnak, gondolatban elidőzhessenek itt. A tulajdonosnő kissé már szorong is emiatt, arra gondol, mi lesz,

ha egy nap mindnek egyszerre jut eszébe az Anemonárium: akkor alig lehet majd elférni a gondolatban itt tébláboló vásárlóktól. De szerencsére eddig még nem tapasztalt efféle tumultust.

*

Az északi szél délutánra búcsút vesz a várostól, ahogyan jött, továbbáll; a levelek elpihenhetnek végre a járdaszélen, nem hajszoja őket eszement körtáncba senki. Még a nap is kileskel, megmelengetni a verebeket, mielőtt búcsúpillantást vetne rájuk a rozsdás horizontról. A verebek egészen mostanig a bokrok ágai közt gubbasztottak, várták, hogy kitombolja magát az északi. Türelmükért cserébe az Anemonárium tulajdonosnője a bolt elé szórja ebédje morzsáit. Azt gondolhatnánk, amennyire örült reggel a szél feltámadásának, most annyira szomorú. De nem. Ő nem az a fajta, aki hajlandó huzamos ideig szomorkodni. Legalábbis nem a világ dolgai miatt. Megtanulta, hogy azok jönnek-mennek, és végül a szomorúság sem időzik sokkal tovább egy helyen, mint a szél. Különben is, a szívéhez közelebb áll a csöndes mélabú, ami megértőbb és tapintatosabb, mint a szomorúság. Cipője orra előtt nekibátorodott verebek csipegetnek, barna meg szürke sapkás mezei és háziverebek vegyesen: örülnek, hogy nem kell tovább tollgombóccá fúvódva kuksolniuk, mert ők viszont utálják a szelet. Örömük legalább akkora, mint a kutyáké, azok odakint, a külvárosban mostanság óvakodnak elő az ólaikból, nyújtóznak egyet az egésznapos semmittevés után, és farkukat csóválják a megszelídült égnek.

a gyászfestő

bolt felé tart.

Az Anemonárium tulajdonosnője már éppen megfordulna, hogy magára kanyarítsa kabátját és sáljába burkolózzék, amikor a sarkon pengevékony alak tűnik fel, esernyővel a karján: a gyászfestő. Célirányos lépteiből ítélve egyenesen a

*

Egyetlenegy vevő van, aki képes kihozni sodrából az Anemonárium tulajdonosát – ilyenkor ő maga is úgy viharzik, olyan hosszúakat fúj, mint késő tavasszal a délkeleti. Pedig hűséges vevője az illető, talán a leghűségesebb, rendszeres időközönként vásárolt ezt-azt a boltban, és a maga suta módján még bókol is az eladónak – hanem a kisasszony ezt az embert pökhendisége, magabízása és főleg szemtelen kitartása miatt csakugyan nem szenvedheti. Pedig alapjában véve jóra való fickó – gondolja két sóhaj között –, hanem azért mégis megkönnyebbül, amikor kifordul a boltból. Foglalkozására nézve festőművész az illető: egyike azoknak, akiknek karrierjét a zöldséges pultja elé fölállított festőállvány alapozta meg. Mire a zöldségáruda kifutott, ő már befutott, így nem volt nehéz átnyergelnie a hangulatos kinti csendéletekről a melankolikusabb benti csendéletekre: bizonyos emberek, ki tudja, mi okból, mindig szívesen látnak ilyesmit az ebédlőjük falán. Elképzelhető, hogy a tekintélyt parancsoló tökök és roskadó szőlőfürtök látványától úgy érzik, a tekintély és a bőség valami mágikus módon rájuk is átháramlik. Másik lehetőség – és az Anemonárium tulajdonosa inkább efelé hajlik –, hogy inkább a műértés látszatát élvezik ezekben a festményekben, valamint az árat, amelyet ezért a látszatért hajlandók megadni (ezen keresztül pedig valójában saját, pénzben megtestesült lehetőségeiket). A festő figyelemreméltó egzisztenciát teremtett e kettős látszatból, a kép és a műértelem illúzióiból: ha másnál nem is, az úritök és szőlő mágija nála magánál hatékonyan működött. Hogy valami még sincs egészen rendjén, arról képeinek egyre komorodó tónusa árulkodott csak: pályáíve a tavaszi napfényben fürdő parajoktól a borongós batátáig ívelt, ami, ismerjük be, nem sok jóval kecsegtet a jövőre nézvést. Mégsem ezért ragadt rajta a „gyászfestő”-elnevezés, hanem mert kissé mindig úgy öltözködik, feltűnésmentesen feltűnően, mint egy fess temetkezési vállalkozó.

A gyászfestő szokása ebéd után vagy késő délutánonként, zárás előtt fél óracsával megjelenni a boltban, amikor napi ecsetvonás-penzumát már letudta: kalapját a fogasra helyezi, hosszú esernyőjét – akár esőre áll, akár nem – fontoskodva az esernyőtartóba illeszti. A tulajdonosnő szerint elviselhetetlen ez a modorosság. Előfordult, hogy szintiszta komisszágból máshová helyezte át az esernyőtartót: de a festő addig jártatta szemét a boltban, míg rá nem akadt, és akkor triumfálva, még körülményesebben végezte el a rutinos mozdulatsort.

egy csendéletben élni

Legidegesítőbb szokása azonban – és ebben a tulajdonosnővel mindkét közeli barátnője egyetért, akikkel együtt szokott krémesezni a Jelatine Cukrászdában –, hogy hajlamos

kiselőadásokba bonyolódni olyan témákról, amelyekkel sejtése szerint az Anemonárium úrnőjét lenyűgözheti. Sejtése gyakorlatilag még sohasem igazolódott be. Alighanem hízelegni akar fürge szellemével, egyedi meglátásaival, széleskörű ismereteinek fitogtatásával – egyszersmind sugallva, hogy gyakoribb találkozások esetén a hölgy még bővebben tallózhatna intellektusának kincsestárában –, ez azonban, valljuk be, a kiszemelt hölgyet egészen hidegen hagyja, mármint a tallózás.

A vasalt ingnyak, valamint a mód, ahogyan sálját megköti: na, azok aztán elárulják, mennyire szabad szellem is ő, mondja barátnőinek, és orra tövében ilyenkor halvány fintor jelenik meg – nincs azokban semmi könnyedség vagy báj, vagy kedves esetlenség. Az Anemonárium tulajdonosnőjének figyelmét nem kerülik el a részletek. Sőt, a részletek bővölik el. Bővölnék. Ámde a festőművészen, megítélése szerint, minden galádul kiszámított. Lelkének megvilágítására is úgy ügyel, mint egy halom déligyümölcsére – és ki akarna egy csendéletben élni? Barátnéi ezen a ponton már nem értenek egyet vele. Mindent összevéve tisztességes ember, hangoztatják, valamint az egyetlen, aki nevesíthető érdeklődést mutat az irányában: szerintük elnézőbbnek kellene lennie, elismerően nyilatkozni festményeiről, melyek rendszeresen feltűnnek a Monoszkóp Galéria kirakatában, de legalább néhanap visszamosolyoghatna rá – különben soha az életben nem lesz tisztességes, valódi kapcsolata, netalántán kérője, hovatovább férje. És egyikünk sem lesz fiatalabb – teszi hozzá egy sóhaj kíséretében a legfiatalabb barátnő. Ám az Anemonárium tulajdonosnője ilyenkor azzal foglalatосkodik, hogy kisvillájával, ujjáival vagy urambocsá a nyelve hegyével feltűnésmentesen begyűjtse a szája szélére ragadt krémes maradékát, az efféle megjegyzéseket pedig elereszti a füle mellett. Végül a kisvillák vidáman csilingelve landolnak a porcelántányérokra, és téma lezárva.

*

- Ha így folytatja, egyedül marad – szögezi le az első számú barátnő, miután a morzsás kistányérokat és krémfoltos szalvétákat elvitte egy figyelmes felszolgáló, a szóban forgó személy pedig összecihelődött és visszatért kedves Anemonáriumának polcai közé.
- Makacs, mint egy öszvér – von vállat a második számú, kicsit teltebb, kicsit idősebb, kicsit kiábrándultabb. – Nincs mit csinálni vele.
- Elpazarolja legszebb éveit.

– Azokat már elpazarolta. A továbbiakban a maradékból gazdálkodik. Világéletében ilyen volt. Van a fejében némi zavar az életet illetően. De többek közt ezért is kedveljük.

– Biztosan vár valakire. De vajon kire? – sóhajt az ábrándosabb. – És nem hervad-e el ebben a nagy-nagy várakozásban?

A pénztárgépnél ülő éltesebb nőszemély ezen a ponton érezte úgy, hogy megszólíttatott. Biztosan azért, mert az utóbbi időben a hervadás jeleit intenzívebben észlelte magán.

– Magácskák csak szeretnének úgy élni, ahogyan ő hervad. Mégis inkább úgy látom, hogy ő ebben a várakozásban csak mindennap jobban kivirul.

A barátnők megütődve néztek előbb össze, aztán a kasszírnőre, és nem szóltak semmit. A következő héttől a krémesezés azonban valamiért a tér túlfelére, a Bonbonbüfé sarokasztalához helyeződött át.

✱

A gyászfestő egyik kedvenc eszmefuttatása, amelyhez különböző kerülőutakon rendre visszatér, a művészet és az időjárás vélt vagy valós összefüggéseit boncolgatja. Nyilván így remél rámutatni kettejük szenvedélyének rokon vonásaira, életük lehetséges közös metszetére. Letelepszik a Jelentéktelen Fotelbe, mint aki épp csak egy percre szeretné kinyújtóztatni az egész napos megfeszített munkától elgémberedett lábát, és rákezd. A tulajdonosnőn kisvártatva megmagyarázhatatlan viselkedés lesz úrrá, portalanítani kezd, vagy halaszthatatlan pakolnivalója támad, úgy hallgatja, egyre határozottabb és lendületesebb mozdulatokkal kísérvé a kiselőadást. Csapkodni nem csapkod, azért azt nem.

– Induljunk ki abból – így a festőművész –, hogy a világon mindenről lehet portrét rajzolni: nemcsak emberekről, de hegyekről, felhőkről, állatokról, még növényekről is. Dürer egyszer egy fűcsomóról csinált portrét. Amit tájképnek hívunk, nem más, mint a föld arcképe: ifjan, deres öregkorban, valamely joviális vagy morózus pillanatában. De például a szélről – arról nem lehet portrét készíteni! Legalábbis festéssel, grafittal biztosan nem. Pedig a szélnek is van jelleme ugyebár, egyénisége, hangulata: jól tudták ezt egykor a tengerészek, akik még névvel, sőt, személynevekkel illették őket. Tudták, hogy vannak barátságos és ellenszenves szelek, alattomos légörvények és játékos szellők. Némelyikkel meg lehet alkudni, másokkal nem. Emez áldást hoz, amaz rontást görget maga előtt, sáskát, jégverést, miazmákat. Továbbmegyek: vannak hím- és nőnemű szelek! Aztán metafizikai légmozgások is: mennyei fuvalmak és alvilági légmozgások. Kiszámíthatatlan népség, és ebben is hasonlítanak némiképp a nagy alkotókra: ott szenderegnek hét- vagy hószámra a föld peremén, aztán megébrednek, és fújni kezdenek az ég négy sarka felől, az ember csak kapkod az esernyője, táskája, felöltője, papírai után. De miképpen lehetne megragadni ezt a sokféleséget? Ez itt a kérdés, ugyebár. Tanulmányoztam a tibeti művészetet: a boncok színes homokból készítenek úgynevezett mandalákat. Bonyolult, mitologikus ábrák ezek, geometrikus mágia, mágikus geometria. Mindenesetre amikor elkészülnek, vagy ők maguk teszik

tönkre a nagy műgonddal kivitelezett ábrát, vagy pedig kirakják a tibeti fennsíkon szünet nélkül garázdálkodó szelek kénye-kedvének! Ez már közelít ahhoz, amiről a szelek művészetének valóban szólania kellene, nemde...?

– Igazán kár – gondolja mindeközben az Anemonárium gazdasszonya. – Pedig máskülönben egészen kellemes ember volna.

Iovagiasnak vélt meghajlás

A kiselőadás után csönd telepszik az Anemonáriumra, legfeljebb a piros zománcos teáskannában duruzsol a víz. A festőművész látszólag mereng: de csak látszólag, mert aztán váratlanul megkérdezi, volna-e a tulajdonosnőnek zárás után egy szabad órácskája a sarki kisvendéglőben kellemes vacsorát elköltendő. A tulajdonosnő kedvesnek szánt mosoly kíséretében szabadkozik: halaszthatatlan teendők várják otthon, talán máskor. Akkor a gyászfestő összeszedelőzködik, megköti nyaksálját, és régimódi, iovagiasnak vélt meghajlás kíséretében távozik. Az Anemonárium gazdasszonya leteszi végre mindazt, amivel addig matatott alibiből, kiáll a bolt elé, hátát az ajtófélfának veti, kifújja magát és nem mozdul: az alkonyat szemébe néz, hagyja, hogy a hideg levegő áthűtse, a nyakszirtjét cirógassa, babráljon rakoncátlan hajfürtjeivel. Szeme félig lehunyva. Gondolatban egészen máshol időzik.

*

– ahogy félig hunyt szemmel motozását, jövés-menését hallgatom, felidéződnek hajdani viharok, szellők, szélörvények, amelyekkel volt szerencsém ismeretséget kötni. Voltak köztük már-már zenei tehetséggel vagy dramaturgiai érzékkel megáldott légmozgások, mérhetetlenül közönséges, civakodó szelek és egészen bohém, talányos jelenségek is. Az emberek általában rommezők és naplementék miatt zarándokolnak délre: én a tengerhez is azért utaztam, hogy megismerkedjem Zephürosszal, Nótossal és mind a többiekkel, akiket addig csak névről ismertem. Kislánykoromban, talán öt-hatévesen nekem ajándékozott valaki egy gyönyörű szélrózsát; nyakba akasztható, ezüsttel futtatott rézmedalions, arról tanulgattam egymásután a neveket. Vagy még korábban kezdődött? Emlékszem, a nyikorgós

babakocsiban fekszem hanyatt, alighanem az udvaron álló diófa alá toltak egy nyári délutánon, hogy a friss levegőn aludjak, de én nem aludtam, hanem néztem, hogyan bújócskázik a fa levelei közt a napsugár. Sokáig nem jött felém senki, és a fény némajátéka a lombokon egyre nyugtalanítóbb lett; sírva fakadtam, de nem jött ki senki a házból; még hangosabban bögttem, és akkor váratlanul megindult valami szelíd, langyos nyári szél, mintha egyenesen miattam jött volna; végigsimított az arcomon, most is érzem, valahányszor behunyom a szememet, és én elhallgattam –

*

Az állóvizet az új postásfiú megjelenése kavarta föl. Pünkösöd után állt munkába: ezüstszerű biciklin járt, ha sok volt a kézbesíteni való, mögé akasztott egy rozoga kézikocsit. Derűs, kissé tejfelesképű fickó volt, és nem beszélt: soha, egyetlenegy szót, egy árva mukkot sem, mindenki azt hitte róla, néma, míg egyszer nem hallották énekelni; tisztán csengőnek éppen nem mondható, de erőteljes hangja volt, ám ez egyetlenegyszer fordult elő, és soha többé; beszélni továbbra sem beszélt senkihez. Ki tudja, honnan szalajtották; a postamester csak annyit mondott, hogy szükség volt valakire, mert Posterestante bácsi alaposan benne járt már a korban, inkább a hatodik ikszet taposta, mint az ötödiket, és városunk jóérzésű polgárai nem azon aggódtak elsősorban, hogy megkapják-e a küldeményeket, hanem hogy az öreg zúzódások nélkül túléli-e az aznapi kört. Kissé már vaksi is volt, és nem látta jól sem a címezést, sem a kátyúkat. A kérdésre, hogy az új fiú kiféle-miféle, a postamester csak vállat vont, és hol azt mondta, hogy távoli unokaöccse, hol, hogy egy hajdani szerelmének a gyereke, hol barátja menyasszonyának féltestvére. A levelek és csomagok mindenesetre megérkeztek, és ez mindenkit megnyugtatott: kacskaringós füttyfutam adta tudtul a posta érkezését annak, aki esetleg nem hallotta a drótszámár nyekergését-csörömpölését a macskaköveken. Muzikálisabb címzettek hamar meg tudták különböztetni a levél, a csomag és a számla vagy hivatalos irat jöttét jelző dallamot – ez utóbbiak tónusa mindig egy fokkal kevésbé lelkesre sikeredett a többinél.

Az Anemonárium tulajdonosnője a legelső pillanattól leplezetlen szimpátiával viseltetett a suhanc iránt: barátnéi eleinte azt hitték, mindössze a megkönnyebbülés miatt, hogy ezentúl a távoli városokból, neadjisten a tengerentúlról érkező könyvei, nyomatai és egyebei kiszámíthatóbban érkeznek meg; de hamar feltűnt nekik, hogy többről lehet szó egyszerű szimpátiánál. A postásfiú soha, sehol nem állt meg és telepedett le teára, aprósüteményre, csakis az Anemonáriumnál; és mintha az ezüstsínű bicikli is gyakrabban került volna arrafelé, mint a postaforgalom indokolta. Nem szólva arról, hogy barátnőjük már a Bonbonbüfében tartott összejövetelekről is el-elmaradozott. Mit eszel rajta – estek neki egy alkalommal, már a krémes érkezése előtt –, hiszen vagy öt évvel fiatalabb nálad, nincs rendes állása, se rendes kerékpárja, azon kívül néma, mint a sült hal. Vagy az az ambíciód, hogy szóra bírd? Szép kis életprogram!

Az Anemonárium tulajdonosnője azonban szemlátomást nem vette zokon a szurkapiszkrét, elmosolyodott, megvonta a vállát (akárcsak a postamester), és közölte, alighanem azt találja oly végtelenül szimpatikusnak a fiúban, hogy ugyanaz a munkaköre, mint a szélé: leveleket hord. A barátnők még napokkal később is találgatták, hogy ezt komolyan gondolta-e, vagy irónia volt.

mézzé sűrűsödik a csönd

Idővel rendszeressé vált, hogy az új postás és a hölgy együtt teázzanak záróra tájt; ezzel párhuzamosan valami okból a gyászfestő kínos vizitjei is megritkultak. Letelepedtek a bolt előtti lépcsőre, kezükben egy-egy mázas csuporban gőzölgő bodzavirág-tea; az arra járók csak azt látták, hogy üldögélnek, szemközt az alkonyattal, az alkonyat színeivel a hajukban; nőttön-nő körülöttük az este, és az estében mézzé sűrűsödik a csönd. Aztán, éppen mire kihűlne a tea, felszűröcsölik a csupor aljáról a maradékot, és búcsút intenek egymásnak, semmiképp sem törve meg az alkonyat csendjét. A tulajdonosnő ezután beviszi a csupokat a boltba, de nem mossa el, hadd maradjanak bodzaillatúnak másnap reggelig.

*

A gyászfestő leteszi az ecsetet, hátralép az állványtól, és a vásznat nézi. Rajta nem gyümölcshalom, nem osztriga-tál, nem is a méltán népszerű fácános-szalonkás kompozíció, hanem eladhatatlan és gondosan titkolt képeinek egyike, amelyek az Anemonárium hölgyét ábrázolják, boltja kirakatánál állva, háttal a nézőnek. Már több tucat változatban festette meg, különböző napszakokban, más és más fények alatt. De van, ami nem változik: a kopott fotelek, a képeslapok és könyvgerincek mind aprólékosan kidolgozva, némelyik hajózási lexikonnak közelebb hajolva még a címét is le lehetne olvasni – csak a nőalak kicsit elmosódottabb, határozatlanabb körvonalú a többinél, háta ívéről, válla tartásáról, és mindenekelőtt hajzuhatagáról azonban rögtön fölismerhető. Alakja hieroglifiként vonzza a tekintetet: a festő bizonyára azt mondaná, hogy az enyhén „s”-alakban hajló derék miatt, hiszen William Hogarth már a 17. században minden kétséget kizáróan kimutatta *The Analysis of Beauty* című munkájában, hogy ez a vonalvezetés a „szépség és báj vonala”, *the line of beauty and grace*, lehet kellemnek is fordítani, mindenesetre a sok egyenes között ez az enyhén ívelt hát és derék, melyet a tulajdonosnő, ha elgémberedik, macskamódra szokott kinyújtóztatni az ablaknál állva, szóval, hogy ez az ecsetvonás a kép kulcsa, az egyetlen rendetlenség az amúgy rendezett és arányosan komponált képen. Pedig – mint arra a Monoszkóp Galéria posztumusz életműtárlatán a kiállítás kurátora felhívta a figyelmet – a művész ebben alighanem tévúton járt, mert nézzük meg,

kérem, a festmény kulcsa inkább a színhasználat, a klorit csak itt, az emberi alaknál vált át pasztellből tiszta színekké, szűretlen ragyogássá, az életművön belül ez fölöttébb ritka, meglehetősen szokatlan jelenség, ésatöbbi, ésatöbbi.

A festő tehát, letéve az ecsetet, egy lépést hátrált a képtől, és most a fejét ingatja – nem igazán tudná megmondani, miért lesz a hölgy mindig csupa színes paca, azt pedig már végképpen nem érti, hogy az utóbbi időben miért nem telik semmi öröme az imádott, realisztikus részletekben.

Ha ekkortájt egy utcai járókelő futólag bepillantott földszintes háza ablakán, gyakran láthatta őt így, az ablaknak háttal, szemben a festmény ablakával, lépésnyi távolságra a vászontól, miközben azon tűnődik, vajon miért is lettek hűtlenek hozzá a részletek.

*

Ma lágy, délnyugati szél lesz, adja hírül az Anemonárium tulajdonosnője reggel a verebeknek, amikor kitámasztja a kirakat öreg spalettáit. Aggodalomra semmi ok, mivelénnk az ilyesmi rendszerint nem hoz zivatart. Bezzeg, ha Spanyolországban volnánk, méléz, és lopva beleszimatol a tegnap otthaglott csuprokba, őriznek-e még valamit a bodza mézes illatából, akkor ezt a szelet abregónak neveznék, és joggal tartanátok tőle.

amíg eljössz

– a rómaiak *Libonotosnak* mondták, vagy egyszerűen csak *Lipsnek*, esetleg *Africusnak*, az én szélrózsámra úgy emlékszem, az volt felírva: *Libophoenix*, szélfúttá, filigrán

betűkkel, nekem mégsem ő volt a kedvencem, hanem mindig az *Apéliótés*, a „naptól érkező”, a felhőket égre bodrozó, pásztormód terelő délkeleti. Aznap is ő járt a dombok közt, amikor a szélrózsámnak nyoma veszett. Akkor már nagylány voltam, tizenhat éves, és egy fiú várt rám a temető feletti nyárfaligetben, kócos üstökű, füstszemű, maga a megtestesült diákszerelem. Addig-addig tollázkodtam, amíg eljárt az idő, én pedig lélekszakadva futottam át a városon, fel a dombra, keresztül az Elfeledett Eszmék Temetőjén; a nyárfaliget párducpettyes pázsitján ott várt, akihez siettem, szedelőzködött, azt hitte, el sem jövök aznap délután. Mindennap vártam volna rád, amíg eljössz, mondta. Csak alkonyattájt, búcsúzáskor eszméltem fel, hogy a lánc, amelyen a medál függött, elszakadt, és hiába kerestük mindenfelé a nyirkos, hersegő fűben, sehol sem találtuk. Talán nem is ott veszett el, talán még futás közben oldódott le a nyakamról, lent az utcákon, a domboldalon, a temetőkertben – voltaképp bárhol lehetett. Aznap éjjel messze elkerült az álom; napokon, heteken át kerestem mindenütt, mániákusan járva be újra és újra ama délután útvonalát. A füstszemű is hiába próbált segíteni: pedig próbált szegény, falragaszokat gyártott, de sehol semmi, lehet, hogy voltaképp így kezdődött –

★

Az Anemonárium tulajdonosnője ezúttal tévedett, mert a lágy, délnyugati szél estefelé északnyugatira fordult – *Argestés*, mormogta a fejét csóválva a szelek úrnője –, ráadásul meglehetősen nekivadult, nem is lehetett kiülni a bolt elé, az alkonyat küszöbére. Igaz, kivételesen a postásfiú sem mutatkozott, füttyszavának foszlányait sem hordta szét a szél, sok dolga akadhatott aznap. Nem értem, dűnnyögi a szelek menyasszonya, míg egyenként beriglizi a kopott-zöld spalettákat, és ez nem elsősorban a postásfiú távolmaradására vonatkozik, hanem a szélre; és csakugyan különös, mert ebben az évszakban, ebben az órában az *Argestés* nem szokott mutatkozni mifelénk, főleg nem így, váratlanul. Kilép aztán a bolt elé, és nyugtalanul

szemléli, ahogy egy-egy elhagyott cetli, cigarettapapír táncra kél a szalmaszínre sápadt akáclevelekkel. Korai még, hogy ősz legyen, de a szél úgy viselkedik, mintha az volna. A verebek is szemrehányóan pislognak le rá az ágak közül.

*

A Szél-melynek-nem-szabadna-fújnia nemhogy meggondolta magát, de még szilajabb lett napszállta után. Városunk lakói, akik hétvégére-hétköznapra fittyet hányva elszánták magukat, hogy e késő nyári estéket most már csak azért is a szabadban töltik, a bíbor napkorongot kizárólag rizlingsárgában oldva, szódát gyöngyöző poharakon át szemlélve, bosszúsan hurcolkodtak be a hársfák alól az árkádok alá, és a hirtelen összébb szorultak utálatával méregették egymást. A gyászfestő, miközben a fregoliról és környékéről sebtiben összekapkodta ingjeit és alsóneműit, arra lett figyelmes, hogy a házból éktelen ricsaj hallik: mire besietett, szobáját – mely háló- és dolgozószoba volt egyidejűleg – mintha betörő dúlta volna szét. Festőállványa felborítva, katonás rendben tartott borz- és mókusszőr ecsetjei szanaszét, a tegnapi újság lapjai terítik be a szobát. Első rémületében csakugyan azt hitte, besurranó tolvaj járt ott, és rögtön a ruhásszekrényhez szaladt, ahol az eladhatatlan vásznakat tartotta, de a nyitott ablakban verdeső, megbokrosodott függöny láttán lehiggadt. Becsukta az ablaktáblákat, és töltött magának egy szíverősítőt az ijedtségre. Kisvártatva még egyet, talán vacsora gyanánt. A harmadikat már azért töltötte ki, mert biztos, ami biztos, kiszedte a szekrényből a képeket ellenőrizni, megvan-e mind. S ha már ellenőrizte, egyenként meg is nézte azokat. Az Anemonárium egy tél végi estén. Kora tavaszi délutánon. Ebédidőben, amikor morzsákat remélve verebek sereglenek a kint álló fiatal juharfára (szürke és barna pettyek a kép háttérében). És a szépség és báj kecses vonala, mindig ugyanazzal a reménytelen lendülettel megfestve, mindennemű precizitás híján.

E vonal megfestése a festő életének legboldogabb pillanatai közé tartozott.

*

A negyedik poharat már ennek a vonalnak a tiszteletére – és természetesen Hogarth mester örök emlékére – ürítette, azután nyugovóra tért. Alighanem ezért tartozott azon szerencsés kevesek közé, akik nyugodtan aludták át ezt az éjszakát, felriadás és lázálmok nélkül. Sőt, alighanem ő volt az egyetlen, aki ezt a csecsemő-boldog állapotot aznap éjjel egy fotel ölében valósította meg, az Argestés tombolásáról mit sem sejtve. Reggel kipihenten ébredt, csak a nyaka gémberegett el kissé, de elégedetten öltötte magára tökéletesen megszáradt fehérneműit, kötött az immár megjuhászodott időjáráshoz illő, könnyű sálát, és indult el esernyővel a karján, beszerzendő valamelyes reggelit. A hírlapárusnál értesült róla, hogy az aznapi újság majd csak dél körül lesz a pulton, mert a nyomda dolgozói a káresemények bejelentésével voltak elfoglalva – mint oly sokan aznap reggel, elszabadult cserepekkel és tetőt átszakító ágakkal boldogítva a tűzoltóságot és a hivatalokat – és a füttyöskedvű postásfiú sem jelent meg virradatkor a postamesternél, nyilván hasonló okokból. A gyászfestő úgy érezte, jobban nem is indulhatna a nap. Sós kiflivéget rágcsálva vette útját az Anemonárium felé megnézni, annak épületében nem esett-e kár.

*

Hogy az Anemonáriumnak miképp veszett nyoma egyetlen éjszaka alatt, arra számos teória született, amelyekben mindössze az volt a közös, hogy egyik sem volt különösebben meggyőző. A gyászfestő kissé zavart, hebegő és meglehetősen rekurzív elbeszéléséből – a rendőrségen ő tette az első bejelentést – annyit lehetett kihámozni, hogy reggel hétkor az épület már nem igazán volt a helyén. Leginkább semmi sem volt a helyén, leszámítva egy leszakadt spalettát, meg némi sitt- és téglatörmelékét. Gyűrött képeslapok heverték elszórva a környező utcákban, erkélyeken. Mintha egy hatalmas mancs egyszerűen kimarta volna a helyéről – de a festőnek ezt a megfogalmazását hivatalos jegyzőkönyvbe nem, csak a másnapi képes riportba merték beleírni. Amely természetesen címlapra került, egy csapásra növelve a festő ázsioját a műértők körén is messze túl. Persze csak azután, hogy a hírlapok kiszállítását sikerült megoldani: a tejfelesképű postáslegény ugyanis sem aznap, sem másnap nem került elő. A városiak egészen addig köszörülték rajta a nyelvüket, amíg a süket erdész rá nem talált holtan, az Eszmék Temetője fölötti dombon, egy öreg nyárfa törzse alatt, amelyet nyilván a szélvihar csavart ki a földből. Postásegyenruha volt rajta, biciklije a temetőkapunál hevert, és markából alig tudták kifejtetni a benne szorongatott tárgyat, egy apró medaliont, amelyet egy pompás szélrózsa-véset díszített.

*

*Ha lomb lehetnék s vinnél, bús avart,
vagy felhő, szárnyaid közt lengeni,
vagy hullám, mely, bár zúgasd és kavard,
szabad, majdnem miként Te...*

A fenti sorok jelentik az egyetlen, oda nem illő dolgot a zöltség- és gyümölcskereskedésben, de ezt csakis az veheti észre, aki belép a bolthelyiségbe. Márpedig az üzlet tulajdonosa nemigen szenvedheti a kotnyeleseket. Magának való, zárkózott embernek ismerik, aki mindig kifogástalanul kikeményített ingben pakolgatja az áruját, de a vevőkkel többnyire azért az inas foglalkozik, míg a tulajdonos a hátsó helyiségben szöszmötöl. Csak kevesen emlékeznek már arra a rövid időszakra – és a város életidejével mérve egypár év leforgása mindenképpen

rövid, átmeneti időszaknak számít –, amikor ebben az épületben, pontosabban annak elődjében (mert egy vihar után az egészet úgyszólván az alapoktól kellett visszaépíteni) nem zöldségkereskedés üzemelt. A vevők kedvelik a zöldségboltot, az inas szemfüles és készséges, az áru mindig friss, és olyan színpompás, hogy örömránézni – a többi boltban, de még a hetipiacon is valahogy sápadtnak és fonnyadtnak tűnik ehhez képest minden. Arra is kevesen emlékeznek, hogy a zöldséges valaha festészettel foglalkozott, még hozzá közepesen figyelemreméltó karriert hagyott ott az üzlet kedvéért. Ő maga sem emlékezteti vevőit erre – inkább csak akkor kerül elő a hátsó traktusból, amikor záróra közeleg, és a ládákat kell behordani. Amikor ezzel elkészülnek, az inas megkapja az aznapi bért és hazakerekezik kopott, ezüstszerű biciklijén; a zöldséges bolt tulajdonosa pedig leül a bolt lépcsőjére, és pipára gyújt; nézi az alkony összevissza színeit az égen, mérsékelten bozontos szakállában esti szellő babrál, verebek ugrándoznak a lába körül, és az emberek, akik látják, azt mondják, bizonyára vár valakire.

De vajon kire?

kép | adobe.com

Győri Orsolya

ERDŐSZEMEK

(VÍZJEL KALAS ZSUZSA MONTÁZSÁHOZ)

2023-06-18 | **VERS**

Sok kis időszelet a szoba falára helyezve,
némi fotóemulzió, és már múzeum őrizi egy
erdőkert emlékezetét. Megannyi nyomat és
madártávlatból rögzített részlet mögött ott
a szem, mely több százszor rácsodálkozott

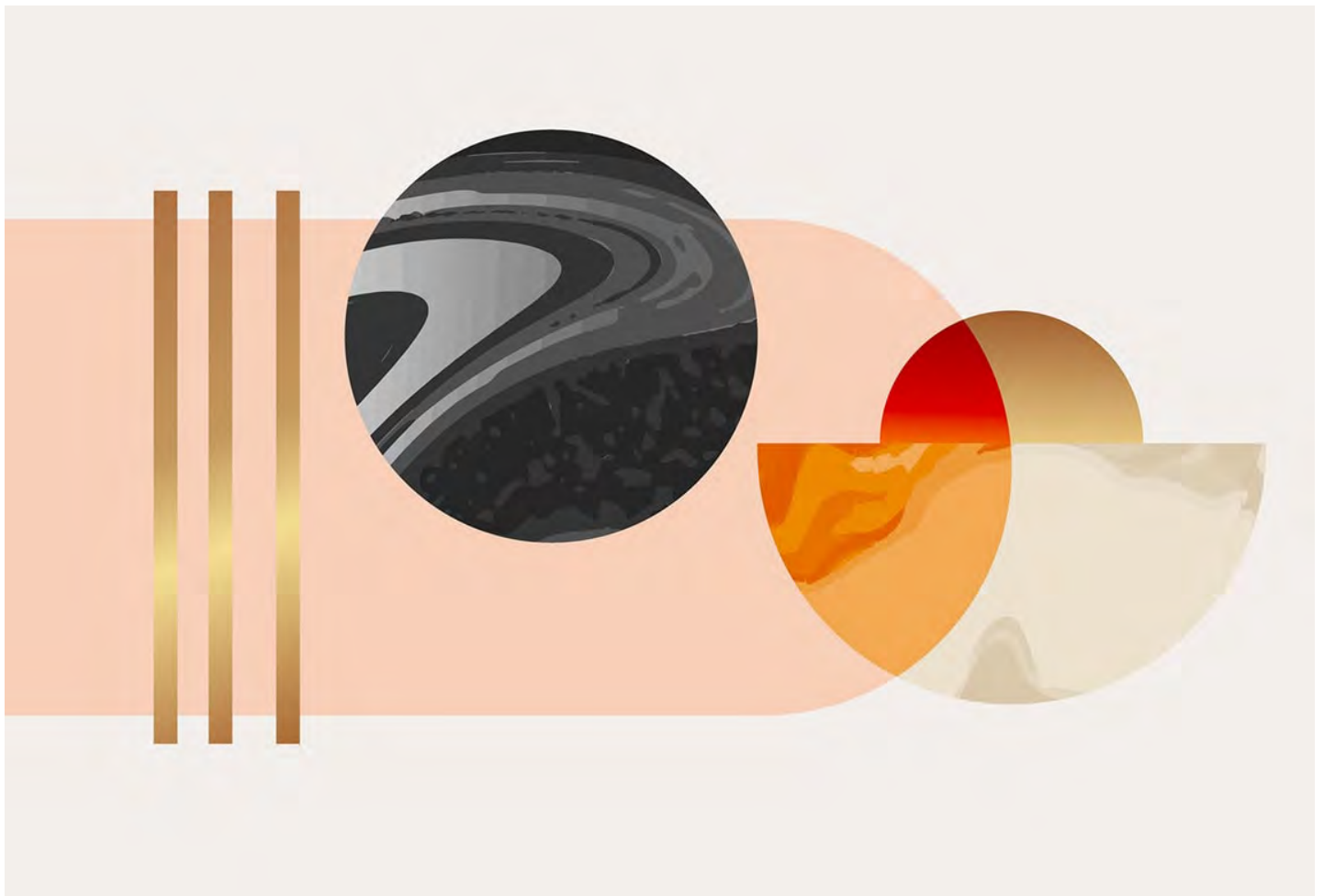
ugyanarra a látványra: az aprított metszetek kiadják az ágot, az ágak a fát, a fák az erdőt, az agy kitölti a rések közötti űrt, az egész több, mint a részek összege, a látkép a fa szelleme - ott kísért az évgyűrűk rajzában, a szitanyomat éteri szagában, erdőesszencia, feltámasztásra képes elixír. Konstruktív remény jellemezné e táj-pecséteket, ha időközben nem tűnnek el az erdők, így inkább miniatűr emlékművek, felkiáltójelek helyetti kettőspontok: ezt látta egy fa koronájából egy szarvasbogár, ha a csúcsig merészkedett a Duna partján.

kép | Kalas Zsuzsa: Egy fa, 2023, 53 x 83 cm, vegyes technika

Inczédy Tamás

LÁTOGATÁSFÉLE

2023-06-25 | **PRÓZA**

Szerző meglátja a bekötőutat, és nagyot dobban a szíve. Még csak tizenvalahány éve, de mintha már minimum három élettől ezelőtt történt volna, gondolja magában, és alacsonyabb fokozatba kapcsolja a bérelt motort. Lassan hajt, mint egy turista, aki arra váltott jegyet, hogy betekintést nyerjen tulajdon egykori életébe. Kifelé és befelé

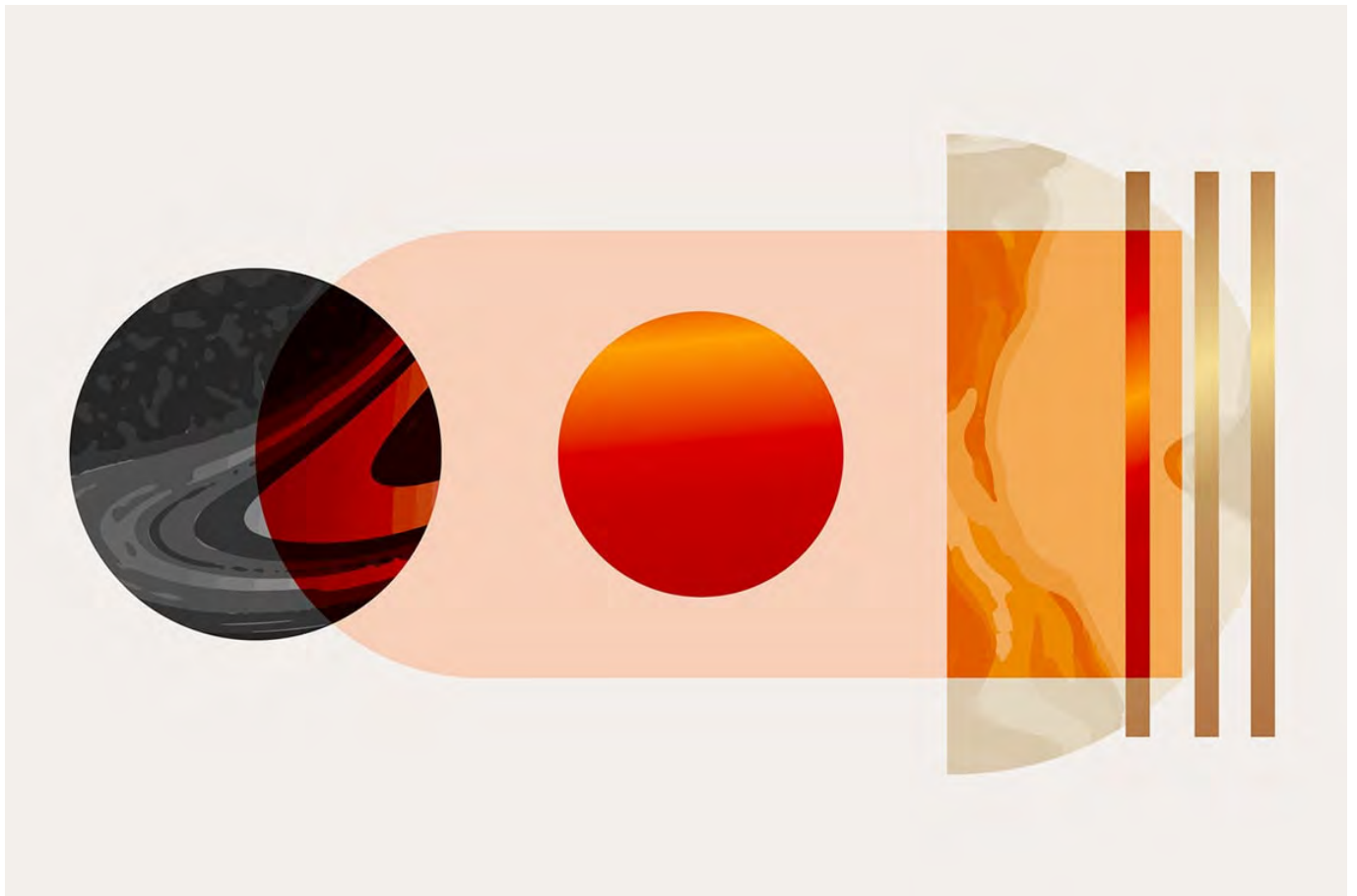
egyaránt figyelve mustrálja múltjának elé táruló cikkanásait. Ez egy darabig így megy, aztán egyszeriben – mintha egy meg nem határozható helyen váratlanul gát szakadna át – szerző emlékek áradó hömpölygésének közepében találja magát.

Hányszor és hányszor jártam-keltem itt, pontosan ugyanitt, gondolja, ugyanezen a bekötőúton, boldogan és boldogtalanul, részegen és színjózan állapotban, nővel vagy nő nélkül, telve ambíciókkal és kudarcoktól lelombozva, sürgető igyekezetben tartva valahová, világot váltani meg vagy világból kiábrándulva bánatot italba fojtani.

a valóságnál grandiózusabb emlék

Most szerző megpillantja a Piros-hidat, amit hajdanán olyannyira kedvelt. Elérzékenyülne, de látja ám, hogy a Piros-híd már nem piros, hanem zöld, és mintha masszívabb is volna annál a

hídnál, amit emlékezetében őrzött, pedig úgy rémlett neki, az ilyesmik általában fordítva történnek: az ember elméjének panoptikumában a méretek nem összemenni, inkább felfújódni szoktak, hogy a valóságnál grandiózusabb emlékekké rendeződjenek. Szerző ezen nem áll le töprengeni, mert az a kérdés dörömböl agyában, hogy vajon mi értelme zöldre festeni egy hidat, aminek a neve Piros-híd, és mindenki ekképp ismeri? Megmagyarázhatatlan marhaság, gondolja, miközben felhajt a hídra.

Lassan halad, régi szokása szerint oldalra néz, hogy a mélyben megpillanthassa a buja trópusi növényzettel szegélyezett kis folyót. Hát ez pont ugyanolyan, mint volt, gondolja, és átfut agyán a közmegállapodás, hogy ugyanabba a folyóba kétszer nem lehet, de az most hirtelen nem áll össze, hogy miért is ne lehetne, sem az, hogy jön ez ide egyáltalán.

Szerző ekkor észreveszi a valódi Piros-hidat. Vagyis annak szárnalmas, félrelökött maradványát. Rozzant acéltraverzek alkotta csontváz csupán, amit hamarosan felzabál a rozsdá. Szerző megbabonázva bámul, a büszke idők vörösléséből egyedül a híd vezéreleme őriz még elkeseredetten valami fakó pirosat.

A régi híd valósággal eltörpült az új árnyékában, jelentéktelen és szárnalmas, félrelököttségében még a múzeumi tárgyaknál is megalázottabbnak tetszett. Szerző mindezt magára vette, és akkor az egész lényét át meg átjáró bizsergés, ami reggel óta vele volt, most egyetlen nyilallásban összpontosult a mellkasában, és ő majdnem leesett a motorról.

Meggörnyed a fájdalomtól, ösztönösen igyekszik *valamiféle mindegymit improvizálni*, hogy elviselhetőbb állapotba kerüljön, leginkább megkísérel lassabban lélegezni. Mellkasa szorít, alig lát, alig él, homlokát hideg izzadság lepi el. Infarktust kaptam a keserédes-boldogságtól, gondolja, és legszívesebben nevetne, de a fájdalomtól persze nem tud. Ugyanakkor azt is érzi, tudja, hogy itt és így – félkészén – nem szabad abbahagyni, nem lehet megállni.

Meggörnyedve vezet tovább, húzza a gázt, hagyja, hogy az ösztönök vigyék. Hová is? Ja, igen: haza, haza, haza! Már be is kapcsol a régi rutin, halad tovább hajdani otthona felé, a C28-as számú házhoz, mint annyiszor régen, amikor ugyanezen az úton csatakrészen vezetett haza valamelyik aktuális dorbézolásból, vagy talán inkább a motorja vitte haza, mint hűségese ló a sebesült indiánt.

hagyományból hátba döfik

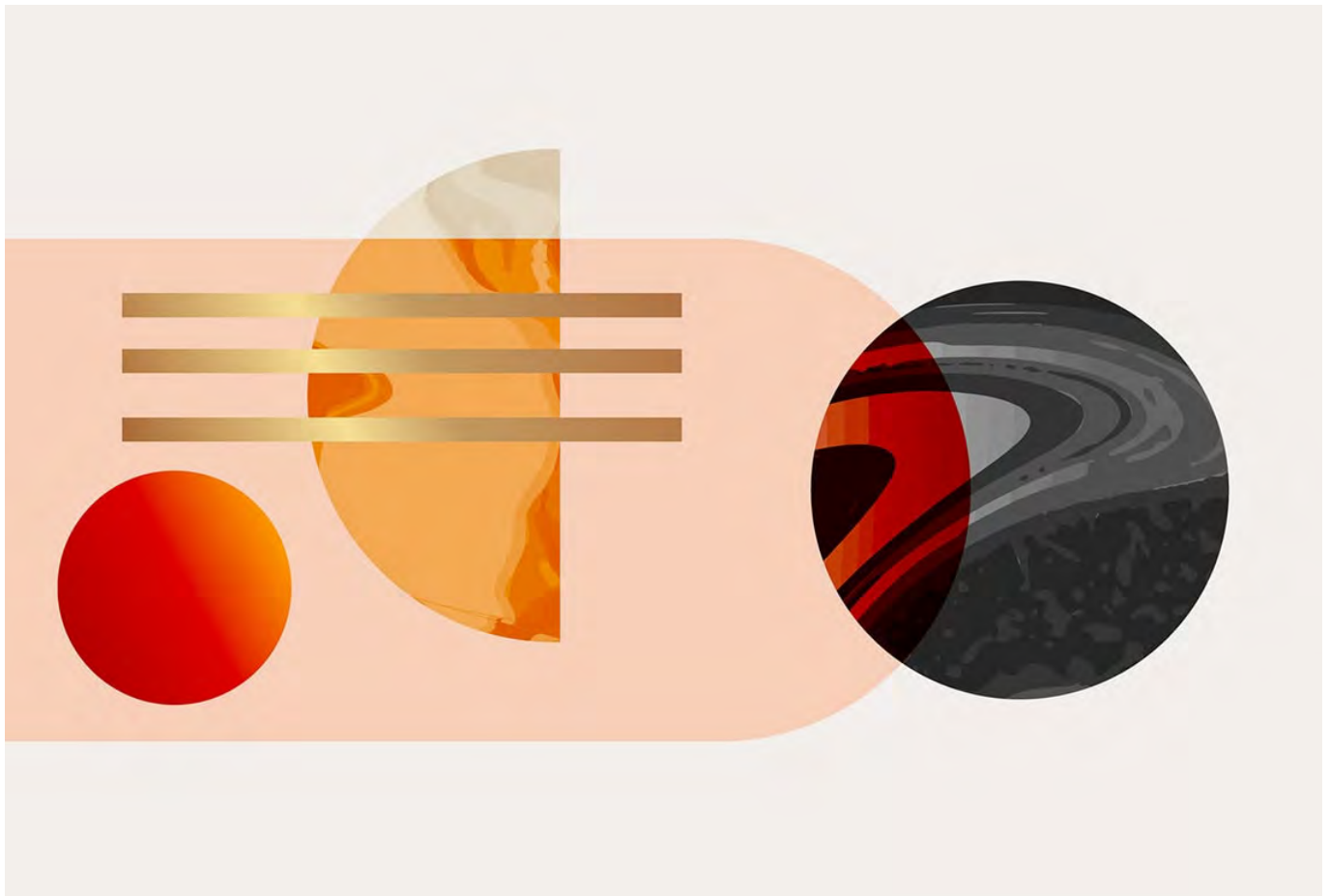
Akkoriban még mindenáron az élet császára akart lenni, azóta jobban érdekli, hogy az élet valamelyik szakmunkása lehessen, mondjuk, az élet kőművese,

mert a császár a gyaloghintó takarásában hajlamos mellőzni az élet legfantasztikusabb momentumait, ráadásul állandóan azon kell aggódnia, hogy a hozzá legközelebb állók hagyományból hátba döfik. Ehhez képest a kőműves tisztességgel elvégezve napi penzumát, egész nyugodtan megihat egy sört a haverokkal vagy leviheti a gyereket a játszótérre.

Szerző robot tovább, szeme előtt homályos minden, nem látja, csak korábbi életéből tudja környezetét. Tisztában van vele, hogy a színes foltok, amelyek közt halad, hatalmas családi házak dús trópusi előkertekkel.

Lelki szemei előtt feldereng a Piros-híd hajdani vörös lobogása, és az imént látott roncs. Így múlik el a világ dicsősége, jut eszébe a mondás, és rögtön az is, hogy egy francokat múlik, a világ dicsősége köszöni szépen, jól van, nem tesz mást, mint szüntelenül megújul, az eredeti jelentéséből amúgy is kifacsart mondáson pedig még egyet szükséges tekerni, mert ami elmúlik, az csupán az egyén világának dicsősége, én világom dicsősége, gondolja.

Régi lakhelye előtt leállítja a motort. Nem leszáll, inkább lecsúszik a járműről és a járda szélére roskad, ott mozdulatlanul ül, vagy inkább fekszik sokáig. Mellkasi fájdalmai továbbra sem enyhülnek.

Fiatal vagyok, hogy meghaljak, gondolja, aztán azt, hogy ha mégis meg kell halni, akkor ez a hely elég jó lesz, mondhatni, tökéletes, mert micsoda dramaturgia visszatérni, és meghalni ott, ahol az ember valaha boldog volt – megnyugszik.

Hamarosan felötlik benne, milyen szerencse, hogy végre megkötötte azt az életbiztosítást, épp az elutazás előtt és utasbiztosítása is van. A szerződésből viszont mégiscsak ki kellett volna vetetni a holttest ingyenes hazaszállítását, mert ha már vagyok szíves itt elpatkolni, gondolja szerző, akkor a hullámat ne hurcibálják keresztül-kasul a fél világon.

kompozíciós malőr

De ekkor észreveszi, hogy nem is a régi lakhelye előtt, hanem pár méterrel arrébb van, tulajdonképpen a szomszéd ház előtt. A kompozíciós malőr zavarba ejti. Elhatározza – és ennek még mindenképpen meg kell lennie –, hogy arrébb vonszolja magát. Ám moccanni sem tud. Csak néhány métert kell legyűrni, gondolja, és nekiáll erőt gyűjteni, még pontosabban: ellazulni. Szerző újra és újra kifújja magát. A görcs lassan puhul.

Elfogja egy sejtés, hogy hamarosan képes lesz arrébb ülni, oda, ahová kell, a megfelelő ház elé. De egy pillanattal később az történik, amire nem számított: mintegy varázsütésre megváltozik állapota, immár tökéletesen jól érzi magát. Hihetetlen az emberi szervezet, gondolja szerző, és szinte sajnálja, hogy elmúlt a görcs. Persze jobb élni, mint nem élni, és utóbbira az ember bőven ráér halála után is. Valami pánikroham-féle lehetett, gondolja, és hogy ezt majd meg kellene írnia. Lehetőleg pátoszmentesen.

kép | adobe.com

Z. Karvalics László

LESZ MÉG IDŐ VAD VIHÁNCOLÁSRA – KOLLÁZS

2023-06-02 | **HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ, VERS**

Vén számár az általános világ-vidulásban
Szóbohócbán bujkáló nádbugavadász
Ártatlan gyűjtogató szorgalmas fényképész
Szerelem-óceán szerencse-hajósa

Remény hóbortosa, talányos mutatványos
Tengernyi sivatagban ázó-fázó porszem
Nagyszélű szürke kalap alól nézi az esőt

Őszülő szőrbozótját nyírfaujjak csiklandozzák
Répaorr és falfehérre púderezett pofa
Koszlott papundekli bőrröndje mellett áll
Nyakkendősen várakozik az úr eldugott zugában
Palaszürke mezőben parányi pályaudvaron
Pepecselés és bóklászó ki-bekukkantás élteti
Újságpapírból lekváros buktát majszol

Hátrál a múltjában évről évre
A szobrász-idő szeszélyes tervrajzai szerint
Birkóznak a levegőben az órák napok
Időnk lombjából markolva csipkés levelet
Hátát üres szék hattyúnyakának dönti
meg vakolatot vedlő ház falának álmosan

A távolságokat újra és újra összevarrja
Átszeli a hagyományos égtájakat
Menetel a hólyagos tavaszi sárban
Gyalogol hónapos esőkben
Mezítláb csattog naptól meleg macskaköveken
Meztelen talpa füves földön dobol
Lába nyoma sziporkázik pattog
Járkál gyümölcstől megkönnyebbült kertben
Fut szuronyerdőben izzó szivacstalpakon vatta-éjszakában
Arcán sötét kendővel lép át rézküszöböt
Odúba mászik medveként méhek és manók után
A lealjasodás porában vágat papírcsákósan
Kerülgeti az októberi éj vak lámpaoszlopait

Némasága bivalyfekete pincéiben bolyong
Kiül a táj partjára és tollázkodik

Evez moccanatlan hold vizén fekete fák alatt
Evezője malteros homokozóból csent lyukas kanál
Olajos vízbe vaktában vág szigonyt
Csámpás cipője csónakot utánoz

Képzeletben mázas cserépedénybe helyez ágat
Csigahéj-házakra mosolyokat meszel
Holdba rugdal hangyatozásokat
Kőóriások dünyyögése és erdei kísértetek
Puskagolyó-fütyörészése ébreszti
Ördögökkel szopogat galambcsontot
Homokbánya-éjben fűzzel társalkodik
Erős gyökeret cipővel tapos szűk gödörbe
Az éjszaka mágnespatkói közt nyújtózkodik

Orra előtt célszalag: lánctalp és liftkötél
A képzeletben szerkesztett világ
Játszótársakra vágyik, nézőkre és hallgatókra
Nem fél a véletlen veszedelmektől és
Nem akarja magyarázni a hozzá szelídült világot

Ábrándja időtlen térben csapong
Kérdőjelek fehér botjával kopogtat
Gyerekdühei ketrecében kering
Hideg korongon forog megfeszítve
Lábat emelget a senki porában

Visszafordul, a házba lép, világot gyújt és levelet ír
A tökéletesség szerszámai villognak

Lányi András

MIFÉLE MULANDÓSÁG?

2023-06-06 | ESSZÉ, HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ

(Miféle mulatságok, 1984)

Nem tudok Béláról írni, sohase tudtam. Költészetének igazi értelme ott kezdődik, ahol az „irodalomtudományi” magyarázatok véget érnek, ha meg csak elmesélem, mi jut az eszembe róla, miközben olvasom, már nem róla beszélek, hanem magamról,

ahogyan azt a másik fajta, az „impresszionista” kritika rendszerint teszi. Az ilyen költő azután, akinek nem kellene a kritikusok, a kritikusoknak sem kell, szóval ne számítson sok jóra a hálás utókor részéről.

a költői szabadság elképesztő birodalma

Horgas a hetvenes években Weöres mellett a legjobb szürrealista költőnké lett. Azért szeretem őket jobban a franciáknál (akiket, persze, nem eredetiben olvastam), mert bennük

nincs semmi programszerű: az ő szürrealizmusukban nincs lázadás. Aki a realitások ellen lázad, már ameddig a versben tetten érhető a lázadás elszánt igyekezete, az még nem szürrealista. *A teáskanál és az álmatlan éj* című Horgas Béla-versben ellenben minden szándékoltság nélkül, mintegy magától nyílik meg a költői szabadság elképesztő birodalma. Jó, tudom, hogy nem magától: a nagyon is tudatos költő évtizedes kísérletezgetése előzi meg a *Négykezesben* 1978-ban megjelenő legjobb szürrealista verseit, ahogy a légtornász halálosan könnyed mozdulatai mögött is önfegyelmező gyakorlatokkal töltött hosszú évek állnak, de ennek a mutatványon már nyoma se látszik.

Létra című versciklusában, amelyen tanítani lehetne a gimnazistáknak, hogy mi a szürrealizmus – de hol vagyunk ettől? Béla az iskolai tananyagtól, az irodalomtanítás a tanszabadságtól? – szép sorban el is mondja, hogy mit csinál:

– „*kétoldalt kihajlok / megszököm a képből*” – megszabadítja versét a fontoskodó és magamutogató lírai Én úgynevezett közlésvágyától;

– „*A szalagot később / kockákra vagdalom, / de semmit sem ér. / Visszaragasztom*” – a köznap kontextust felszabdalo, új összefüggésekbe helyező montázstechnika egész életében elkíséri majd;

– „*és a lovakra bízom az utat; / tudják ők a járást / mehetnek nélkülem*” – szó szerint a lovak közé hajítja a gyeplőt, tudják ők a járást a felettes én ellenőrzése nélkül is: a váratlan képzettársításokból kikerekedő képtelen kép úgyis érvényes lesz, csak ne kérdezzék, mitől. Mert ha tudná, az máris érvénytelenítené. Ettől olyan átkozottul nehéz jó szürrealista verset írni.

– „*De nem vagyok nyugodt*” – frappáns, önironikus befejezés, ezt nem magyaráznám.

irodalomtörténeti önmeghatározás

A következő „felnőtt” – azaz nem gyerekeknek szóló – verseskötet, a *Miféle mulatságok* (1984) azonban fordulatot hoz költői pályáján. Az *écriture automatique*-ra építő verselés

(pl. *A kóbor ceruza tündére és a nádbugavadász*) itt már csak egy a sokféle megszólaló hang közül. Kiderül, hogy ezzel a módszerrel azért nem lehet mindent elmondani: a nagyon is személyesen megélt érzelmek, a történelmi itt és most helymeghatározása, a költő irodalomtörténeti önmeghatározása: olyan igények támadnak a végérvényesen felnőtt és beérett költőben, amelyek realizálásához sokkal gazdagabb poétikai hagyomány lehetőségeit fogja igénybe venni. Kiderül, hogy ezeken a nyelveken is ugyanolyan magától értetődő természetességgel tud megszólalni, mint odáig; a pályafordulat egyáltalán nem feltűnő.

Az egyik új téma éppen az irodalmi örökséghez fűződő viszonyának tisztázása lesz. A dolog meglehetősen váratlanul bukkan fel *Bessenyei éjszakája* című gyönyörű prózaversében. Erőteljes, szuggesztív, képtelen képeket kapunk, össze nem illő részletekből nagyon is érzékletes, érzéki látomást, szaggatott jeleneteket. Tudjuk, hogy álmában beszél, de kinek az álmában? A második strófában tudatosul az olvasóban, hogy a képek anyaga és a nyelvezet itt-ott régies, de nem archaizáló, nem „korhű”: egy nyelvújítás-kori költő világába keveredtünk. A harmadik versszakban az elbeszélő leválik a hirtelen harmadik személyben megjelenő álmodóról. Most már „ő” az, Bessenyei György, aki felébred, felnéz az égre, elindul, megáll az almafa előtt, ahová majd kilenc év múlva temetkezik. (S egy utalás Csokonaira, akit még így is túl fog élni.)

A látomás igazi értelmét a negyedik, utolsó szakaszban bontja ki: *„ki beszél az éjszaka szájával... nem én... sorsában tükrös kútba láthatok... beszédem álnok elterelés.”* De miért volna az? Versben az ilyen kérdésekre csak talányos költői válasz kívánczik, amely nemhogy lezárna, éppenséggel megnyit előttünk számtalan lehetséges asszociációt: *„bonyolultságom menekülés, érts, de számon ne kérj”,* ez szép és ennyi elég. S a végén a vallomás, az azonosulás gesztusa: *„ha akkor, ha ott, lettem volna bizonynal ő, s hogy most, hogy itt, hát él egy árnya-valaki bennem...”*

A verseiben egyre gyakrabban felbukkanó történeti műveltséganyagot nem arra használja, hogy jelenünket felstilizálja. *Platón-parafrázisában* például olyan Lakomára invitálja Szókratészét, ahol a látszat mögött semmi sincs, mert *„ha minket fölhyitsz, hát / visszatántorulsz, mert szatír-kéj és / szofizma-úr: egy sem tettetett, / itt nincs játék, Sokrates / a közönségesség semmit sem takar.”* A gondolat folytatása a vers párjában, a *Mértantöredékben* olvasható, ahol megtudjuk, hogy a verses történelmi szerepjátékok kísérletek csupán az önazonosság keresésének útján, kisszerű bohózataink „loncsos szürkességében”. Próbálna tartozni mégis valahová.

a legkietlenebb

Az identitás-keresés történelmi-politikai dimenziói a *Magánbeszéd egy hölgyhöz* nagylélegzetű vallomásában rajzolódnak ki. A szóban forgó hölgy Delacroix *A szabadság vezeti a népet* című közismert festményéről

lép elé. Vérlezítőan erotikus képét a költő gyerekkora óta színezteti. A forradalom „*mint végeérhetetlen szeretkezés*” csábító ígéretével a háború sztálingyertyás éjszakái után végül ötvenhat októberében, tizenkilenc éves korában adódik élő találkozása, „*a köznapian olcsó ocsmányság és a szent düh sarában*”. Majd újabb csábítás és újabb láncfűzők: minden egykorú olvasó tudta, hogy 1968-ra céloz. A cenzor is tudta, azért nem szólhatott világosabban. A hetvenes években járunk, a mostanit leszámítva ez volt a legkietlenebb, legillúziótlanabb és reményvesztettebb évtized életünkben: „*ugyan miféle harc lehetne még az egyetemes romlás / az önsúlyától süllyedő ellenében miféle romantika?*”, kérdi a költő, kérdeztük akkortájt sokan. A legvidámabb barakk lakói számára felkínált választ is jól ismeri, még csak azt sem mondhatja, hogy nem kér belőle, mert hiszen kapott: „*a privát boldogság háza nyitva tessék*”. József Attila macskája jut erről az eszébe, aki egyszerre kint s bent „*madarat fogni nem is remél*”.

A privát boldogság, hát igen. A kötet – és szerintem a magyar irodalom – egyik legszebb szerelmes verse az *Istálló*. A boldog és boldogtalan, vágyakozó és beteljesült szerelemről szóló költői remeklések között egy sem szól, ha nem tévedek, újszülött gyermekét szoptató ifjú anyához, mint ez. Ha szól, nem ilyen vad, a tejszagú jelenethez állítólag nem is illő erotikával. És hát dadog a szerencsétlen költő, mint minden valamire való szerelmes, nem talál szavakat arra, amire nincsenek szavak. Amit ilyenkor mond, suttog vagy kiált az ember, összefüggéstelenül tör föl belőle, nem rafinált ékesszólással vagy olyan megindító szép szavakban, ahogyan szerelmi líránk klasszikusainál megszoktuk. Hogy ebből az érzelmi zűrzavarból, őszinte indulatrohamból nagy vers születhet, erre bizonyosság az *Istálló*. Csak olyan emberrel történhetett meg, aki minden pillanatában költő. (Iskolai szavalóversenyekre azért nem merném javasolni, vagy hát ki tudja).

A rejtett ars poeticákban gazdag kötet egy másik verse – *Két férfi, kutyával* – azért is emlékezetes, mert ismét olyan hangon szólal meg, aminek Horgas Béla költészetében nincsen előzménye, pedig remekül áll neki. Anekdota, váratlan csattanóval és kétszeres csavarral. Mert hogy miről szól igazán, arra csak az jön rá, aki a vers elolvasása után még medítál rajta egy kicsit. A költő és fényképész barátja (ez történetesen Nádas Péter) alkalmas helyszínt keresnek egy portré elkészítéséhez, ami majd Horgas verseskötetét díszítené, talán éppen ezt. De egy kóbor kutya megmentése eltereli a figyelmüket, némi tanakodás után a költő hazavinné a foxit. A kutya azonban útközben megszökik, a felvételek valami technikai malőr miatt használhatatlanok, „és ami meglett, az sincs meg”. Hamisítatlan zen-történet. Ars poeticává az a felismerés teszi, hogy az önkifejezésnél (portré) a költő számára még egy kóbor kutya is fontosabb tárgy – vagy hogy egészen egyszerűen csak nem képes nem észrevenni a körülötte zajló élet mikro- és makro-történeteit, amelyek, persze, mindig alkalmatlan pillanatban zavarnak bele a kompozícióba, életünkbe és az irodalomba, ha csak nem éppen ezt emeli valaki kompozíciós elvvé: a váratlan kitérőket és a megszakítottságot. A „talált tárgy megtisztítását”.

az élet esetlegességei

A módszer persze nem áll távol a korábban is művelt szabad képzettársítástól, de a költő ezentúl gyakrabban érezteti majd, hogy ezek nem a képzelet játéka, hanem az élet

esetlegességei, és ő maga mintha csak kottázná verseiben egy egyre szürreálisabb, mégis menthetetlenül földhözragadt világ képtelenségeit. Ebből a versfajtaból *A hetes autóbusz* ad remek ízelítőt ebben a kötetben.

A Miféle mulatságok a nagyon kötet végre kívánczozó *Kétezerben* című verssel zárul, amelyben a rezignált szerző előre és hátratekint. Mintha érezné, hogy mozgalmasabb évek előtt áll, melyekre gyakran majd ő is „közéletibb” versekkel reagál. Lehet, hogy én mégis inkább a *Tájkép: „A kálmáncsai erdő”*-vel búcsúztam volna. Az elegánsan szűkszavú és titokzatos prózavers Wu Tao-tzu, a legendás kínai festő történetét fordítja visszájára. Wu belép a maga festette képbe és eltűnik, vele együtt mindaz, amit megörökített. Az őt követő császár csak az üres fehér fal négyszögét látja maga előtt. „A kálmáncsai erdő” című képzeletbeli kép üres, fehér négyszögét pont fordítva, fokozatosan töltik ki a részletek, a megidézett gyerekkori emlékek. A megjelenő kisfiú, tehenek őrzője: ő lesz, aki a világ képeit, színeit, melyekkel soha életében nem tudott betelni, örök gyerekként, azaz költőként élénk képzelettel.

kép | adobe.com

Victor András

NÉPI IMÁDSÁG – NÖVÉNYEK NEVÉRE

2023-06-10 | HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ, VERS

Horgas Béla frappáns nyelvi játékához (*Lakodalmi szerenád – virágok nevére*) kapcsolódom, mert én is szeretek elgyönyörködni szokatlan és hangulatos magyar növénynevekben, mint a *kéküstökű csormolya*, a *terjőke kígyószisz* vagy a *szelíd csorbóka*. Most, hogy elektronikusan hozzáférhető összegyűjtött verseinek első kötete, és rátaláltam erre, nekem is kedvem támadt egy kis költői játékra. Kikerestem Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék* című könyvéből egy archaikus népi imádságot, s annak sorait körülraktam ritmikailag illeszkedő latin növénynevekkel.

Cornus, Epilobium,
Ága viszi leveljit,
Levelji viszi bimbóját,
Melissa, Filipendula,
... filipendula,

Galanthus, Selaginella,
Bimbója viszi virágját,
Virágja viszi Annát,
Alisma, Zea, Bellis,
...zea-bellis,

Berteroa, Festuca,
Anna viszi Máriát,
Mária viszi szent fiát,
Calluna, Saponaria,
... saponaria.

kép | adobe.com

Makó Ágnes

TÚLZOTT FÓKUSZ

2023-06-14 | HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ, VERS

Horgas Béla NÉGYSOROSOK / Mennyi az ember élete... c. verséhez

Mennyi az ember élete?

pár évtized, vagy év,
némi vadság, kapcsolatok,
forró levessel megégetett száj,
magukra hagyott, aláírt
banki bizonylatok.

A csillagokig ha lát,

nem hiszi el, hogy végtelen,
ufót vár, túlzottan fókuszál,
hunyorog,
szemét dörzsöli,
újra felnézni képtelen.

Erősnek mutatja magát,
bár másoktól függ, kér, remél,
és elsatnyul, ha elveszíti
haját, izomzatát, fogát,
de mindenkoron érvényesíti
a síráshoz való jogát.

kép | adobe.com

Taizs Gergő

FELHŐK, FÁK, ASSZONYOK

2023-06-26 | HORGAS BÉLA MŰVEIHEZ, VERS

*„Már három napja így vagyunk.
Szemben a sötétséggel.”*
Horgas Béla: Szerelem

Vonulnak felhők, fák, asszonyok.

Szabad a tánc, szabadesés.

Cellulóz ködbe gabalyodom.

Szokássá szelődül a lét.

Az idő ráncot fon arcomon.

Hiányod a falakból beszél hozzám.

Vonulnak felhők, fák, asszonyok.

Nélküled még hány örökkévalóság?

Ha vágyakozom is, én csak nézlek.

Vonulnak felhők, fák, asszonyok.

Rázkódnak megriadt földrészek.

Cellulóz ködbe gabalyodom.

(A harmadik napon kihörpintem a tengert,
elviszem magammal a lakatlan szigetről.

Hol semmi sem arányos a végtelennel,
ott *szörnyű tornyokat építek a csöndből.*

Nélküled még néhány

örökkévalóság,

meddő időtlenség,

mint februári fák

között a fagyott fény,

de a *szerelmek szövetén*

is hányszor átüt az érthetetlen

– kifakult köpenyét magamra ejtem,

hajad zúgását hallgatom:

kondenzcsík villanyoszlopon.

Felhők, fák, asszonyok

bennem foszlanak

szét, szerte.

kép | Gilles Rolland-Monnet, unsplash.com